

ΑΝΩΤΑΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΛΕΓΚΤΙΚΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1929

Μελέτη
Ευτύχιος Μακρόπουλος

Επίβλεψη
Κος Αλέξανδρος Λυγγίτσος

Νοέμβριος 2012

**ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΚΡΙΣΗΣ ΑΝΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1929**

Περιεχόμενα

1	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
2	ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΚΡΙΣΗΣ	9
	Εισαγωγή	9
2.1	Θεωρητικό Υπόβαθρο Οικονομικών Κρίσεων	10
2.2	Σύγχρονες Θεωρίες Οικονομικών Κρίσεων	11
2.3	Τύποι Οικονομικών Κρίσεων	12
3	ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	16
	Εισαγωγή	16
3.1	Κρίσεις σε Διαφορετικές Περιόδους	17
3.2	Κρίσεις Ανερχόμενων Αγορών – Ασιατική Κρίση	17
3.3	Οι Σκανδιναβικές Κρίσεις	18
3.4	Η Κρίση στην Ιαπωνία	19
3.5	Η Κρίση στο Μεξικό	19
3.6	Η Κρίση στην Αργεντινή	20
4	Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1929	21
	Εισαγωγή	21
4.1	Η Αμερικάνικη Κρίση του 1929	21
4.2	Αίτια και Συνέπειες της Κρίσης	23
4.3	Η Παρέμβαση του Κράτους για την Αντιμετώπιση της Κρίσης	24
5	Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ	25
	Εισαγωγή	25
5.1	Η Θέση της Fed στην Κρίση	27
5.2	Τα Αίτια της Οικονομικής κρίσης	27

5.3	Η Κρίση στην Ευρωπαϊκή Ένωση	29
5.4	Η Οικονομική Κρίση και το Ευρώ	33
6	Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	35
6.1	Η Κρίση στο Χρηματιστήριο Αξιών	35
6.2	Η Κρίση στην Ελλάδα	35
6.3	Οι Επιπτώσεις στο Φορολογικό Σύστημα	41
6.4	Οι Επιπτώσεις στο Εμπόριο	43
6.5	Ο Αγροτικός Χώρος στις Νέες Συνθήκες	46
6.6	Οι Επιπτώσεις στις Εξαγωγές της Ελλάδος	53
6.7	Οι Συνέπειες της Κρίσης στον Τουρισμό	57
6.8	Οι Επιπτώσεις της Κρίσης στη Ναυτιλία	58
6.9	Οι Επιπτώσεις για το Ελληνικό Τραπεζικό Σύστημα	60
6.10	Οι Συνέπειες της Κρίσης στην Αγορά Εργασίας	65
7	Η ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	69
7.1	Ο Ρόλος του Κράτους στην Μετά-Κρίση Εποχή	69
7.2	Το Θετικό Σενάριο	71
7.3	Το Κακό Σενάριο	72
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	78
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	81
	Ελληνική	81
	Ξένη	81
	Διαδίκτυο	82

Πίνακες

Πίνακας 1 Τύποι οικονομικών κρίσεων	13
Πίνακας 2 Μέτρα αντιμετώπισης της κρίσης ανα χώρα	31
Πίνακας 3 Ετήσιος ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ σε σταθερές τιμές 1961 – 2008	39
Πίνακας 4 Ολοκληρωμένες μεταρρυθμίσεις της Ελληνικής Οικονομίας	40
Πίνακας 5 Συνεισφορά του αγροτικού τομέα (γεωργία, κτηνοτροφία, δασοκομία, αλιεία, θήρα) στη συνολική εγχώρια ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (%) (Πηγή: Eurostat)	48
Πίνακας 6 Πτώση του μεριδίου του πρωτογενούς τομέα στην ακαθάριστη αξία παραγωγής της χώρας, 2008/2000 (%) (Πηγή: Eurostat)	49
Πίνακας 8 Αποτελέσματα της αδράνειας και της απαξίωσης του πρωτογενή τομέα	50
Πίνακας 8 Global Competitiveness Index 2009 - 2010 και συγκρίσεις με την περίοδο 2008 - 2009, Πηγή: World Economic Forum, 2009	55
Πίνακας 9 Global Competitiveness Index 2009 - 2010 και συγκρίσεις με την περίοδο 2008 - 2009, Πηγή: World Economic Forum, 2009.	56
Πίνακας 10 Global Competitiveness Index 2009 - 2010 και συγκρίσεις με την περίοδο 2008 - 2009, Πηγή: World Economic Forum, 2009	62

Εικόνες

Εικόνα 1 Διάκριση οικονομικών κρίσεων (<i>Mandelbrot B., 2008</i>)	12
Εικόνα 2 Διάγραμμα της ανεργίας στην Αμερική. Την περίοδο 1930-1940 έφτασε το 22%, επίπεδα που η σύγχρονη κρίση σε κάποιες χώρες έχει ξεπεράσει. (<i>Realpolitic.gr, 2012</i>)	22
Εικόνα 3 Ετήσιος ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ σε σταθερές τιμές 1961 - 2008	38
Εικόνα 4 Μεταβολές του βαθμού κάλυψης των εισαγωγών από εξαγωγές	56
Εικόνα 5 Η τιμή της μετοχής της Εθνικής τράπεζας από το 2007 έως σήμερα (πηγή Ναυτεμπορική)	60
Εικόνα 6 Παγκόσμιοι Στόχοι Χιλιετίας. Το παγκόσμιο επίπεδο, η ανάπτυξη και οι προοπτικές διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των MDGs	76

1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα τελευταία τέσσερα χρόνια είναι ταυτισμένα με πρωτόγνωρα γεγονότα τόσο όσον αφορά γενικά την παγκόσμια χρηματοοικονομική σκηνή όσο και ειδικά την ελληνική κοινωνία και αγορά, όπως κατάρρευση τραπεζικών ιδρυμάτων με σημαντική ιστορία και ακόμη σημαντικότερο μέγεθος, πτώση των αγορών χρήματος, ομολόγων και μετοχών σε επίπεδα που η προβλεψή τους δεν ήταν δυνατή ακόμη και εβδομάδες πριν από την έναρξη του εκάστοτε καθοδικού κύκλου και έλλειψη εμπιστοσύνης στη σταθερότητα και στην υγεία του τραπεζικού συστήματος τόσο εκτός όσο και εντός των ορίων του χρηματοπιστωτικού τομέα.

Στην περίοδο που αρχίζει, έχει παρατηρηθεί ήδη πριν από την κρίση επιδείνωση κρίσιμων οικονομικών μεγεθών (πληθωρισμός, ρυθμοί μεγέθυνσης, ανταγωνιστικότητα, εισοδηματικές ανισότητες, επενδύσεις και κυρίως τα δημοσιονομικά μεγέθη). Επιπλέον, έχει παρατηρηθεί αδυναμία εκτέλεσης προϋπολογισμού και καταβολής των πληρωμών του κράτους, γεγονότα τα οποία αν συνδυαστούν με τα τρομακτικά επίπεδα ανεργίας θα οδηγήσουν στη σύνθεση ενός εκρηκτικού κοινωνικού μείγματος.

Μελετώντας την οικονομική ιστορία, της περιόδου μετά το Β Παγκόσμιο Πόλεμο, συναντούμε 35 επίσημα καταγεγραμμένες κρίσεις από Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Όλοι συμφωνούμε ότι βρισκόμαστε στην χειρότερη οικονομική κρίση μετά το 1930. Από κάποιες απόψεις μοιάζει με άλλες κρίσεις που συνέβησαν τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια, όμως υπάρχουν και βαθιές διαφορές. Οι αρχές αν και άργησαν να αντιληφθούν το μέγεθος της κρίσης, δεν άφησαν και δεν πρόκειται όπως αποδείχθηκε, ποτέ να αφήσουν το παγκόσμιο τραπεζικό σύστημα να καταρρεύσει όπως ακριβώς συνέβη με την κρίση του 1932, όπου οι εξελίξεις προκάλεσαν και τη Μεγάλη Ύφεση.

Η κρίση δεν περιορίστηκε σε μία εταιρία ή σε ένα παγκόσμιο εμπορικό κλάδο, συγκρατήθηκε εξαιρετικά δύσκολα, οδηγώντας ολόκληρο το σύστημα στα πρόθυρα της κατάρρευσης. Οι αρνητικές συνέπειες είναι καταλυτικές για το παγκόσμιο σύστημα.

Κανείς μπορεί, βέβαια, να βγάλει ορισμένα σημαντικά συμπεράσματα όσον αφορά την τρέχουσα κρίση και να υποστηρίξει στην συνέχεια με ασφάλεια ότι η οικονομική ύφεση διαθέτει όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των μεγάλων

οικονομικών κρίσεων. Συγκεκριμένα, αν και γνωρίζουμε πότε ακριβώς άρχισε, δε μπορούμε να γνωρίζουμε πότε ακριβώς θα τελειώσει, ούτε την ένταση και το μέγεθος της. Γνωρίζουμε όμως ότι θα τελειώσει με ένα πρόγραμμα μεγάλης κρατικής παρέμβασης και δημοσιονομικής προσαρμογής όπως άλλωστε όλες οι κρίσεις. Ένα πρόγραμμα προσαρμοσμένο στις ιδιαιτερότητες της κάθε οικονομίας. Μια σχετική ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας σε μερικές περιοχές του κόσμου κατά τους τελευταίους μήνες του 2009 προκάλεσε μια μη δικαιολογημένη αισιοδοξία για τις προοπτικές της παγκόσμιας οικονομίας. Επιστρατεύτηκαν πολλά και διάφορα επιχειρήματα για να στηρίξουν αυτήν την αισιόδοξη πρόβλεψη. Ωστόσο, όλα αυτά τα επιχειρήματα στηρίζονται σε μια παραγνώριση της φύσης της τρέχουσας καπιταλιστικής κρίσης, η οποία υποβαθμίζεται σε μια καθαρά χρηματοπιστωτική κρίση. Βάσει αυτών των επιχειρημάτων, τα κράτη και οι κεντρικές τράπεζες έμαθαν από την κρίση του 1929-1933 υπήρξε αυτή τη φορά σχετικά έγκαιρη αντίδραση εκ μέρους τους. Με τις παρεμβατικές πολιτικές τους, αποτράπηκαν τα χειρότερα. Παρατηρήθηκε ήδη σχετική σταθεροποίηση του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος και με μια ορθή διαχείριση θα ξεπεράσει μόνιμα τα προβλήματά του. Θα πρέπει βέβαια να βρεθούν οι απαραίτητες συναινέσεις, να γίνει λήψη κάποιων ρυθμιστικών μέτρων και να μην γίνει επανάληψη των «υπερβολών» που συντέλεσαν στην εμφάνιση της παρούσας κρίσης. (Χιώνης Δ., 25/01/2009)

Οι χρηματικές κρίσεις προέρχονται από την υπερβολική κερδοσκοπική δραστηριότητα των επενδυτών που δανείζονται από τις τράπεζες και των ίδιων των τραπεζών. Όταν η φούσκα που δημιουργείται έτσι ξεκινά να ξεφουσκώνει και οι τράπεζες παρατηρούν τα κέρδη τους να μετατρέπονται σε ζημιές (όπως από τις αρχές της παρούσας χρηματοπιστωτικής κρίσης) δεν έχουν πλέον τα αναγκαία αποθέματα κεφαλαίου για να εξισορροπήσουν τους λογαριασμούς τους. Προκειμένου να αποφύγει κανείς μελλοντικά την υπερσυσσώρευση πλασματικού κεφαλαίου που οδηγεί στις χρηματικές φούσκες, είναι απαραίτητο οι κεντρικές τράπεζες να αναγκάσουν τις τράπεζες να αυξήσουν τα αποθέματά τους σε κεφάλαια κατά τις ανοδικές φάσεις των βραχέων οικονομικών κύκλων.

2 ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΚΡΙΣΗΣ

Εισαγωγή

Οι διεθνείς οικονομικές κρίσεις μπορούν να οριστούν με πολλούς τρόπους και μπορεί να λάβουν πολλές μορφές. Ως διεθνής οικονομική κρίση νοείται σύμφωνα με τον L.H. Summers

«μία κατάσταση κατά την οποία η διεθνής διάσταση ουσιαστικά επιδεινώνει μία κρίση, με τρόπους που δε συμβαίνουν σε μία κλειστή οικονομία» (Lawrence H., 2000)

Με τον ως άνω ορισμό, ο εν λόγω συγγραφέας δεν στοχεύει στην υποβάθμιση του κύριου ρόλου που οι εγχώριες θεμελιώδεις αδυναμίες είναι ικανές να παίξουν στην πραγματοποίηση τελικά μιας κρίσης. Στοχεύει στον αποκλεισμό καταστάσεων όπου κυρίως η άσχημη εγχώρια οικονομική επίδοση είναι εκείνη που συντελεί στην εμφάνιση προβλημάτων εξυπηρέτησης του χρέους. Επίσης, για να αποκλειστούν οικονομικές κρίσεις στις οποίες οι χώρες αναγκάζονται να προσαρμόζουν τις συναλλαγματικές ισοτιμίες, παρόλο που οι υποτιμήσεις μπορούν συχνά να προμηνύσουν διεθνείς οικονομικές κρίσεις.

Παράλληλα, μία οικονομική κρίση μπορεί να χαρακτηριστεί ως μία διάταξη στις χρηματοοικονομικές αγορές στην οποία η δυσμενής επιλογή και τα προβλήματα ηθικού κινδύνου γίνονται πολύ εντονότερα, έτσι ώστε οι χρηματοοικονομικές αγορές είναι ανίκανες να διοχετεύσουν αποτελεσματικά τα κεφάλαια σε αυτούς που έχουν τις πιο παραγωγικές ευκαιρίες επένδυσης. Μία οικονομική κρίση οδηγεί κατά συνέπεια στην ανικανότητα των χρηματοοικονομικών αγορών να λειτουργούν αποτελεσματικά, που με τη σειρά του οδηγεί σε δυσλειτουργία την οικονομική δραστηριότητα. (H. S. Dent, 2009)

Σημαντικό παράμετρο της σημερινής εξέλιξης της χρηματοπιστωτικής σφαίρας, η οποία έχει ταυτιστεί με την κατάρρευση του συστήματος των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών και τη διεθνοποίηση και φιλελευθεροποίηση των χρηματοπιστωτικών αγορών, αποτελεί η ανάπτυξη των χρηματοπιστωτικών παραγώγων. Τα χρηματοπιστωτικά παράγωγα οδηγούν σε «ανάμειξη», σύνδεση και

«σύγκριση» των αποδόσεων των κάθε είδους χρηματοπιστωτικών τίτλων σε διεθνές επίπεδο, σε όξυνση του διεθνούς κεφαλαιακού ανταγωνισμού και σε αντίστοιχη ένταση της διεθνούς κινητικότητας του κεφαλαίου και σε άσκηση πίεσης πάνω στην εργασία για αυξημένη «διεθνή ανταγωνιστικότητα». Βασικό συστατικό της λειτουργίας του χρηματοπιστωτικού συστήματος αποτελεί «ο οικονομικός χρόνος», η διαφοροποίηση ανάμεσα στην «παρούσα» και τη «μελλοντική αξία», δηλαδή η προσδοκία της μελλοντικής κερδοφορίας (των μελλοντικών αποδόσεων) από την οποία υπάρχει εξάρτηση της παρούσας «προεξόφλησής της». Η τάση για διεύρυνση των χρηματικών μέσων, για τα οποία υπάρχει η απαίτηση να λειτουργήσουν ως κεφάλαιο σε συνδυασμό με την μελλοντική παραγωγή και απόδοση που προσδοκούνται, αποτελεί εγγενώς ένα «μεταβλητό στοιχείο» του συστήματος, μια «δυνατότητα» (χρηματοπιστωτικής) κρίσης.

2.1 Θεωρητικό Υπόβαθρο Οικονομικών Κρίσεων

Οι εναλλασσόμενοι κύκλοι ύφεσης εκλαμβάνονται ως ένα συνηθισμένο κομμάτι της ζωής σε έναν κόσμο με ασταθείς ισορροπίες μεταξύ προσφοράς και ζήτησης. Ζήτημα διερεύνησης αποτελεί το ερώτημα σχετικά με τον παράγοντα που μετατρέπει μια συνηθισμένη ήπια και σύντομη ύφεση ή οικονομικό κύκλο σε μια ευρεία κατάπτωση. Δεν υπάρχει συμφωνία ανάμεσα στους διανοούμενους ανθρώπους ως προς τα ακριβή αίτια και τη σχετική τους συμβολή στην κρίση. Η αναζήτηση των ευθυνών συνδέεται άμεσα με το ερώτημα του τρόπου αποφυγής μιας μελλοντικής κρίσης και κατά συνέπεια οι πολιτικές απόψεις τους αναμειγνύονται σε μια ανάλυση ιστορικών γεγονότων 8 περασμένων δεκαετιών. Ακόμη μεγαλύτερο ερώτημα αποτελεί το κατά πόσο μπορεί μια αποτυχία της ελεύθερης αγοράς ή μια αποτυχία εκ μέρους των τραπεζών να αποφύγουν την κατάρρευση των τραπεζών, τον επερχόμενο πανικό και τις περικοπές στα χρηματικά αποθέματα. Οι υπέρμαχοι του σημαντικού ρόλου του κράτους στην οικονομία, υποστηρίζουν ότι πρόκειται κατά κύριο λόγο για την αποτυχία των ελεύθερων αγορών, ενώ οι υπέρμαχοι της ελεύθερης αγοράς εκφράζουν την άποψη πως η κρίση οφειλόταν στην αποτυχία της κυβέρνησης για αντιμετώπιση του προβλήματος. (Μ. Νεγρεπόντη-Δεληβάνη, 2007)

2.2 Σύγχρονες Θεωρίες Οικονομικών Κρίσεων

Η κατηγοριοποίηση των σύγχρονων θεωριών μπορεί να γίνει σε τρεις σχολές. Αρχικά, υπάρχουν οι υπέρμαχοι των κλασικών οικονομικών: μονεταριστές, η αυστριακή σχολή και η νεοκλασική οικονομική θεωρία, οι οποίες εστιάζουν στις μακροοικονομικές επιπτώσεις στο χρηματικό απόθεμα και στην προσφορά χρυσού που στήριζε πολλά νομίσματα πριν από τη γενίκευση της κρίσης, συμπεριλαμβανομένης της παραγωγής και της κατανάλωσης. (Rifkin J., 2008)

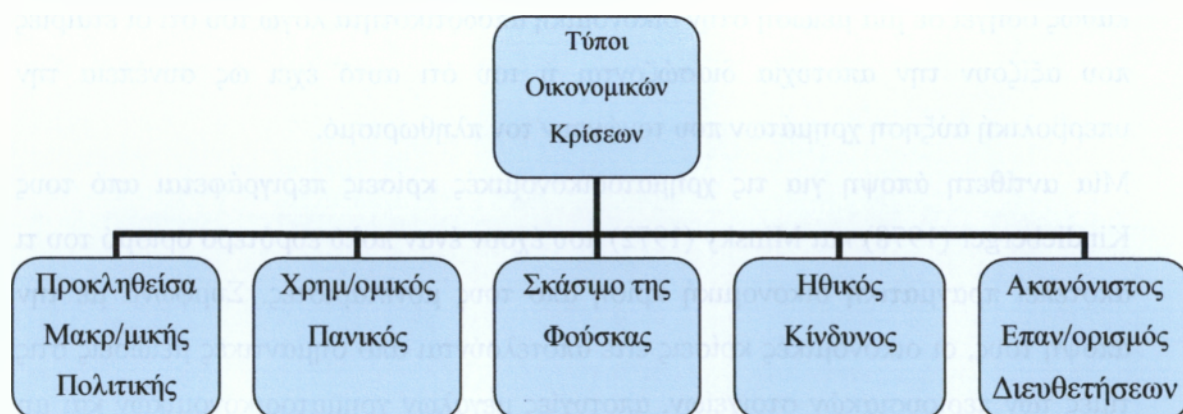
Οι υποστηρικτές του μονεταρισμού όπως οι Friedman και Schwartz (1963) έχουν συνδυάσει τις οικονομικές κρίσεις με τους τραπεζικούς πανικούς. Εκείνοι τονίζουν τη σημασία των τραπεζικών πανικών επειδή τους βλέπουν ως σημαντική πηγή μείωσης της προσφοράς χρήματος που στη συνέχεια οδηγούν σε σοβαρές αναστολές τη συνολική οικονομική δραστηριότητα. Οι μονεταριστές δε βλέπουν ως πραγματικά γεγονότα οικονομικών κρίσεων γεγονότα στα οποία, παρά την αιχμηρή πτώση στις τιμές των περιουσιακών στοιχείων και την αύξηση στις επιχειρηματικές αποτυχίες, δεν υπάρχει καμία δυνατότητα για ένα τραπεζικό πανικό και μία προκύπτουσα έντονη πτώση στη προσφορά χρήματος. Πράγματι, αυτές οι καταστάσεις χαρακτηρίζονται από τον Schwartz (1986) ως «ψετο-οικονομικές κρίσεις». Η κυβερνητική παρέμβαση σε μία ψετο-οικονομική κρίση περισσεύει και μπορεί πράγματι να είναι βλαβερή καθώς οδηγεί σε μία μείωση στην οικονομική αποδοτικότητα λόγω του ότι οι εταιρίες που αξίζουν την αποτυχία διασώζονται ή του ότι αυτό έχει ως συνέπεια την υπερβολική αύξηση χρημάτων που τονώνουν τον πληθωρισμό.

Μία αντίθετη άποψη για τις χρηματοοικονομικές κρίσεις περιγράφεται από τους Kindleberger (1978) και Minsky (1972) που έχουν έναν πολύ ευρύτερο ορισμό του τι αποτελεί πραγματική οικονομική κρίση από τους μονεταριστές. Σύμφωνα με την άποψη τους, οι οικονομικές κρίσεις είτε αποτελούνται από σημαντικές μειώσεις στις τιμές των περιουσιακών στοιχείων, αποτυχίες μεγάλων χρηματοοικονομικών και μη χρηματοοικονομικών εταιριών, αντιπληθωρισμών ή αποπληθωρισμών, αναστατώσεων στις αγορές συναλλάγματος, είτε αποτελούνται από έναν συνδυασμό όλων των προηγούμενων. Καθώς θεωρούν πως οι ως άνω διαταραχές έχουν σοβαρές δυνητικές επιπτώσεις στη συνολική οικονομία, εκφράζουν την άποψη πως οι κρατικές παρεμβάσεις θα πρέπει να έχουν ένα ιδιαίτερα διευρυμένο ρόλο κατά την εμφάνιση μιας κρίσης, με την ευρεία έννοια.

Τρίτον, υπάρχει η μαρξιστική κριτική για την πολιτική οικονομία. Η εν λόγω κριτική περιλαμβάνει τις αντιφάσεις του ίδιου του καπιταλισμού, μια κοινωνική εχθρότητα ως προς την οικειοποίηση της υπεραξίας του κεφαλαίου, λόγω της παραγωγής μιας έμφυτης έλλειψης ισορροπίας στη συσσώρευσή του, με υπερβολική συσσώρευση που κλιμακώνονταν μέχρι τις περιοδικές κρίσεις που το απομείωναν. Η κρίση προέρχεται, κατά συνέπεια, από τον τομέα της παραγωγής, παρόλο που η οικονομική κρίση μπορεί να χειροτερεύσει εξαιτίας προβλημάτων έλλειψης αναλογίας στην υπερπαραγωγή στη βιομηχανία και σε σχετικούς τομείς παραγωγής, καθώς και στην υποκατανάλωση του πληθυσμού. (Χιώνης Δ., 25/01/2009)

2.3 Τύποι Οικονομικών Κρίσεων

Σύμφωνα με τους Radelet and Sachs (1998) δεν είναι όλες οι οικονομικές κρίσεις όμοιες, ακόμα κι αν οι επιδόσεις εμφανίσουν παρόμοια μορφή. Μόνο μία στενή ιστορική ανάλυση μπορεί να διαλευκάνει τα κύρια χαρακτηριστικά οποιασδήποτε ιδιαίτερης οικονομικής κρίσης. Στη συνέχεια προσδιορίζονται πέντε κύριοι τύποι οικονομικών κρίσεων, οι οποίοι μπορούν στην πραγματικότητα να συνδυαστούν σε οποιοδήποτε ιδιαίτερο ιστορικό επεισόδιο. (Mandelbrot B., 2008)

Εικόνα 1 Διάκριση οικονομικών κρίσεων (Mandelbrot B., 2008)

Πίνακας 1 Τύποι οικονομικών κρίσεων

Κρίση Προκληθείσα Μακροοικονομικής Πολιτικής	Σε συνέχεια του κανονιστικού μοντέλου (canonical model) του Krugman (1979), μία κρίση ισοζυγίου πληρωμών (υποτίμηση νομίσματος, απώλεια συναλλαγματικών αποθεμάτων) προκύπτει όταν η εγχώρια πιστωτική επέκταση (credit expansion) από την Κεντρική τράπεζα είναι ανακόλουθη με τη σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία.
Χρηματοοικονομικός Πανικός	Κατόπιν του μοντέλου των Diamond-Dybvig (1983) για τις μαζικές αναλήψεις πανικού, ένας χρηματοοικονομικός πανικός είναι μία περίπτωση πολλαπλών ισορροπιών στις χρηματοοικονομικές αγορές. Είναι ένας πανικός που προήρθε από μία δυσμενή έκβαση της ισορροπίας στην οποία οι βραχυπρόθεσμοι πιστωτές αποσύρουν ξαφνικά τα δάνεια τους από ένα φερέγγυο οφειλέτη.
Σκάσιμο της Φούσκας	Σύμφωνα με τους Blanchard και Watson (1982) αλλά και άλλους, η πιθανολογική οικονομική «φούσκα» εμφανίζεται όταν οι κερδοσκόποι αγοράζουν ένα χρηματοοικονομικό περυσιακό στοιχείο σε μία τιμή πάνω από τη θεμελιώση του στην προσδοκία μίας μεταγενέστερης υπεραξίας. Το σκάσιμο όταν εμφανίζεται είναι απροσδόκητο αλλά όχι απολύτως απρόβλεπτο δεδομένου ότι οι συμμετέχοντες στην αγορά γνωρίζουν τη φούσκα και τη διανομή της πιθανότητας σχετικά με το σκάσιμο της.
Ηθικός Κίνδυνος	Ακολουθώντας τους Akerlor και Romer (1994) μία κρίση ηθικού κινδύνου προκύπτει επειδή οι τράπεζες είναι σε θέση να δανειστούν κεφάλαια βάσει των υπονοούμενων ή ρητών δημόσιων εγγυήσεων των υποχρεώσεων (liabilities) των τραπεζών. Εάν οι τράπεζες είναι υποκεφαλοποιημένες ή μη ελεγχόμενες μπορούν να χρησιμοποιήσουν αυτά τα κεφάλαια σε υπερβολικά επικίνδυνες επιχειρήσεις. Επιπλέον, βάσει της

	<p>θεωρίας αυτής εκφράζεται η άποψη ότι η «οικονομία της λεηλασίας», κατά την οποία η κρατική στήριξη χρησιμοποιείται από τις τράπεζες χρησιμοποιούν ώστε να υπεξαιρούν τις καταθέσεις, είναι περισσότερο συνηθισμένη από ό,τι γενικά πιστεύεται και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στις ΗΠΑ και την κρίση αποταμιεύσεων και δανείων (saving and loan crisis).</p>
<p>Ακανόνιστος Επαναπροσδιορισμός Διευθετήσεων</p>	<p>Σύμφωνα με τον Sachs (1995), ένας ακανόνιστος επαναπροσδιορισμός των διευθετήσεων συμβαίνει όταν ένας αφερέγγυος οφειλέτης προκαλεί μια «σπουδή των πιστωτών για αρπαγή» των περουσιακών στοιχείων (creditors grab race) και μια αναγκασμένη εκκαθάριση ακόμα κι αν ο οφειλέτης αξίζει περισσότερο ως τρέχουσα επιχείρηση. Ουσιαστικά, τα προβλήματα συντονισμού ανάμεσα στους πιστωτές αποτρέπουν την αποδοτική παροχή κεφαλαίου κίνησης στον οφειλέτη που είναι οικονομικά αναξιοπαθής, όπως και την καθυστέρηση ή την αποτροπή ενδεχόμενης εξόφλησης/εξάλειψης των απαιτήσεων που είναι επισφαλείς.</p>

Οι θεωρητικές διαφορές ανάμεσα στους πέντε τύπους κρίσης είναι σημαντικές σε πολλά επίπεδα: διάγνωση, υποκείμενοι μηχανισμοί, πρόβλεψη, πρόληψη και αποκατάσταση. Για παράδειγμα, στο βαθμό που ο πανικός είναι σημαντικός, η χάραξη πολιτικής αντιμετωπίζει μία κατάσταση στην οποία οι βιώσιμες οικονομικές δραστηριότητες καταστρέφονται από μία ξαφνική και ουσιαστικά περιττή απόσυρση των πιστώσεων. Η ενδεδειγμένη πολιτική απάντηση, λοιπόν, είναι η προστασία της οικονομίας μέσω δραστηριοτήτων εσχάτων δανεισμού. (Μ. Νεγρεπόντη-Δεληβάνη, 2007)

Τέσσερις είναι οι σημαντικές εκτιμήσεις στη διαφορετική διάγνωση και θεραπεία των οικονομικών κρίσεων, οι οποίες έχουν τα εξής βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα:

- κατά το πόσο η κρίση προσδοκείται τουλάχιστον πιθανολογώντας (π.χ., σε περιπτώσεις πολιτικής ασυνέπειας, «σκάσιμο φούσκων») ή εάν η κρίση είναι ουσιαστικά απρόβλεπτη (χρηματοοικονομικός πανικός)
- κατά το πόσο η κρίση καταστρέφει την πραγματική οικονομική αξία (π.χ., ένας οικονομικός πανικός) ή οδηγεί αντί αυτού σε μία στενή περίοδο κακής τοποθέτησης των πόρων (π.χ. το «σκάσιμο μία φούσκας»)
- εάν η κρίση περιλαμβάνει συνήθως οφειλέτες εγγυημένους από τους επίσημους πόρους (π.χ., όπως στις τραπεζικές κρίσεις προκληθείσες από ηθικό κίνδυνο) ή οφειλέτες που δε λαμβάνουν κρατική εγγύηση (π.χ. πανικοί που συντελούν στην υπονόμευση των τραπεζικών εταιρικών δανειοληπτών)
- κατά το πόσο υπάρχει ή όχι περίπτωση για επίσημη παρέμβαση (π.χ. δανειστής έσχατης ανάγκης).

3 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Εισαγωγή

Οι χώρες όπως η Νότια Κορέα, η Ταϊλάνδη, η Σιγκαπούρη των οποίων οι οικονομίες ήταν προηγουμένως ο φθόνος του κόσμου δοκίμασαν οικονομικές κρίσεις. Μεγάλη πίεση ασκήθηκε σε τράπεζες και άλλους ενδιάμεσους χρηματοοικονομικούς οργανισμούς και σε πολλές περιπτώσεις παρατηρήθηκε κατέρρευση αυτών. ΑΕΠ καταρρακώθηκαν και νομίσματα έχασαν τη συναλλαγματική τους αξία. Τα αίτια ποικίλα. (H. S. Dent, 2009)

Για πολλούς αυτές οι κρίσεις ήταν ένα νέο φαινόμενο. Είχαν υπάρξει κρίσεις στο παρελθόν όπως στη Βραζιλία και στο Μεξικό αλλά αυτές θα μπορούσαν να αποδοθούν στις ασυνεπείς κυβερνητικές μακροοικονομικές πολιτικές. Σε εκείνες τις περιπτώσεις οι φόροι ήταν πάρα πολύ μικροί σχετικά με τις κρατικές δαπάνες για να διατηρούν μία σταθερή συναλλαγματική αξία. Αυτό δεν συνέβη στην περίπτωση της ασιατικής κρίσης. Τα θεσμικά όργανα των εν λόγω χωρών είχαν διαφορετική αποστολή από εκείνη των ΗΠΑ.

Άλλες κατηγόρησαν τις εγγυήσεις στις τράπεζες και τις εταιρίες από τις κυβερνήσεις ή τις υπονοούμενες (implicit) υποσχέσεις «των διασώσεων» (bail-outs) από οργανισμούς όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Παρά το γεγονός των προβληματικών και ασυνεπειών μακροοικονομικών ασιατικών πολιτικών οι κακές μικροοικονομικές πολιτικές υπήρξαν μεγαλύτερο πρόβλημα.

Οι τελευταίες κρίσεις δεν θεωρείται ότι έχουν κάτι καινούργιο. Δεν έχουν περιοριστεί στις αναπτυσσόμενες οικονομίες ακόμα και τον τελευταίο καιρό. Οι Σκανδιναβικές κρίσεις στις αρχές της δεκαετίας του 90 ήταν αντίστοιχο παράδειγμα παρά των εξελιγμένων οικονομικών και των αντίστοιχων κρατικών θεσμών που οι ίδιες διαθέτουν. (N. Βρετός Γ. Στουρνάρας, 2009)

Κάνοντας μία ιστορική ανασκόπηση, η περίοδος από το 1945 έως το 1971 ήταν εξαιρετική. Δεν υπήρξε καμία τραπεζική κρίση οπουδήποτε στο κόσμο εκτός από μία στη Βραζιλία το 1962. Εμφανίστηκαν νομισματικές κρίσεις όταν έγινε λανθασμένη σταθεροποίηση των συναλλαγματικών ισοτιμιών αλλά αυτό ήταν όλο. Επανερχόμενοι στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα και πριν, υπήρξαν πολλά

παραδείγματα οικονομικών κρίσεων. Η συντριβή του χρηματιστηρίου το 1929, οι τραπεζικές κρίσεις στις αρχές της δεκαετίας του 30 και η Μεγάλη Ύφεση των ΗΠΑ ήταν ένα από τα πιο δραματικά επεισόδια. Η επακόλουθη μεταρρύθμιση του συστήματος της Κεντρικής Τράπεζας των ΗΠΑ και οι εκτενείς κανονισμοί του χρηματοοικονομικού συστήματος αποτέλεσαν τμήμα μίας γενικότερης αλλαγής της νοοτροπίας. Οι κυβερνήσεις έλεγξαν την κατανομή των κεφαλαίων στις διαφορετικές βιομηχανίες μέσω των κρατικών τραπεζών ή μέσω των τραπεζών που έλεγχαν με κανόνες και περιορισμούς. Αυτού του είδους οι αυστηροί έλεγχοι συνέβαλαν σημαντικά στον περιορισμό των τραπεζικών κρίσεων από το 1945 έως το 1971.

3.1 Κρίσεις σε Διαφορετικές Περιόδους

Ο Bordo (και άλλοι) έχουν εξετάσει το θέμα για το πώς γίνεται σύγκριση των πρόσφατων κρίσεων όπως η κρίση του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος το 1992-93, η κρίση του Μεξικού το έτος 1994-1995, η κρίση στην Ασία τα έτη 1997-98, η κρίση στη Βραζιλία το έτος 1998, η ρωσική κρίση το έτος 1998, η κρίση στην Αργεντινή το έτος 2001, με προηγούμενες κρίσεις. Έχουν προσδιοριστεί τέσσερις περίοδοι, η εποχή του «χρυσού κανόνα» (Gold Standard Era) 1880-1913, η περίοδος του μεσοπολέμου 1919-1939, η περίοδος του Bretton Woods 1945-1971 και η σύγχρονη περίοδος.

Οι Allen και Gale ορίζουν μία τραπεζική κρίση ως μία «χρηματοοικονομική συντριβή» (financial distress) που είναι αρκετά αυστηρή ώστε να οδηγήσει στην κατάρρευση το μεγαλύτερο ποσό ή το σύνολο του κεφαλαίου στο τραπεζικό σύστημα. Ως νομισματική κρίση νοείται

«μία αναγκαστική αλλαγή στη συναλλαγματική ισοτιμία, η εγκατάλειψη μιας σταθερής συναλλαγματικής ή μια διεθνής διάσωση». (Allen F., 2007)

3.2 Κρίσεις Ανερχόμενων Αγορών – Ασιατική Κρίση

Σε μία οικονομική κρίση αναδυόμενης αγοράς, μία οικονομία που έχει γίνει αποδέκτης μεγάλης κλίμακας εισροών κεφαλαίου σταματά αυτή η λήψη εισροών και αντίθετα αντιμετωπίζει αιφνίδιες για την αποπληρωμή ανεξόφλητων δανείων. Η

απότομη αυτή, αντιστροφή των ροών (reversal), οδηγεί σε οικονομική αμηχανία, καθώς τα δάνεια οδηγούνται σε αθέτηση ή τουλάχιστον ωθούνται στο χείλος της αθέτησης. Η έκβαση της ροής των κεφαλαίων είναι δυνατόν να αποτελέσει μία περίοδο οριστικών αθετήσεων, επαναπρογραμματισμού των πληρωμών χρέους ή διάσωσης από ένα δανειστή που προσφέρει ένα νέο δάνειο ώστε να χρηματοδοτήσει τις πληρωμές των προηγούμενων δανείων που έχουν καταστεί ληξιπρόθεσμες.

Από τις αρχές του 1950 μέχρι την παραμονή της κρίσης του 1997 οι «δράκοι» όπως αποκαλούνται το Χονγκ Κόνγκ, η Σιγκαπούρη, η Νότια Κορέα και η Ταϊβάν και οι «Τίγρεις» όπως ονομάζουν την Ινδονησία, Μαλαισία, Φιλιππίνες και Ταϊλάνδη είχαν θεωρηθεί πρότυπα οικονομικής ανάπτυξης για πολλά και συνεχόμενα έτη.

Η Ταϊλάνδη προέβη σε εξάντληση των συναλλαγματικών αποθεμάτων της σε μια προσπάθεια υπεράσπισης του νομίσματός της από κερδοσκοπικές επιθέσεις. Η Κεντρική Τράπεζα αποφάσισε-αναγκάστηκε να αφήσει ελεύθερη τη διακύμανση προκαλώντας όμως, αργότερα, την κατάρρευση του νομίσματός της σε ποσοστό 20% στις υπεράκτιες αγορές. Το γεγονός αυτό σηματοδότησε και την έναρξη της ασιατικής χρηματοοικονομικής κρίσης. Η κρίση εξαπλώνεται σαν ιός και οι επενδυτές αποσύρουν τα κεφάλαια τους από όλες τις χώρες με παρόμοια οικονομικά συστήματα. Η ταχύτητα και η κλίματα φυγής κεφαλαίων αποτέλεσε ένα πρωτόγνωρο οικονομικό φαινόμενο. (Rifkin J., 2008)

Η κρίση αυτή διέφερε από όλες τις προηγούμενες. Σε αντίθεση με την Λατινική Αμερική, στις χώρες της Νότιας Ασίας επικρατούσε χαμηλός πληθωρισμός, ισοσκελισμένοι προϋπολογισμοί και σταθερά υψηλός μέσος όρος ανάπτυξης. Τα συμπτώματα όμως υπάρχουν και δω και τα αποτελούν ένας συνδυασμός αδύναμων χρηματοοικονομικών συστημάτων και ένα επιπόλαιο άνοιγμα των αγορών αυτών στο ξένο επενδυτικό κεφάλαιο.

3.3 Οι Σκανδιναβικές Κρίσεις

Οι Σκανδιναβικές Χώρες, εκτός της Δανίας, δοκίμασαν έναν κλασικό κύκλο εκρήξεων και πανικών (ακραίων διακυμάνσεων) που οδήγησε σε δίδυμες κρίσεις. Στην Νορβηγία ο δανεισμός ξεπέρασε το 40% το 1986. Οι τιμές των ακινήτων εκτινάχθηκαν ενώ εντυπωσιακή αύξηση παρουσίασαν οι επενδύσεις αλλά και η κατανάλωση. Στη Φιλανδία ένας επεκτατικός προϋπολογισμός οδήγησε σε

παράλληλη ογκώδη πιστωτική επέκταση. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 παρατηρήθηκε επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης και λόγω της δραματικής πτώσης του εμπορίου με τη Σοβιετική Ένωση. Στη Σουηδία μία σταθερή πιστωτική επέκταση καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας οδήγησε σε μία άνευ προηγουμένου έκρηξη της ιδιοκτησίας. (H. S. Dent, 2009)

3.4 Η Κρίση στην Ιαπωνία

Κατά τη διάρκεια του 1980 η ιαπωνική αγορά ακινήτων και τα χρηματιστήρια της χώρας προσβλήθηκαν από μία φούσκα. Η διοίκηση της κεντρικής τράπεζας έδειξε περιορισμένο ενδιαφέρον για την υποστήριξη του αμερικανικού δολαρίου και περισσότερο για την καταπολέμηση του πληθωρισμού και εφαρμόζοντας αυστηρή νομισματική πολιτική οδήγησε σε απότομη αύξηση των επιτοκίων στις αρχές του 1990. Η φούσκα έσκασε και ο χρηματιστηριακός δείκτης του Τόκιο έχασε περίπου 19.000 μονάδες σε ένα έτος. Οι τιμές των ακινήτων βυθίστηκαν. Τα επόμενα χρόνια χαρακτηρίστηκαν από έντονες περικοπές στο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Τρεις τράπεζες και ένας μεγάλος χρηματοπιστωτικός χρεοκόπησαν.

3.5 Η Κρίση στο Μεξικό

Η μεξικάνικη κρίση εξελίχθηκε σε δύο στάδια. Στις αρχές του 1994 οι ξένοι επενδυτές ως αποτέλεσμα της πολιτικής αστάθειας της χώρας, περιορίζοντας σημαντικά την εισροή των κεφαλαίων αυξάνοντας την απειλή υποτίμησης του νομίσματος. Η απάντηση της τράπεζας του Μεξικού ήρθε με επέκταση της εγχώριας πίστωσης και συνεχίστηκε με μία μέτρια υποτίμηση των αξιών, που αργότερα λόγω φημών οδήγησε και σε κατακόρυφη πτώση των αποθεμάτων της χώρας. Στο δεύτερο στάδιο, οι ξένοι δανειστές συνειδητοποίησαν πως η Μεξικάνικη κυβέρνηση δεν ήταν σε θέση να εξυπηρετήσει το χρέος της. Το δάνειο για την αποπληρωμή των χρεών της προήλθε από τη συνδρομή των ΗΠΑ και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου.

3.6 Η Κρίση στην Αργεντινή

Αν και τα πράγματα έμοιαζαν ικανοποιητικά στα μέσα της δεκαετίας του 1990, οι ξένοι επενδυτές άρχισαν σταδιακά να αποσύρουν τις επενδύσεις τους επηρεασμένοι από την κρίση της Μεξικάνικης οικονομίας αλλά και λόγω έλλειψης εμπιστοσύνης απέναντι στην νομισματική πολιτική της χώρας.

Προκλήθηκε πανικός προκαλώντας με τη σειρά του μία μαζική έξοδος των καταθετών και των πιστωτών από τις τράπεζες της Αργεντινής.

Έτσι η Αργεντινή οδηγήθηκε το 1999 σε ύφεση (αρνητική οικονομική ανάπτυξη), ύψους -4%, η οποία οδηγήθηκε σε στασιμότητα το έτος 2000, παρά τα υπέρογκα δάνεια εκ μέρους του ΔΝΤ και των ιδιωτικών τραπεζών (η κυβέρνησή μας φοβάται μία ανάλογη εξέλιξη στη χώρα μας, η οποία, ορθώς, αναζητάει απεγνωσμένα τρόπους αποφυγής της – εάν δεχθεί κανείς δε ότι, η μέχρι σήμερα ανάπτυξη μας, με ρυθμούς περί το 4%, ήταν κυρίως «πληθωριστική», ελάχιστα παραγωγική, βασιζόταν κατά ένα μέρος στα δημόσια έργα και στην οικοδομική δραστηριότητα, τότε οι επικείμενοι κίνδυνοι είναι εξαιρετικά ρεαλιστικοί). (H. S. Dent, 2009)

Η ανεργία μεγάλωσε, με συνπεια να ακολουθήσουν διαμαρτυρίες και μαζικές διαδηλώσεις του λαού, οι οποίες γρήγορα οργανώθηκαν κεντρικά – και οι οποίες εξελίχθηκαν το 2001 σε μία σημαντική «δυναμική» συνιστώσα της πολιτικής της χώρας. Επίσης παρατηρήθηκε αύξηση του αριθμού των υποαπασχολούμενων και, μέσω αυτών, αυτών που απασχολούνταν στην «άτυπη» Οικονομία. Κάτω από συνθήκες αυξανόμενης ανεργίας, πολλοί καταφεύγουν στην «αυτοαπασχόληση» για την επίλυση των προβλημάτων τους - στη λειτουργία δηλαδή δικών τους μικρών επιχειρήσεων, οι οποίες συνήθως στερούνται νομίμων αδειών, φορολογικών δηλώσεων κλπ (ορισμός της «άτυπης» Οικονομίας). Παραδείγματος χάριν, στην Αργεντινή εμφανίσθηκαν, ανάμεσα σε άλλα, οι *Cartoneros*, οι οποίοι συγκέντρωναν ανακυκλώσιμα υλικά από τα σκουπίδια, κατά κύριο λόγο χαρπικά και χαρτοκιβώτια, και τα πουλούσαν μετέπειτα – προφανώς όχι μέσα στα νόμιμα πλαίσια της αγοράς.

Ιδιαίτερο «φαινόμενο» αυτής της φάσης αποτελούσε η «εισροή» των «χρεωστικών ομολόγων» σε αρκετές περιοχές της Αργεντινής (φαινόμενο που παρατηρήθηκε πρόσφατα και στην Καλιφόρνια). Με την έκδοση και την κυκλοφορία αυτών των «ομολόγων δημοσίου» πραγματοποιούνταν πληρωμές και καλύτερες εισπράξεις έως και το 50% του μισθού τους, από τους απασχολούμενους στους δήμους - καθώς επίσης και από τους δημόσιους υπαλλήλους.

4 Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ 1929

Εισαγωγή

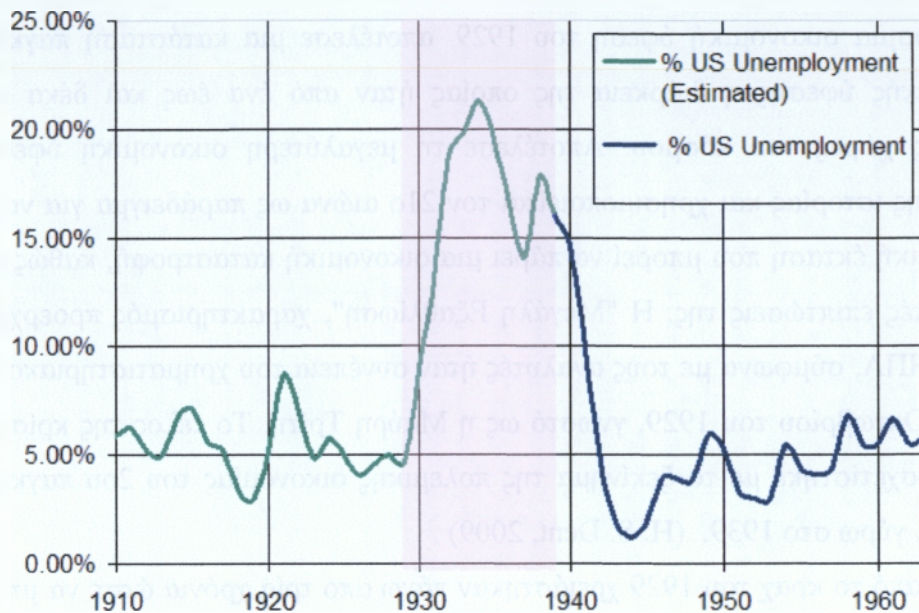
Η παγκόσμια οικονομική ύφεση του 1929 αποτέλεσε μια κατάσταση παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης η διάρκεια της οποίας ήταν από ένα έως και δέκα έτη σε διάφορες χώρες του κόσμου. Αποτελέσε τη μεγαλύτερη οικονομική ύφεση της σύγχρονης ιστορίας και χρησιμοποιείται τον 21ο αιώνα ως παράδειγμα για να δείξει την τραγική έκταση που μπορεί να πάρει μια οικονομική καταστροφή, καθώς και τις δραματικές επιπτώσεις της. Η "Μεγάλη Εξαθλίωση", χαρακτηρισμός προερχόμενος από τις ΗΠΑ, σύμφωνα με τους αναλυτές ήταν συνέπεια του χρηματιστηριακού κραχ στις 29 Οκτωβρίου του 1929, γνωστό ως η Μαύρη Τρίτη. Το τέλος της κρίσης στις ΗΠΑ συσχετίστηκε με το ξεκίνημα της πολεμικής οικονομίας του 2ου παγκοσμίου πολέμου, γύρω στο 1939. (H. S. Dent, 2009)

Ύστερα από το κραχ του 1929 χρειάστηκαν πάνω από τρία χρόνια ώστε να μπορέσει η αμερικάνικη κυβέρνηση να αναλάβει μία σειρά ενεργειών για τον τερματισμό της Ύφεσης. Η αρχή έγινε με τη διακήρυξη του Ρούσβελτ για αργία τεσσάρων ημερών στις τράπεζες. Κατά την ενδιάμεση περίοδο η Αμερική έπρεπε να αντιμετωπίσει τη χειρότερη κατάρρευση στην ιστορία της, καθώς πραγματοποιήθηκε πτώχευση χιλιάδων τραπεζών, εδραίωση ενός ολέθριου αποπληθωρισμού, μείωση του παραγόμενου προϊόντος κατά το 1/3 και αύξηση της ανεργίας στο 25%. Η ύφεση προκάλεσε τεράστια καταστροφή σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά κυρίως έπληξε την ίδια την αμερικάνικη οικονομία. Στον απόηχο αυτής, τα όρια ανάμεσα στην κυβέρνηση και στις αγορές επαναπροσδιορίστηκαν.

4.1 Η Αμερικάνικη Κρίση του 1929

Η κρίση, που ξεκίνησε στις ΗΠΑ, μεταδόθηκε στον υπόλοιπο κόσμο και κατέστη παγκόσμια μέσω του δραματικού περιορισμού των εκροών κεφαλαίων από τη χώρα. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την εφαρμογή του «κανόνα του χρυσού» που βρισκόταν σε ισχύ οδήγησε τάχιστα τις υπόλοιπες χώρες σε ιδιαίτερα δύσκολες και πρωτόγνωρες νομισματικές καταστάσεις. Το φαινόμενο του παγκόσμιου ντόμιμου

ολοκληρώθηκε με την ένταση των πράξεων του προστατευτισμού και των υποτιμήσεων μεταξύ των κρατών που αποσκοπούσαν αποκλειστικά στη στήριξη των εθνικών τους οικονομιών. Η συγκεκριμένη μονοδιάστατη πρακτική από τα εθνικά κράτη είχε σαν αποτέλεσμα την περαιτέρω μείωση του παγκόσμιου εμπορίου.

Εικόνα 2 Διάγραμμα της ανεργίας στην Αμερική. Την περίοδο 1930-1940 έφτασε το 22%, επίπεδα που η σύγχρονη κρίση σε κάποιες χώρες έχει ξεπεράσει. (Realpolitic.gr, 2012)

Περιγράφοντας, συνοπτικά, τα κυριότερα χαρακτηριστικά της οικονομικής κρίσης του 1929 θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι είναι:

- Η εκτενής κρίση πανικού των καταθετών που με τη σειρά της οδήγησε σε μαζική απόσυρση των αποταμιεύσεων τους από τις τράπεζες.
- Τη συνακόλουθη πτώχευση των τραπεζών.
- Τη δραστική μείωση της κατανάλωσης, ως αποτέλεσμα της αδυναμίας διαχείρισης της κρίσης αλλά και της συνολικής αβεβαιότητας που επικρατούσε για το οικονομικό μέλλον των Ηνωμένων Πολιτειών. Η συνολική μείωση των τιμών υπολογίζεται στο 33%.
- Το αποτέλεσμα των προηγούμενων ενεργειών ήταν η αύξηση του χρέους των επιχειρήσεων, λόγω του περιορισμού της ζήτησης, που μείωσε έτσι τη

πιστοληπτική τους ικανότητα και επέτεινε ακόμη περισσότερο τον κίνδυνο για τις τράπεζες.

- Η κρίση ολοκληρώθηκε σε τέσσερα στάδια και χρονικά τερματίζεται στο 1933.

4.2 Αίτια και Συνέπειες της Κρίσης

Οι λόγοι που προκάλεσαν την κρίση ήταν πολλοί, όπως δομικές αδυναμίες και συγκεκριμένα γεγονότα εξαιτίας των οποίων μετατράπηκε σε μια ευρεία κατάθλιψη, καθώς και ο τρόπος μεταφοράς της από κράτος σε κράτος. Όσον αφορά την εν λόγω περίοδο, αναφέρεται από τους ιστορικούς πως οι μεγάλες καταστροφές των τραπεζών και το χρηματιστηριακό κραχ αποτέλεσαν καθοριστικούς παράγοντες. Από την άλλη, αναλυτές όπως ο Πίτερ Τέμιν και ο Μπάρρυ Άιχενγκριν εστιάζουν στην απόφαση της Βρετανίας για επιστροφή της στις ισοτιμίες που υπήρχαν πριν το Gold Standard πριν από το ξέσπασμα του 1ου παγκόσμιου πολέμου.

Πολλοί πιστεύουν ότι το κυριότερο αίτιο της κρίσης προήλθε από την προηγούμενη χρονική περίοδο και εξαιτίας της περιοριστικής νομισματικής πολιτικής που απέβλεπε στον περιορισμό της χρηματιστικής κερδοσκοπίας. Οι θεσμικοί παράγοντες, τοπικοί και παγκόσμιοι αποδείχθηκαν ανεπαρκείς στην αντιμετώπιση της. Οι λόγοι για αυτό είναι:

- Τα μέτρα που αναλήφθηκαν για την αναχαίτιση της ήταν ανεπαρκή
- Η παντελής έλλειψη θεσμικού πλαισίου

Η μεγάλη κρίση τελείωσε σε διαφορετικό χρόνο σε κάθε χώρα. Από τις πιο πολλές χώρες εφαρμόστηκαν προγράμματα ανακούφισης και η ιδεολογία εξωθήθηκε στα άκρα λόγω των αναταραχών που πέρασε η πολιτική τους ζωή. Σε μερικές χώρες, ο αγανακτισμένος λαός απευθύνθηκαν σε δημαγωγούς εθνικιστές, όπως ο Αδόλφος Χίτλερ, το οποίο οδήγησε στο να ξεκινήσει ο 2ος παγκόσμιος πόλεμος. (G. Soros, 2010)

4.3 Η Παρέμβαση του Κράτους για την Αντιμετώπιση της Κρίσης

Για την αντιμετώπιση της κρίσης του 1929 υπήρξαν μέτρα που λήφθηκαν σχεδόν από δημοσιονομικές και νομισματικές αρχές, αμέσως με το ξέσπασμα της, ενώ άλλα ολοκληρώθηκαν και μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο σύνολο τους επαναπροσδιόρισαν σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο θα λειτουργούσαν εφεξής, σε παγκόσμιο επίπεδο οι αγορές.

Αρχικά οι κινητήριες δυνάμεις της παγκόσμιας οικονομίας, Μ. Βρετανία και ΗΠΑ, εγκατέλειψαν τον κανόνα του χρυσού. Για την εφαρμογή και θεωρητική τεκμηρίωση της εν' λόγω πρακτικής, το κατάλληλο υπόβαθρο προσφέρθηκε από τον Κέννυς, στα μέσα της δεκαετίας του 1930.

Οι ΗΠΑ προχώρησαν στην εφαρμογή του νόμου Glass-Steagall και την Ίδρυση του Federal Deposit Insurance Corporation (Οργανισμός Εγγύησης Καταθέσεων). Στο σύνολο τους τα προαναφερθέντα μέτρα αναμόρφωσαν το πλαίσιο λειτουργίας και εποπτείας των τραπεζών. Με την εφαρμογή της νομοθεσίας, τίθεντο σε περιορισμούς οι κίνδυνοι που θα μπορούσαν να αναλάβουν οι καταθετικές τράπεζες, οι οποίες και θα λειτουργούσαν με την κάλυψη της Ομοσπονδιακής Τράπεζας των ΗΠΑ, σε περίπτωση που θα έπρεπε να καλυφθεί η ρευστότητα τους. Επίσης, με τον ίδιο νόμο διασφαλιζόταν και η κάλυψη των καταθέσεων των αποταμιευτών από το κράτος, κάτι που δεν ήταν σε ισχύ πριν την κρίση.

Στον αντίποδα οι επενδυτικές τράπεζες είχαν τη δυνατότητα άσκησης μιας περισσότερο ευέλικτης πολιτικής, λειτουργώντας σε ένα πλαίσιο ανεξάρτητο από ανάλογες δυνητικές κρίσεις.

Σαν επιστέγασμα των προσπαθειών της κρίσης του 1929, θεωρούνται οι συμφωνίες του Bretton Woods, σχετικά με τις συναλλαγματικές ισοτιμίες. Οι Συμφωνίες υπογράφηκαν από το σύνολο των 44 χωρών που αποτελούσαν την περίοδο εκείνη και τα μέλη των Ηνωμένων Εθνών. . (H. S. Dent, 2009)

5 Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Εισαγωγή

Η έναρξη της κρίσης τοποθετείται τον Αύγουστο του 2007, όταν στις ΗΠΑ εμφανίζεται το φαινόμενο αδυναμίας μεγάλων ομάδων του πληθυσμού να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις εξυπηρέτησης των στεγαστικών τους δανείων. Νωρίτερα στις αρχές του ίδιου έτους οικονομικοί αναλυτές αναφέρονταν στην επερχόμενη κρίση και υπήρχε έντονη φημολογία σχετικά με τη στεγαστική αγορά των ΗΠΑ που παρουσίαζε σημάδια κόπωσης. (Soros G., 2010)

Παράλληλα η Ε.Κ.Τ.¹ προέβαινε σε αυξήσεις του ευρωπαϊκού επιτοκίου για την αντιμετώπιση των πληθωριστικών πιέσεων που ταλάνιζαν την ευρωπαϊκή οικονομία με συνέπεια το δολάριο να υποχωρεί έναντι του ευρώ. (Ράπανος Β., 28/9/2008)

Ενώ πολλοί επίσημοι παράγοντες της αμερικανικής οικονομίας προσπαθούσαν να καθησυχάσουν τους επενδυτές, κεφάλαια της Bear Stearns πτώχευσαν λόγω κατοχής CDOs που βασιζόνταν σε στεγαστικά δάνεια και της υποχρέωσης της τράπεζας να εξυπηρετήσει τις απαιτήσεις των πιστωτών της με ρευστοποίηση των στοιχείων της.²

Κατά την περίοδο αυτή επλήγησαν κυρίως οι δανειολήπτες, ενώ παράγοντες στην τραπεζική αγορά συνιστούσαν στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα να είναι πιο φειδωλά στη χορήγηση δανείων. (Ράπανος Β., 28/9/2008)

Οι πλειστηριασμοί διαδέχθησαν ο ένας τον άλλον, οι τράπεζες ξέμειναν από ρευστό και οι καταθέτες έσπευδαν για να κάνουν ανάληψη των χρημάτων τους, ενώ στη Βρετανία παρατηρήθηκε το φαινόμενο μαζικών ηλεκτρονικών αναλήψεων των λογαριασμών τους.³ Η αδυναμία είσπραξης των απαιτήσεων των αμερικανικών τραπεζών από τους δανειολήπτες των subprimes, είχε ως αποτέλεσμα και την αδυναμία πληρωμής των υποχρεώσεων σε τοκομερίδια και αξίες ομολόγων και CDOs

¹ Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα

² Συγκεκριμένα τα Rating Agencies υποβάθμισαν τα CDOs που βασιζόνταν σε sub-primes (δάνεια χαμηλής εξασφάλισης) και επλήγη η αυτοπεποίθηση της αγοράς για την ασφάλεια στη στεγαστική πίστη.

³ ένα φαινόμενο γνωστό ως "Πανικός μέσω 'Ιντερνετ"

(ομόλογα β' γενιάς) στα οποία είχαν επενδύσει πολλές ευρωπαϊκές τράπεζες, την ίδια στιγμή που πλήθαιναν οι αναλήψεις πανικού.⁴ (M. Νεγρεπόντη-Δεληβάνη, 2007)

Κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2007, οι κεντρικές τράπεζες των περισσότερων χωρών που επλήγησαν μεσολάβησαν συγχρονισμένα για την τόνωση της χρηματοπιστωτικής αγοράς με "ενέσεις ρευστότητας" και σταθεροποίησαν τις διακυμάνσεις στα βραχυπρόθεσμα επιτόκια. Ορισμένες κεντρικές τράπεζες, όπως η Κεντρική Τράπεζα των ΗΠΑ (Fed), μείωσαν ακόμη και το βασικό επιτόκιο δανεισμού, ενώ άλλες, όπως η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ECB), παρακολουθώντας τις εξελίξεις δεν προέβησαν στις προγραμματισμένες αυξήσεις. (Peters E., 2006)

Μετά την πώληση της Bear Stearns σε εξουτελιστική τιμή στην J.P. Morgan το Μάρτιο του 2008, η διεθνής αγορά έδειχνε να έχει μπει σε μια δίνη της οικονομικής κρίσης. Το Σεπτέμβριο του 2008, η FED προσέφερε έκτακτη οικονομική ενίσχυση 85 δισεκατομμυρίων δολαρίων στην ασφαλιστική εταιρεία AIG, προκειμένου να αποτρέψει την κατάρρευσή της. Ο αμερικανικός κολοσσός Lehman Brothers κήρυξε πτώχευση, προκαλώντας αναστάτωση στην κυβέρνηση των ΗΠΑ. Τον ίδιο μήνα, η Merrill Lynch εξαγοράστηκε από την Bank of America. Ο πρόεδρος Τζορτζ Μπους πρότεινε την άμεση ενίσχυση της ρευστότητας των τραπεζών για τη διάσωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, πριν πληγεί περαιτέρω η οικονομία της χώρας, ενώ παράλληλα, εξαγοράζονται οι ασφαλιστικές εταιρείες δανείων Fannie Mae και Freddie Mac. Οι εξελίξεις διαδέχονταν η μία την άλλη, με την ανακοίνωση για λουκέτο στη Washington Mutual. Ο απρόσμενος κρατισμός των ΗΠΑ εξέπληξε αρχικά ευχάριστα τα χρηματιστήρια, ενώ αντιδράσεις διατυπώνονταν από τους αμερικανούς πολίτες για το φορολογικό βάρος που προέβλεπε το Σχέδιο Πόλσον να πέσει στην πλάτη τους. Την άποψη αυτή συμμερίστηκε και το Κογκρέσο, καταψηφίζοντας το σχέδιο κρατικής ενίσχυσης του χρηματοπιστωτικού συστήματος για αγορά των λεγόμενων "τοξικών ομολόγων" με δημόσιο χρήμα. Τα χρηματιστήρια αντικατόπτρισαν την απαισιοδοξία της αγοράς στους δείκτες τους, σημειώνοντας πτώση. (Peters E., 2006)

⁴ Η βρετανική τράπεζα Northern Rock βίωσε τη μεγαλύτερη ουρά πελατών για ανάληψη των τελευταίων δεκαετιών σε μια χώρα που φημίζεται για τα μεγάλα εγγυημένα χρηματικά αποθέματα.

5.1 Η Θέση της Fed στην Κρίση

Η αδυναμία αντιμετώπισης της κρίσης κατέδειξε πως το ισχύον καθεστώς χρειάζεται μεταρρύθμιση, με την θέσπιση ενός ενιαίου εποπτικού όργανου παρακολούθησης των τραπεζών σε διεθνές περιβάλλον, καθώς FED και ECB αποδείχθηκαν αδύναμες να ανακόψουν την κρίση.

Η ομοσπονδιακή τράπεζα των ΗΠΑ, η οποία ανακοίνωσε την πρώτη εσπευσμένη μείωση επιτοκίων από το 2001, εσφαλμένη αντιμετώπιση καθώς ρόλος της είναι να προλαβαίνει τις φούσκες και όχι να λειτουργεί κατασταλτικά. Παράλληλα, η μείωση FED το επιτόκιο κατά 0,75 μονάδες βάσεις, ύστερα από ανησυχία για επικείμενη κρίση στις ΗΠΑ. Η κεντρική τράπεζα έδωσε μεγάλη βαρύτητα στο θέμα της ανάπτυξης και υποβάθμισε το ζήτημα που αφορά στις αποτιμήσεις, πυροδοτώντας μία απότομη αύξηση στις μετοχές και στα παράγωγα. Προσπάθησε να εντείνει περαιτέρω τις παρεμβάσεις της και να προχωρήσει πιο ανοιχτά στην εφαρμογή πολιτικής «ποσοτικής διευκόλυνσεως» (quantitative easing) για αύξηση της ρευστότητας που ήταν διαθέσιμη στην οικονομία πέρα από την αύξηση που επετεύχθη με τη μείωση των επιτοκίων στο 0%-0,25%. Στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής η κεντρική τράπεζα μεγέθυνε το ενεργητικό της στα τέλη του 2008 στα \$ 2,3 τρισ., από \$ 1,3 τρισ. που ήταν έως τον Σεπτέμβριο του 2008.

Δεδομένου ότι η FED δεν είχε άλλον εμφανή τρόπο για να εξασφαλίσει τη χρηματοδότηση των ανωτέρω προγραμμάτων η χρηματοδότηση αυτή πραγματοποιήθηκε με έκδοση νέου χρήματος. Μία τέτοια ενέργεια δεν έχει πληθωριστικές επιπτώσεις κατά την περίοδο της κρίσεως, αφού απλώς αντισταθμίζει σε κάποιον βαθμό τη σημαντική μείωση του τραπεζικού χρήματος. (Fraher J., 27/01/2008)

5.2 Τα Αίτια της Οικονομικής κρίσης

Η ασθενής νομισματική πολιτική της Ομοσπονδιακής Κεντρικής Τράπεζας την περίοδο 2006 – 2008 ευθύνεται για την εμφάνιση υπερβολικής ρευστότητας και «μόχλευσης» (leverage), με αποτέλεσμα την εμφάνιση ανισορροπιών και τελικά «φούσκας» στην αγορά κατοικίας.

Επιπρόσθετα τα χαμηλά επιτόκια και οι αποδόσεις των «παραδοσιακών επενδύσεων» οδήγησαν τους επενδυτές στην ανάληψη υψηλών κινδύνων μέσω διαφόρων καινοτομικών χρηματοπιστωτικών μέσων, χωρίς να επιδεικνύουν τη δέουσα προσοχή για τη στάθμιση και αντιστάθμιση αυτών των κινδύνων.

Το ισχύον πλαίσιο «δημιουργίας προς διάθεση» λειτουργούσε με τρόπο ώστε οι τράπεζες να έχουν κάθε κίνητρο να ομαδοποιούν και τιτλοποιούν μεμονωμένα δάνεια τα οποία διέθεταν στους επενδυτές. Το ισχύον «λειτουργικό» κανονιστικό πλαίσιο που διέπει τη λειτουργία της χρηματοπιστωτικής αγοράς είχε πλέον ξεπεραστεί και οι εποπτικές αρχές δεν το αντιλήφθηκαν έγκαιρα. Η υπερβολική ρευστότητα οδήγησε τους διαχειριστές κεφαλαίων να αναλαμβάνουν συνεχώς περισσότερους κινδύνους. Στην προσπάθειά τους για μεγιστοποίηση των κερδών, προχώρησαν σε ευρεία έκθεση σε «δομημένα προϊόντα» που τηρούνταν εκτός των ισολογισμών των τραπεζών, ενώ χρησιμοποιούνταν ευρέως για το μετασχηματισμό της ωριμότητας του χαρτοφυλακίου.⁵

Για χρόνια οι εκθέσεις της ΤΔΔ⁶ προειδοποιούσαν για την υπερβολική ρευστότητα, παρότρυναν του κεντρικούς τραπεζίτες να ανησυχούν για τις φούσκες των στοιχείων του ενεργητικού, ακόμη και όταν ο πληθωρισμός ήταν χαμηλός, ενθάρρυναν του policy-makers στην παγκόσμια οικονομία να εστιάζουν περισσότερο την προσοχή τους σε μέτρα για ενδεχόμενη οικονομική ύφεση και υποστήριζαν ότι οι εποπτικοί φορείς του τραπεζικού τομέα έπρεπε να ελέγξουν την ευρωστία του χρηματοπιστωτικού συστήματος στο σύνολο του – και όχι να εστιάζουν την εποπτεία τους σε μεμονωμένες επιχειρήσεις. (Βήμα, 2009)

⁵ Η επιτυχία αυτού του μοντέλου βασίστηκε σε, υποτίθεται, πολύ εξελιγμένα συστήματα διαχείρισης κινδύνου και στην αξιολόγηση όλων αυτών των προϊόντων και των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων από τις εταιρείες αξιολόγησης πιστοληπτικού κινδύνου ενώ ήταν φανερό ότι υπήρχαν πολλές περιπτώσεις παραβίασης του ισχύοντος κανονιστικού πλαισίου π.χ. λόγω «σύγκρουσης συμφερόντων».

⁶ Η Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών βρίσκεται στην Ελβετία και αποτελεί το κέντρο της διεθνούς συνεργασίας για νομισματικά θέματα. Οι οικονομολόγοι της ΤΔΔ χρεώνουν μερικώς την παρούσα κρίση στις κεντρικές τράπεζες και στο ρυθμιστικό πλαίσιο του χρηματοπιστωτικού συστήματος.

5.3 Η Κρίση στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Η κρίση εξαπλώθηκε και στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού με πρώτο θύμα την επενδυτική τράπεζα Northern Rock του Ηνωμένου Βασιλείου (Σεπτέμβριος 2007), αλλά και ελβετικές και γερμανικές τράπεζες, ενώ ακολούθησαν μεγάλες αναταράξεις στην Αμερική που δημιούργησαν ένα ασταθές κλίμα.⁷

Στο περιβάλλον αυτό το ευρώ προκύπτει ως το μόνο «σκληρό» νόμισμα και γίνεται η αποκαθήςωση του αμερικανικού νομίσματος με την ισχυροποίηση των SDR του εικονικού νομίσματος του ΔΝΤ. Οι ΗΠΑ, ουσιαστικά αντάλλαξαν την ηγεμονία τους με τη διαβεβαίωση του Πεκίνου ότι θα συνεχίσει να αγοράζει αμερικανικά ομόλογα και άρα να δίνει «ψήφο εμπιστοσύνης» στην εκτύπωση χρήματος. Έτσι αποτράπηκε το δολάριο να εκτεθεί σε ελεύθερη πτώση (διολίσθησε σταδιακά), επιτρέποντας και μια ηπιότερη αναδιάρθρωση χαρτοφυλακίων οικονομιών με μεγάλα συναλλαγματικά αποθέματα, όπως η Κίνα και η Ρωσία. (G. Soros, 2010)

Η σταθερή ενίσχυση του ευρώ θα προκαλέσει, βέβαια, μεγάλο εμπορικό έλλειμμα στην Ευρωζώνη, δυσχεραίνοντας κατά πολύ την έξοδο από την ύφεση. Καθώς, μάλιστα, οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις δεν θα «τυπώνουν χρήμα», θα αναγκαστούν να υιοθετήσουν πολιτικές λιτότητας για να ισοσκελίσουν τους προϋπολογισμούς τους. Σε αντάλλαγμα όλων αυτών, η Ευρώπη φέρεται να έλαβε την ενίσχυση της εποπτείας του διεθνούς χρηματοοικονομικού συστήματος. Η εποπτεία, δε, του διεθνούς συστήματος θα γίνεται από ένα νέο όργανο του ΔΝΤ, το Χρηματοοικονομικό Συμβούλιο Σταθερότητας (Financial Stability Board).

Το σχέδιο ουσιαστικά περιγράφει την μετάβαση από την εποχή που ο «παγκόσμιος καταναλωτής» ήταν οι ΗΠΑ και ο «παγκόσμιος παραγωγός» η Ασία, στην εποχή του περίφημου decoupling (όταν, δηλαδή, η ζήτηση από την Ασία καλύπτει μέρος εκείνης από την Δύση). Το βάρος της μετάβασης ανέλαβε να σηκώσει η Ευρώπη, καθώς

⁷ Η περίπτωση της Bear Stearns, πέμπτης μεγαλύτερης επενδυτικής τράπεζας στις ΗΠΑ, η οποία για να αποφύγει την πτώχευση, εξαγοράστηκε από την J.P. Morgan με τη μεσολάβηση της FED και την εγγύηση του αμερικανικού δημοσίου τον Μάρτιο του 2008. Η ευφορία που ακολούθησε αυτή την κίνηση ήταν τέτοια που πολλοί σοβαροί αναλυτές ακόμη και διαμορφωτές πολιτικής, όπως υψηλής επιρροής στελέχη της Επιτροπής Ανοικτής Αγοράς (FOMC) της FED, να μιλούν για αντιστροφή της κρίσης ("turning point"). Όταν όμως, οι αρχές των ΗΠΑ παρενέβησαν για να σώσουν τις δύο «ημι-δημόσιες» επιχειρήσεις χορήγησης στεγαστικών δανείων (Fannie May και Freddy Mac), αλλά αποφάσισαν να αφήσουν τη Lehman Brothers να πτωχεύσει (15/09/2008), η αβεβαιότητα έδωσε τη θέση της σε πανικό και ουσιαστικό πάγωμα της διαπραγματευτικής αγοράς επεκτείνοντας ραγδαία την κρίση και στην πραγματική οικονομία μέσω του καναλιού του τραπεζικού συστήματος και της «πιστωτικής ασφυξίας» (credit crunch) που προκλήθηκε.

ακολούθησε την πολιτική της λιτότητας και αποδέχτηκε διά του ελλειμματικού εμπορικού της ισοζυγίου να τροφοδοτήσει την παγκόσμια κατανάλωση.

Τον Οκτώβριο του 2008, ο πρόεδρος της ECB, Ζαν Κλόντ Τρισέ δηλώνει πως η οικονομική κρίση των ΗΠΑ θα επιβραδύνει τους ρυθμούς ανάπτυξης στην Ευρωζώνη. Στα όσα προηγήθηκαν, ήρθαν να προστεθούν και προβλήματα σε μεγάλες ευρωπαϊκές τράπεζες, της Γερμανίας, του Βελγίου, του Λουξεμβούργου, της Ιταλίας και της Ισλανδίας.

Συγκεκριμένα στην Ιταλία κινδύνευσε με κατάρρευση η Unicredit, η δεύτερη μεγαλύτερη τράπεζα της χώρας, ενώ το άλλοτε εύρωστο κράτος της Ισλανδίας κινδύνευσε με πτώχευση, λόγω της μεγάλης έκθεσης στα τοξικά ομόλογα. Τα χρέη των ισλανδικών τραπεζών υπολογίζονται στα 138,34 δισ. δολάρια, σε σύγκριση με τα 19,37 δισ. δολάρια στα οποία ανέρχεται το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν.

Οι αναλυτές καταλήγουν στο συμπέρασμα πως η ECB θα προβεί σε μείωση επιτοκίων. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από τη μείωση του επιτοκίου στην Αυστραλία -1%. Μετά την τροπή που πήραν τα πράγματα, η καγκελάρια της Γερμανίας αναλαμβάνει την εγγύηση όλων των τραπεζικών καταθέσεων των πολιτών από το γερμανικό κράτος, κόστος που ανέρχεται στα 500 δισ. ευρώ, κίνηση στην οποία προχωράει και η Δανία. Αρχίζει πλέον να αναθεωρείται η κατεύθυνση της Ε.Ε. υπέρ ενός καθολικού σχεδίου αντιμετώπισης του προβλήματος προτού πάρει μεγαλύτερες διαστάσεις. Από την Ιταλία προτείνεται η δημιουργία ενός ευρωπαϊκού εγγυητικού ταμείου που θα συγκεντρώνει το 3% του ΑΕΠ. Παράλληλα, συζητείται η χαλάρωση των δημοσιονομικών κριτηρίων στην ευρωζώνη. Συνολικά οι εθνικές κυβερνήσεις, μέλη της Ευρωζώνης, έχουν διαθέσει πάνω από 2 τρισ. ευρώ για τις προσπάθειες διάσωσης των οικονομιών τους. Οι Ευρωπαίοι ηγέτες συντόνισαν τις παρεμβάσεις τους, στηρίζοντας τις τράπεζες και επιτρέποντας τη χορήγηση εγγυήσεων για τα δάνεια. Η ΕΕ αύξησε επίσης σε 100.000 ευρώ το ελάχιστο όριο κάλυψης των καταθέσεων ιδιωτών από τις εθνικές εγγυήσεις.

Παρακάτω ακολουθούν μερικά από τα σχέδια που έχουν ανακοινώσει οι κυβερνήσεις.

Πίνακας 2 Μέτρα αντιμετώπισης της κρίσης ανα χώρα

Γαλλία	Συνολικά διέθεσε 360 δις ευρώ μέχρι το τέλος του 2011. Πάνω από 40 δισεκατομμύρια ευρώ διατέθηκαν για τις αυξήσεις των κεφαλαίων των τραπεζών. Το ποσό των 10,5 δις. ευρώ δόθηκε στις έξι μεγαλύτερες τράπεζες. Ταυτόχρονα, 320 δις. ευρώ διατέθηκαν ως εγγύηση για τις διατραπεζικές συναλλαγές. Η εγγύηση σε διατραπεζικά δάνεια εφαρμόστηκε για όσα έγιναν πριν από τις 31 Δεκεμβρίου 2009 και με διάρκεια ως τα πέντε χρόνια.
Γερμανία	Μέχρι 80 δις. ευρώ δόθηκαν για αυξήσεις κεφαλαίου, ενώ 20 δις. ευρώ διοχετεύτηκαν για την παροχή εγγυήσεων. Κάθε τράπεζα είχε τη δυνατότητα αύξησης κεφαλαίου έως και 10 δις. ευρώ και το ταμείο ανέλαβε τον κίνδυνο έως και 5 δις. ευρώ ανά τράπεζα. Επίσης, η γερμανική κυβέρνηση διέθεσε 400 δις. εγγυήσεις για διατραπεζικά δάνεια.
Ιταλία	Η ιταλική κυβέρνηση αντάλλαξε 10 δις. ευρώ κρατικών ομολόγων για άλλες μορφές χρέους που έχουν οι τράπεζες, ενώ οι χορηγήσεις κεφαλαίων στις τράπεζες δεν παραβίασαν το όριο του 3% για το δημοσιονομικό έλλειμμα.
Ιαπωνία	Δύο τρισεκατομμύρια γιεν καταβλήθηκαν στα νοικοκυριά, δηλαδή 600 δολάρια για κάθε τετραμελή οικογένεια, ενώ παραχωρήθηκαν φορολογικές ελαφρύνσεις σε εκείνους που εξυπηρετούν στεγαστικά δάνεια. Οι πόροι προήλθαν από τα συναλλαγματικά αποθέματα της χώρας. Οικονομολόγοι, όμως, αμφισβητούν την αποτελεσματικότητα του πακέτου στήριξης, στο οποίο περιλαμβάνονται προβλέψεις για την αύξηση των κρατικών δαπανών κατά 5 τρισ. γιεν ή 51 δις. δολαρίων, με φοροαπαλλαγές που θα ισχύουν μέχρι το τέλος του 2012
Βρετανία	Η Βρετανική κυβέρνηση αποφάσισε να διοχετεύσει ρευστότητα ύψους 37 δις. λιρών σε τρεις μεγάλες τράπεζες-RBS, Lloyds TSB και HBOS -υπό τη μορφή μετοχών. Επίσης, θα διαθέσει 250 δις. λίρες σε εγγυήσεις για διατραπεζικά δάνεια. Η Τράπεζα της Αγγλίας δάνησε στις τράπεζες τουλάχιστον 200 δισεκατομμύρια λίρες.
Κύπρος	Η κυπριακή κυβέρνηση αύξησε τις εγγυήσεις για τις καταθέσεις στα 100.000 ευρώ από 20.000 ευρώ.

Τσεχία	<p>Η κυβέρνηση θα εγγυηθεί για τις καταθέσεις μέχρι 50.000 ευρώ, αλλά δεν έχει άλλα σχέδια για την υποστήριξη των τραπεζών.</p>
Ισλανδία	<p>Η ισλανδική κυβέρνηση ανέλαβε τον έλεγχο και της μεγαλύτερης τράπεζας της χώρας, Kaupthing Bank, έχοντας ήδη εθνικοποιήσει τη δεύτερη Landsbanki Island και την τρίτη μεγαλύτερη Glitnir Bank. Οι ισλανδικές τράπεζες έχουν βουλιάξει κάτω από το βάρος ενός επαχθέστατου δανεισμού ύψους περίπου 61 δισεκατομμυρίων δολαρίων, ο οποίος είναι δωδεκαπλάσιος του μεγέθους της εθνικής οικονομίας. Η αποδόμηση των τραπεζών προξένησε σημαντικές απώλειες σε 420.000 καταθέτες από τη Βρετανία και την Ολλανδία και οδήγησε σε πάγωμα περιουσιακών στοιχείων, που ανήκαν σε πανεπιστήμια, νοσοκομεία, δήμους σε όλη την Ευρώπη, καθώς και στην αστυνομία του Λονδίνου.</p>
Ελλάδα	<p>Εγγυήσεις για τον δανεισμό των τραπεζών και μέτρα ενίσχυσης της κεφαλαιακής τους επάρκειας, ακόμη και μέσω της αγοράς προνομιούχων μετοχών από Δημόσιο, συνολικού ύψους 28 δισ. ευρώ περιλαμβάνει το σχέδιο για τη στήριξη του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Το σχέδιο θέτει ως προϋπόθεση για την ενίσχυση μιας τράπεζας, τη συμμετοχή εκπροσώπου του Δημοσίου στο διοικητικό συμβούλιο και πλαφόν στις αμοιβές των στελεχών της. Επίσης, η κυβέρνηση έχει προχωρήσει σε νομοθετική ρύθμιση για την εγγύηση όλων των καταθέσεων έως 100.000 ευρώ για τρία χρόνια.</p>
Ουγγαρία	<p>Έχει ανακοίνωση ότι εγγυάται για όλες τις τραπεζικές καταθέσεις. Παράλληλα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) και η Παγκόσμια Τράπεζα συμφώνησαν σε ένα οικονομικό πακέτο 25,1 δισεκατομμυρίων δολαρίων για τη διάσωση της Ουγγαρίας για να τη βοηθήσουν να ανταπεξέλθει με τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης, ανακοίνωσε το ΔΝΤ.</p>

Τον Μάιο του 2010 θεσπίστηκε δέσμη ευρωπαϊκών δράσεων σταθεροποίησης για την παροχή χρηματοπιστωτικής βοήθειας σε μέλη της ΕΕ που αντιμετωπίζουν δυσκολίες, διαφυλάσσοντας με αυτόν τον τρόπο τη χρηματοοικονομική σταθερότητα της ΕΕ εν μέσω σοβαρών εντάσεων στις αγορές κρατικών χρεογράφων της ευρωζώνης. Το δίκτυ ασφαλείας περιλαμβάνει τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Χρηματοοικονομικής

Σταθεροποίησης (EFSM-EMXΣ) και την Ευρωπαϊκή Διευκόλυνση Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSF-EΔΧΣ). Μαζί με τη χρηματοδοτική συνδρομή του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) παρέχονται κονδύλια για τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα έως και 750 δισ. ευρώ. Στα μέσα του 2013 θα θεσπιστεί στην ευρωζώνη ένας νέος μόνιμος μηχανισμός για την αντιμετώπιση κρίσεων, ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας (ΕΜΣ).

5.4 Η Οικονομική Κρίση και το Ευρώ

Η επιτυχία της Ευρωπαϊκής νομισματικής ένωσης συνίσταται στο δίπτυχο της εσωτερικής και εξωτερικής ισορροπίας. Η εσωτερική ισορροπία περιλαμβάνει χαμηλό πληθωρισμό και ανεργία ενώ η εξωτερική, αναφέρεται στην διατηρήσιμη θέση στο Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών. (*H. S. Dent, 2009*)

Οι χώρες του ευρωπαϊκού Νότου καθώς δεν εκμεταλλεύτηκαν τις ευκαιρίες που τους είχαν δοθεί στο πρόσφατο παρελθόν από την εφαρμογή του κοινού ευρωπαϊκού νομίσματος αντιμετώπισαν ως συνέπεια τα γνωστά παγιωμένα διαρθρωτικά προβλήματα της οικονομίας. Προεξέχουσα η θέση της Ελλάδας με τεράστιο δημόσιο χρέος, υπέρογκο δημόσιο τομέα, χαμηλό δείκτη ανταγωνιστικότητας προϊόντων και τέλος έλλειμμα στην εξέλιξη και στην τεχνολογία.

Ένα από τα διδάγματα της οικονομικής κρίσης θα μπορούσε να θεωρηθεί και το γεγονός ότι τα χρηματοοικονομικά σοκ μπορούν να εξαπλωθούν ταχύτατα και με τρόπο απρόσμενο, πλήττοντας καίρια κάποιες από τις οικονομίες των «ανεπτυγμένων» και «υγιών» χωρών όπως για παράδειγμα η Ιρλανδία και η Ιταλία.

Η Ευρωζώνη πλήττεται από τα μέτρα λητότητας που έχουν επιβληθεί κεντρικά ή που έχουν αποφασίσει οι εθνικές κυβερνήσεις. Είναι κοινή παραδοχή πλέον σε όλους τους οικονομικούς και πανεπιστημιακούς κύκλους πως η λιτότητα δεν θα φέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα αν οι εθνικές οικονομίες δε θα κινηθούν στο δρόμο της ανάπτυξης.

Η προοπτική για τη βελτίωση των δεικτών της παγκόσμιας ανάπτυξης παραμένουν σε χαμηλά επίπεδα, όπως εκτιμά στις προβλέψεις της η JP Morgan Asset Management. Για τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής προβλέπεται πως ο ρυθμός ανάπτυξης θα είναι βελτιωμένος σε σχέση με τις προηγούμενες χρονιές. Σημαντικό στοιχείο προς αυτή την κατεύθυνση θα αποτελέσει η ενίσχυση της αγοράς κατοικίας και η οποία

αναμένεται να συμπαράσχει και τους άλλους κλάδους οικονομίας. Απαραίτητο υπόβαθρο για το ξεπέρασμα της κρίσης ή σταθεροποίηση το δημοσιονομικών μεγεθών στα τέλη του έτους. (Μαντικίδης Τ., 21/10/2012)

6 Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

6.1 Η Κρίση στο Χρηματιστήριο Αξιών

Η σημερινή κρίση ουσιαστικά εμφανίστηκε ως «διεθνής χρηματοπιστωτική αναταραχή», στα μέσα του 2007 με την έκρηξη των επισφαλειών στην αγορά στεγαστικών δανείων προς νοικοκυριά χαμηλής πιστοληπτικής ικανότητας στις ΗΠΑ.

Φαινόμενα του ντόμιου παρατηρούνται και σε αυτή την κρίση. Τα προβλήματα των αγορών προκαλούν με τη σειρά τους δυσκολίες στην πραγματική οικονομία. Ο κεφαλαιακός κίνδυνος των τραπεζών είναι η άμεση συνέπεια από την προαναφερθείσα λειτουργία, που με τη σειρά της οδηγεί σε δυσκολία χρηματοδότησης νοικοκυριών και επιχειρήσεων.

Η διεθνής αυτή χρηματιστηριακή κρίση επέφερε τη θεαματική πτώση (ρεκόρ) των τιμών των μετοχών του Χρηματιστηρίου Αθηνών και διακοπή της λειτουργίας του από τις 20 Οκτωβρίου έως τις 23 Οκτωβρίου του 1987. Αλλά και μετά την επανέναρξή του (26 Οκτωβρίου 1987) η προσφορά ήταν σημαντική και η πτώση των τιμών μεγάλη (έως και 50% σε μια περίπτωση). Τότε σημειώθηκε υποχώρηση των τραπεζικών μετοχών κατά 10 - 15% και των βιομηχανιών κατά 25%, ενώ μερικά μεγάλα ξένα Χρηματιστήρια παρουσίαζαν πτώσεις έως αναρχία. Πάντως, οι θεαματικές ανοδικές τάσεις (όπως και το 1999) έως το κραχ της «Μεγάλης Δευτέρας» στην ελληνική χρηματιστηριακή αγορά επέφεραν την αύξηση του γενικού δείκτη τιμών μετοχών το 1987 κατά 162,3%, μέχρι που έπεσε το 1988 στο 2,6%. Ο εν λόγω καθοδικός κύκλος (έκτος στη σειρά μετά το 1970) διήρκησε τρία περίπου έτη. Ο νέος (έβδομος) ανοδικός κύκλος ξεκίνησε το έτος 1989 με ετήσια αύξηση του γενικού δείκτη κατά 64,3%, στη συνέχεια αυξήθηκε το έτος 1990 κατά 102,9% και τελικά τα έτη 1991 και 1992 συνετρίβη με πτώση κατά -13,1% και - 17,0% αντίστοιχα. (Μ. Νεγρεπόντη-Δεληβάνη, 2007)

6.2 Η Κρίση στην Ελλάδα

Η εξάπλωση της χρηματοπιστωτικής κρίσης, όπως και εκείνης του 1929, επεκτάθηκε ταχύτατα με έντονα δραματικές τις πρώτες συνέπειες της. Οι απώλειες στα χρηματιστήρια

είναι τρομακτικές ενώ οι χρεοκοπίες, παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων να οδηγήσουν σε ανεργία χιλιάδες εργαζόμενους.

Η εξάρτηση και οι δεσμοί της κρίσης, με την πραγματική οικονομία δημιουργούν έντονα φαινόμενα αλληλεξάρτησης. Στην προκειμένη περίπτωση απετράπησαν, βέβαια, έντονα τα φαινόμενα πανικού των αποταμιευτών που είχαν εμφανιστεί στην κρίση του 1929. Κυριότερες αιτίες που απέτρεψαν την επέκταση του φαινομένου ήταν η θεσμοθετημένη εγγύηση των καταθέσεων στις οποίες προχώρησαν άμεσα οι εθνικές κυβερνήσεις αρκετών κρατών. (B. Ράπανος, 28/9/2008)

Στις αρχές του 2008 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και έχοντας προηγηθεί αναθεώρηση των εκτιμήσεων της, προσδιόριζε το ρυθμό ανάπτυξης της Ευρωζώνης από 2,6% στο 2,3%-2,4% ενώ για το 2009 η πρόβλεψη από 2,2% υποχωρεί στο 1,9%-2%. Η επιβράδυνση της Ευρωπαϊκής Οικονομίας επηρέασε ασφαλώς και την ελληνική. Επιπτώσεις της κρίσης εντοπίζονται από τις αρχές του προηγούμενου έτους σε πλήθος από ευαίσθητους τομείς της οικονομίας.

Μέλημα του οικονομικού επιτελείου της Ελλάδος ο πληθωρισμός, που ευτυχώς δεν κινήθηκε ανοδικά και φάνηκε να μένει ανεπηρέαστος από την αύξηση στις τιμές των καυσίμων, των τροφίμων και των πρώτων υλών διεθνώς.

Σοβαρό πρόβλημα, εμφανίζεται στο κόστος του δανεισμού για το ελληνικό δημόσιο. Στην πρώτη δημοπρασία του 2008 για την επανέκδοση 30ετούς ομολόγου, ο τίτλος με κουπόνι 4.60%, τιμολογήθηκε με 46 μονάδες βάσης υψηλότερα από το αντίστοιχο γερμανικό ομολόγο αναφοράς, ενώ η απόδοση ανήλθε στο 4,99%. Το 2007 η διαφορά ήταν 37,5 μονάδες βάσης.

Επίσης, στη δημοπρασία εντόκων γραμματίων, ύψους 300 εκ. ευρώ, οι αποδόσεις διαμορφώθηκαν στο 4,41% για τα έντοκα διάρκειας 52 και 26 εβδομάδων και στο 4,13% στη διάρκεια των 13 εβδομάδων. Επιπτώσεις σημειώθηκαν και στα έσοδα που εξαρτώνται άμεσα από το ρυθμό ανάπτυξης της χώρας. Ο προϋπολογισμός του 2008 είχε θέσει ως στόχο την αύξηση των φορολογικών εσόδων κατά 12,9%. Ακόμη και με ρυθμό ανάπτυξης γύρω στο 4%, ο στόχος θεωρείται φιλόδοξος.

Σύμφωνα με εκτιμήσεις της UBS η ελληνική οικονομία το 2009 επηρεάστηκε από τη διεθνή κρίση καθώς υπάρχει εξάρτησή της από την εξωτερική χρηματοδότηση. Ως εμπόδια εμφανίζονται το δημοσιονομικό έλλειμμα, το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών, η σημαντική επιβράδυνση της κατανάλωσης αλλά και η πορεία των γειτονικών οικονομιών που αναδύονται. Σε αυτό το πλαίσιο η UBS προέβλεπε ότι έπειτα από μία μέση ετήσια αύξηση του ΑΕΠ κατά 4% από το 1999 η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας το 2009 θα

επιβραδυνθεί απότομα περνώντας σε οριακά «κόκκινο» επίπεδο (-0,1%) έναντι προβλέψεων 0,9% της Morgan Stanley, 1,4% της Deutsche Bank και 2,3% της μέσης εκτίμησης των οικονομολόγων. Η Ελλάδα τότε βέβαια, διέθετε ακόμη 40 δις. Ευρώ (17,5% του ΑΕΠ) από κοινοτικά κεφάλαια να επενδύσει ως το 2013, αλλά η μετακύλιση του αυξημένου κόστους χρηματοδότησης των τραπεζών στους δανειολήπτες και η επιδείνωση του επιχειρηματικού κλίματος είναι πλέον ορατά, ενώ η οικοδομική δραστηριότητα και η κτηματαγορά περνούν δύσκολες ώρες.

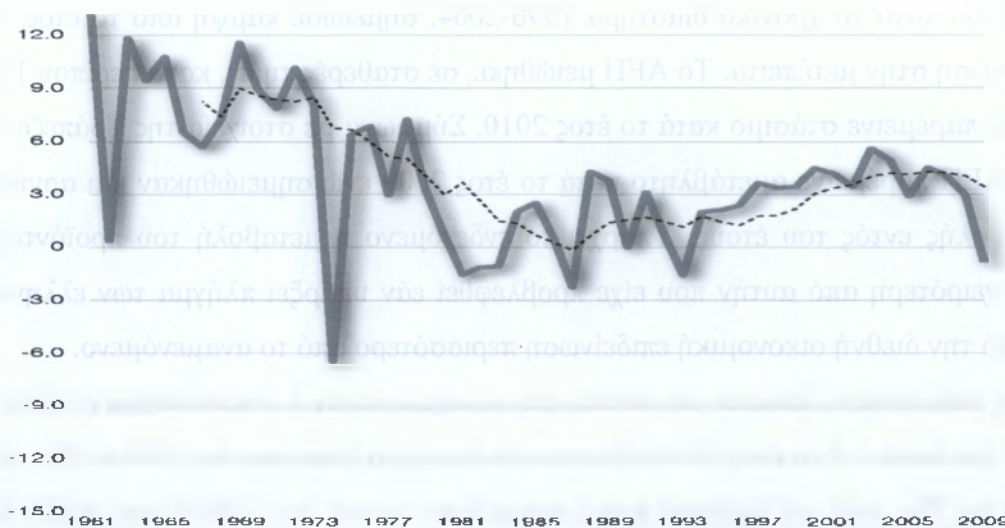
Όσον αφορά την πορεία των εγχώριων τραπεζών σημειώνει ότι είναι υγιείς παρά την έκθεση στην Ν Ευρώπη και την επερχόμενη αύξηση των επισφαλειών, ενώ το ελληνικό σχέδιο διάσωσης μπορεί να βοηθήσει μερικώς τον τομέα. Προέβλεπε δε ότι το 2009, με καταλύτες την κρίση και την αύξηση της ρευστότητας της MIG, ο κλάδος θα οδηγηθεί σε συγκέντρωση αρχικώς μέσω των μικρότερων τραπεζών (Proton, Aspis και FBB) και στη συνέχεια μεγάλων τραπεζών (Alpha Bank και Πειραιώς). (Realpolitic.gr, 2012)

Η Έκθεση του ΟΟΣΑ που συντάχθηκε στις 15 Ιουνίου του 2009 και στη συνέχεια αναθεωρήθηκε στις 29 Ιουνίου υποστήριζε επίσης την άποψη ότι κατά το 2009 η ελληνική οικονομία μετά την επιβράδυνση μιας τετραετίας (2005-2008), εισέρχεται σε ύφεση. Η μακροχρόνια τάση εξέλιξης του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος σε σταθερές τιμές σημείωσε άνοδο κατά το χρονικό διάστημα 1996-2004, σημείωσε κάμψη από το έτος 2005 και έντονη πτώση στην μετέπειτα. Το ΑΕΠ μειώθηκε, σε σταθερές τιμές, κατά περίπου 1% το έτος 2009 και παρέμεινε στάσιμο κατά το έτος 2010. Σύμφωνα με στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδας το ΑΕΠ παρέμεινε αμετάβλητο κατά το έτος 2009 ενώ σημειώθηκαν και αρνητικοί ρυθμοί μεταβολής εντός του έτους. Υπάρχει το ενδεχόμενο η μεταβολή του προϊόντος να είναι ακόμη χειρότερη από αυτήν που είχε προβλεφθεί εάν υπάρξει πλήγμα των ελληνικών εξαγωγών από την διεθνή οικονομική επιδείνωση περισσότερο από το αναμενόμενο.

Τα μέτρα της κυβέρνησης έδωσαν μία ανάσα στο έλλειμμα κατά 1,5 ποσοστιαία μονάδα για το έτος 2009 και κατά 2,5 το έτος 2010. Ωστόσο, το έλλειμμα ξεπέρασε το 2009 το 6% και το 2010 άγγιξε το 7%, ενώ το δημόσιο χρέος κυμάνθηκε κοντά στο 100% του ΑΕΠ. Στην επιδείνωση των οικονομικών μεγεθών συνέβαλε η απότομη επιβράδυνση της ελληνικής οικονομίας, η οποία οδήγησε σε ύφεση και σε στασιμότητα του ρυθμού ανάπτυξης. Ο ΟΟΣΑ εμφάνισε αρνητικό ρυθμό ανάπτυξης κατά 1,3% το 2009, ενώ το 2010 οριακά θετικό κατά 0,3%. Το ΔΝΤ προβλέπει μείωση του ΑΕΠ κατά 1% και περίπου αντίστοιχες προβλέψεις με τον ΟΟΣΑ για έλλειμμα και χρέος.

Τα κανάλια μέσω των οποίων η τρέχουσα οικονομική κρίση διαχέεται στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας είναι περισσότερα:

- Επιδείνωση των προσδοκιών των νοικοκυριών και κατά συνέπεια μείωση των αγορών κατοικιών και διαρκών καταναλωτικών αγαθών,
- Επιδείνωση των προσδοκιών των επιχειρήσεων με αποτέλεσμα την υποχώρηση των επιχειρηματικών επενδύσεων,
- Εφαρμογή από τις τράπεζες αυστηρότερων κριτηρίων στη χορήγηση πιστώσεων τόσο προς τις επιχειρήσεις όσο και προς τα νοικοκυριά,
- Επιδείνωση της οικονομικής δραστηριότητας στις χώρες για τις οποίες προορίζονται οι εγχώριες εξαγωγές η οποία προκαλεί πλήγμα στις εξαγωγές της χώρας μας αγαθών και υπηρεσιών και κυρίως στους τομείς του τουρισμού και της ναυτιλίας
- Η εμφάνιση ύφεσης λόγω της ακολουθούμενης οικονομικής πολιτικής εξαιτίας της αφαίρεσης πόρων από την οικονομία μέσω της φορολογικής πολιτικής και
- Η αύξηση της ανεργίας την οποία προκαλούν οι ανωτέρω εξελίξεις έχει ως συνέπεια έναν νέο κύκλο μειώσεων της ζήτησης για καταναλωτικά αγαθά.

Εικόνα 3 Ετήσιος ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ σε σταθερές τιμές 1961 - 2008

Καθώς η οικονομική δραστηριότητα μειώνεται, η ελληνική οικονομία διαθέτει ελάχιστα περιθώρια για δημοσιονομική χαλάρωση. Ωστόσο, λόγω της κρίσης κατέστη αναγκαία η αύξηση των κρατικών δαπανών που είχε ως συνέπεια το έλλειμμα να ανέλθει στο 6,7% του ΑΕΠ το 2010. Όμως, προκειμένου να ενισχυθεί η εμπιστοσύνη των αγορών θα πρέπει να

γίνει λήψη μέτρων με στόχο τη μείωση του ελλείμματος και τον περιορισμό του δημοσίου χρέους κάτω του 60% μέχρι το 2020-2025. Προκειμένου να επιτευχθεί ο ως άνω στόχος αυτού απαιτείται πρωτογενές πλεόνασμα 1% του ΑΕΠ μέχρι το 2015. Αντί γι' αυτό, στο πρώτο εξάμηνο σημειώθηκε ταμειακό έλλειμμα 7,2% του ΑΕΠ. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) επισήμανε σε πρόσφατη έκθεσή του ότι καθίσταται απαραίτητο πρωτογενές πλεόνασμα 5,9% του ΑΕΠ μέχρι το 2014 ώστε να σημειωθεί μείωση του δημόσιου χρέους κάτω του 60%.

Πίνακας 3 Ετήσιος ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ σε σταθερές τιμές 1961 – 2008

Μεταρρυθμίσεις που επείγουν
Οι κυριότερες που έχουν μεγάλη επίπτωση στη διαμόρφωση των δημοσιονομικών μεγεθών
Αυστηρή τήρηση και παρακολούθηση του προϋπολογισμού
Αποτελεσματικότερη είσπραξη εσόδων
Ενοποίηση μηχανισμού είσπραξης φόρων και εισφορών
Διεύρυνση φορολογικής βάσης
Καταπολέμηση φοροδιαφυγής
Καλύτερος έλεγχος πρωτογενών δαπανών
Καλύτερος έλεγχος οικονομικών στις δημόσιες επιχειρήσεις και τους φορείς
Βελτίωση της δημοσιονομικής διαχείρισης
Μεταρρύθμιση ασφαλιστικού συστήματος

Το χρονικό διάστημα 2020-2025 προβλέπεται κρίσιμο. Λόγω της γήρανσης του πληθυσμού το δημόσιο χρέος είναι αναγκαίο να έχει μειωθεί, ώστε να μπορέσει να πραγματοποιηθεί χρηματοδότηση των αναγκών του ασφαλιστικού συστήματος. Το έτος 2009 το δημόσιο χρέος ήταν στο 100% και το 2010 ακόμη υψηλότερο. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, αν δεν γίνει λήψη σημαντικών μέτρων και πραγματοποίηση μεταρρυθμίσεων στο ασφαλιστικό σύστημα, τότε το κόστος για συντάξεις θα είναι ανώτερο του 20% του ΑΕΠ μέχρι το 2050. Παράλληλα αναγκαίος εμφανίζεται ο αυστηρός έλεγχος για τη σωστή χρήση του πακέτου στήριξης των τραπεζών προς όφελος της ευρύτερης κοινωνικής και οικονομικής αναδιάρθρωσης της χώρας.

Πίνακας 4 Ολοκληρωμένες μεταρρυθμίσεις της Ελληνικής Οικονομίας

Βασικές μεταρρυθμίσεις που έπρεπε να έχουν γίνει

Σε σχέση με την προηγούμενη έκθεση και τις συστάσεις του ΟΟΣΑ τον Μάιο του 2007

Περιορισμός φόρων υπέρ τρίτων

Περιορισμός χαρτοσήμων, παραβόλων (π.χ. δικηγόρων, συμβολαιογράφων κλπ)

Περιορισμός φοροαπαλλαγών, ρυθμίσεων και περαιώσεων

Υπολογισμός σύνταξης βάσει αποδοχών κατά το σύνολο του εργασιακού βίου

Σύνδεση κατώτατης σύνταξης και συντάξιμου ορίου ηλικίας

Διαχωρισμός κλάδων σύνταξης και περίθαλψης στα ασφαλιστικά ταμεία

Κίνητρα για εργασία μετά τα συντάξιμη ηλικία

Αυτόματη αναπροσαρμογή συντάξεων, π.χ. βάσει πληθωρισμού

Αύξηση ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης ανάλογα με το προσδόκιμο όριο ζωής

Είσοδος ιδιωτικών πανεπιστημίων

Αξιολόγηση πανεπιστημίων, ενίσχυση αυτονομίας πανεπιστημίων υπό την έννοια να μπορούν να επιλέγουν το προσωπικό και τους φοιτητές

Επιβολή διδάκτρων, λήψη μέτρων για τους αιώνιους φοιτητές, ενίσχυση φοιτητικών δανείων

Αλλαγή στις διαπραγματεύσεις και τις υπογραφές συλλογικών συμβάσεων

Περιορισμός εργατικού κόστους

Ενίσχυση ανταγωνισμού και εποπτείας στην ενέργεια (τιμές ηλεκτρικού ρεύματος σε σχέση με το κόστος, να μην έχει η ΔΕΗ τα αποκλειστικά δικαιώματα για λιγνίτη, ενίσχυση προληπτικού και κατασταλτικού ρόλου εποπτικής αρχής)

Απελευθέρωση μεταφορών (φορτηγά κ.λ.π.)

Επιπροσθέτως, στο σύνολο των ενεργειών που αναφέρθηκαν προηγουμένως, θα πρέπει να τονισθούν οι εξής άξονες οι οποίοι θα στηρίξουν τις όποιες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες:

α. Το ξεπέρασμα των εμποδίων που έχουν ανακύψει για τις διαρθρωτικές αλλαγές που έχουν ήδη δρομολογηθεί. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι καθυστερήσεις – παγώσεις για την ολοκλήρωση των αυτοκινητοδρόμων, που αν και όλοι οι συναδρόμοι φορείς καθώς και οι διαχειριστές της πολιτικής μας ζωής, γνωρίζουν τη σπουδαιότητα τους για την έξοδο από την ύφεση, τα έργα δεν έχουν ξεκινήσει. Είναι δεδομένο, πως αν τα έργα ήταν σε εξέλιξη η ύφεση θα ήταν πολύ χαμηλότερη από τα σημερινά επίπεδα ενώ η

δημιουργία νέων θέσεων εργασίας εκτός από τα άμεσα αποτελέσματα θα βελτίωνε και το κλίμα στις αγορές καλλιεργώντας ουσιαστικές προσδοκίες για το μέλλον.

Σύνεχεια της προηγούμενης πρακτικής είναι και η επιτάχυνση των διαδικασιών απορόφησης των κονδυλίων του ΕΣΠΑ. Θα πρέπει οι αρμόδιες αρχές να προχωρήσουν τόσο στην ταχύτερη έγκριση των δυνητικών επενδύσεων, προσπερνώντας σημεία κακοδιαχείρισης, όσο και στην άμεση πληρωμή των επενδύσεων που έχουν εγκριθεί παλαιότερα και που ολοκληρώνονται μόνο με τη συνδρομή των επενδυτών, για όσο καιρό βέβαια αυτό θα είναι δυνατό. Με την είσοδο νέου χρήματος στην αγορά θα τονωθεί περαιτέρω η κατανάλωση και θα διασφαλισθούν οι θέσεις εργασίας. Το επενδυτικό κλίμα όπως και προηγουμένως, βελτιώνεται και ο δρόμος για έξοδο από την ύφεση φαντάζει προσιτός.

β. Ένταση των επενδύσεων σε τομείς της πράσινης οικονομίας. Το γεγονός είναι αποδεκτό και αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την ανάπτυξη και στα κέντρα χάραξης πολιτικής στις Βρυξέλες. Η Ελλάδα θα μπορούσε, και τα πρώτα δείγματα είναι ενθαρρυντικά προς αυτή την κατεύθυνση να διαδραματίσει ένα σημαντικό ρόλο, ιδιαίτερα στο χώρο των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας, καθώς και σε παράλληλους τομείς τους οποίους ευνοεί η γεωγραφική θέση και οι κλιματολογικές συνθήκες στη χώρα μας. Όπως φαίνεται, δεν έχει αναπτυχθεί και εφαρμοστεί από τις αρχές στη χώρα μας ένα ολοκληρωμένο στρατηγικό πρόγραμμα επενδύσεων που θα εφαρμοστεί συνολικά και με ιδιαίτερη προσοχή προκειμένου να αποτελέσει και αυτό μια νέα προοπτική δυναμικής εξόδου από τη κρίση. (*Μ. Νεγρεπόντη-Δεληβάνη, 2007*)

6.3 Οι Επιπτώσεις στο Φορολογικό Σύστημα

Δραστικά μέτρα απαιτούνται στο φορολογικό σύστημα ώστε να μπορέσει να σταθεροποιηθεί η ελληνική οικονομία. Από τον ΟΟΣΑ προτείνεται να διευρυνθεί η φορολογική βάση, να απλοποιηθεί το φορολογικό σύστημα, να καταπολεμηθεί η φοροδιαφυγή και να βελτιωθεί ο μηχανισμός είσπραξης εσόδων. Παράλληλα απαιτείται μείωση του κόστους της γραφειοκρατίας και συνέχιση των μεταρρυθμίσεων στο ασφαλιστικό και στο συνταξιοδοτικό σύστημα. Παράλληλα απαιτείται περιορισμός και καλύτερος έλεγχος των δημοσίων δαπανών (μικρότερες αυξήσεις μισθών στον δημόσιο τομέα, καλύτερος έλεγχος των οικονομικών σε δημόσιες επιχειρήσεις και φορείς).

Σημαντικά προβλήματα εντοπίζονται από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και όσον αφορά στην αγορά εργασίας. Στην Ελλάδα είναι περισσότερο δυσχερής τόσο η πρόσληψη όσο και η

απόλυση για τις επιχειρήσεις σε σύγκριση με τον μέσο όρο των κρατών - μελών του ΟΟΣΑ, τόσο λόγω του θεσμικού πλαισίου όσο και του κόστους, καθώς οι κατώτατοι μισθοί είναι σχετικά υψηλοί συγκρινόμενη με την Ευρωζώνη. Όπως έχει επιπλέον αποδειχθεί με μελέτες, υπάρχει μια ιεράρχηση στις φορολογικές κατηγορίες σχετικά με το βαθμό αρνητικής επίδρασης τους στη μεγέθυνση του ΑΕΠ. Σύμφωνα με τις εν λόγω μελέτες, οι φόροι περιουσίας/κεφαλαίου επιφέρουν τις λιγότερες στρεβλώσεις και επιδρούν λιγότερο αρνητικά στην μακροπρόθεσμη οικονομική ανάπτυξη. Ακολουθούν, οι φόροι κατανάλωσης, η φορολόγηση των φυσικών προσώπων και η φορολόγηση των κερδών των επιχειρήσεων.

Στόχος της ουδέτερης, από πλευράς εσόδων, φορολογικής μεταρρύθμισης, θα πρέπει να είναι η μείωση των εσόδων προερχόμενες από πηγές που συνεπάγονται υψηλές στρεβλώσεις (όπως η φορολογία εισοδήματος) και η αύξηση των εσόδων από πηγές που συνεπάγονται λιγότερες στρεβλώσεις (όπως η φορολογία ακίνητης περιουσίας). Επιπλέον, ο φορολογικός ανταγωνισμός είναι τόσο έντονος σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης που ευνοεί την προσφυγή σε περισσότερο σταθερές φορολογικές βάσεις, όπως είναι η φορολογία ακίνητης περιουσίας. Ήδη στην Ελλάδα η φορολογική μεταρρύθμιση κινείται προς την ως άνω κατεύθυνση. Όμως, ενδεχόμενη, νέα, μείωση της φορολογίας των επιχειρήσεων υπό τις παρούσες συνθήκες δεν προσδοκείται να επιφέρει ιδιαίτερος θετικά αποτελέσματα για την αντιμετώπιση της κρίσης και την αύξηση της εσωτερικής ζήτησης, καθώς ήδη θα καταβληθεί από τις επιχειρήσεις μικρότερος ή και καθόλου φόρος εξαιτίας μείωσης της κερδοφορίας τους ή και εμφάνισης ζημιών. Επιπρόσθετα η αντιστροφή μιας τέτοιας μείωσης στη φορολογία των επιχειρήσεων θα είναι πολύ δύσκολη αργότερα αφήνοντας σημαντικό κενό στο ισοζύγιο του προϋπολογισμού, το οποίο θα είναι αναγκαίο να καλύψουν η αύξηση της φορολογίας σε άλλες κατηγορίες ή η μείωση των δημοσίων δαπανών.

Από την άλλη, η μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης και των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης των χαμηλόμισθων είναι δυνατό να οδηγήσει στην εμφάνιση βραχυπρόθεσμων θετικών αποτελεσμάτων καθώς στις εν λόγω ομάδες εργαζομένων παρατηρείται υψηλότερη ροπή προς κατανάλωση, συγκρινόμενες με υψηλότερου εισοδήματος εργαζομένους. Παράλληλα, μια τέτοια μείωση, λαμβανομένης υπόψη της σχετικά υψηλής επιβάρυνσης (φόροι και εισφορές κοινωνικής ασφάλισης) των χαμηλόμισθων στη χώρα μας, μάλλον θα οδηγήσει σε μακροπρόθεσμη ενίσχυση της απασχόλησης και σε μείωση της ανεργίας. (<http://blogs.eliamep.gr/petsas>, 2012)

6.4 Οι Επιπτώσεις στο Εμπόριο

Συχνά επικρατεί εσφαλμένη εντύπωση όσον αφορά τη σημασία και το ρόλο του εμπορίου, ιδιαίτερος δε στη χώρα μας. Για παράδειγμα, σε μερικούς κλάδους (π.χ. στο εμπόριο των αγροτικών προϊόντων) οι ελληνικές εμπορικές επιχειρήσεις είναι περισσότερο γνωστές ως «μεσάζοντες», οι οποίοι φέρουν γενικά την ευθύνη για όποια άσχημη εξέλιξη στον τομέα. Είναι εκείνοι που εμφανίζονται ευρέως να κερδοσκοπούν υπέρ του δέοντος και να δρουν γενικά εις βάρος των παραγωγών και των καταναλωτών. Δεν μπορεί, ωστόσο, να δοθεί εξήγηση για τον τρόπο με τον οποίο ο καταναλωτής θα λάμβανε τα αγροτικά προϊόντα χωρίς τις μεσολαβούσες εμπορικές επιχειρήσεις. Το ερώτημα που τίθεται λοιπόν είναι, σε περίπτωση κερδοσκοπίας εκ μέρους τους, γιατί δεν αναλαμβάνουν την εμπορία του προϊόντος τους οι ίδιοι οι παραγωγοί ή οι συνεταιρισμοί τους. Επιπλέον, εξάγονται αρνητικά συμπεράσματα από αρκετούς αναλυτές σχετικά με τη σημασία του εμπορίου ή άλλων κλάδων της οικονομίας λόγω της κακής λειτουργίας τους, κατά κύριο λόγο, σε περιπτώσεις που οι αγορές εμφανίζονται μη ανταγωνιστικές. Δεν μπορεί, όμως, να αγνοηθεί το γεγονός ότι σε κάθε παραγωγικό τομέα η πραγμάτωση της παραγωγής γίνεται μόνο όταν το προϊόν καταλήξει στον τελικό καταναλωτή και εκείνος το χρησιμοποιήσει.

Ο τομέας του εμπορίου εξακολουθεί να εξελίσσεται, να προσελκύει επενδύσεις και επιχειρηματικότητα και να διατηρεί ή να ενισχύει τη συμβολή του στην οικονομία με την πάροδο των χρόνων. Παρέχει γενικά ουσιαστική συμβολή στη δημιουργία θέσεων εργασίας και προσφέρει ευκαιρίες απασχόλησως σε εξειδικευμένο και ανειδίκευτο προσωπικό. Επίσης, εμπορικές επιχειρήσεις είναι συνήθως σε θέση να προσφέρουν στους υπαλλήλους τους εργασιακή ευελιξία, όπως δυνατότητα εργασίας με περιορισμένο ωράριο και μερική απασχόληση, το οποίο συνεπάγεται την εύρεση εργασίας και από άτομα ειδικών κατηγοριών (νοικοκυρές, σπουδαστές, κ.ά.). Η ευελιξία στην αγορά εργασίας οφείλει την επιχείρησή, ενώ η ισχύουσα σε κάθε χώρα εργατική νομοθεσία προστατεύει τα εργασιακά και ασφαλιστικά δικαιώματα των εργαζομένων. (B. Mandelbrot, 2008)

Η χρησιμότητά του εμπορίου αποδεικνύεται και λόγω της συνεισφοράς του στη συνολική προστιθέμενη αξία της οικονομίας και γενικά στη λειτουργία των οικονομιών. Στη χώρα μας το εμπόριο παράγει το 16% του ΑΕΠ, ενώ 11% του ΑΕΠ παράγεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Επιπλέον, το εμπόριο απασχολεί ποσοστό 18,5% του παραγωγικού δυναμικού. Ακόμη, στη δεκαετία του 2000 παρατηρήθηκε μία πολύ γρήγορη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας στον κλάδο του εμπορίου, εξαιτίας των εκτεταμένων επενδύσεων και των ριζικών

διαρθρωτικών αλλαγών που σημειώθηκαν σε αυτόν κατά το τελευταίο κυρίως χρονικό διάστημα.

Η επιτάχυνση των εγκαταστάσεων και της ανάπτυξης των μεγάλων διεθνών αλλά και εγχώριων αλυσίδων καταστημάτων και εμπορικών κέντρων πραγματοποιήθηκε στη χώρα προτού να ενταχθεί η Ελλάδα στη Ζώνη του Ευρώ. Λόγω της επιτάχυνσης αυτής δημιουργήθηκε και συντηρήθηκε ένας σημαντικός αριθμός εγχώριων μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων αλλά και βιομηχανικών μονάδων που αποτελούν τους προμηθευτές τους. Η είσοδος στην εσωτερική αγορά του διεθνούς εμπορικού κεφαλαίου ενθαρρύνεται από την πολύ υψηλή οριακή τάση προς κατανάλωση των νοικοκυριών της χώρας μας και τη μεγάλη ανάπτυξη της οικονομίας της (με μέση ετήσια αύξηση του ΑΕΠ ίση με 3,83% το χρονικό διάστημα 1995-2008). Το διεθνές εμπορικό κεφάλαιο, επιπλέον, προβαίνει σε αξιοποίηση της εγκατάστασή τους στην Ελλάδα ως ορμητήριο για είσοδο και στις όμορες αγορές.

Η αύξηση της κερδοφορίας και των παγίων κεφαλαίων των εμπορικών επιχειρήσεων που σημειώθηκε έως το 2007 ήταν αποτέλεσμα της μεγάλης ανάπτυξης της οικονομίας έως το 2008 και της αυξημένης παραγωγικότητας με την άνοδο του βαθμού συγκεντρώσεως στο εμπόριο. Βάσει στοιχείων της ICAP, το περιθώριο καθαρού κέρδους του σχετικού δείγματος των εμπορικών επιχειρήσεων έφτασε στο 7,8% το έτος 2007 από 5,5% που ήταν το έτος 2006 και 5,0% το έτος 2004. Επιπλέον, σημειώθηκε αύξηση των καθαρών πάγιων κεφαλαίων το έτος 2007 κατά 11,8% σε σχέση με ποσοστό 11,6% κατά το έτος 2004, αποδεικνύοντας τις σημαντικές επενδύσεις που έχουν πραγματοποιηθεί στο ελληνικό εμπόριο το τελευταίο χρονικό διάστημα. Ταυτόχρονα, παρατηρήθηκε μείωση του λόγου των χρηματοοικονομικών δαπανών προς μικτά κέρδη στο 4,5% το έτος 2007 σε σχέση με ποσοστό 5,1% κατά το έτος 2004. Ακόμη, παρατηρήθηκε αύξηση της αναλογίας του μακροπρόθεσμου δανεισμού προς το σύνολο των απασχολούμενων κεφαλαίων, ανερχόμενης στο 11,1% το έτος 2007 σε σχέση με ποσοστό 9,9% κατά το έτος 2006. (Στ. Τομπάζος, 2010)

Γενικά, κατά το τελευταίο χρονικό διάστημα έχει παρατηρηθεί ριζική μεταβολή της εμπορικής δραστηριότητας στη χώρα μας μέσα από την ενίσχυση της παρουσίας των πολυκαταστημάτων και των μεγάλων καταστημάτων τροφίμων, των συνεργασιών και των συγχωνεύσεων και εξαγορών επιχειρήσεων και κυρίως μέσα από τη δυναμική είσοδο και εγκατάσταση στην εσωτερική αγορά των μεγάλων πολυεθνικών εμπορικών καταστημάτων. Οι ως άνω εξελίξεις είχαν ως αποτέλεσμα να αυξηθεί σημαντικά το μέσο μέγεθος των εγχώριων εμπορικών επιχειρήσεων και να δημιουργηθούν εμπορικές μονάδες με αυξημένη παραγωγικότητα μέσα. Σε αυτό συνεισέφεραν οι μεγάλες επενδύσεις σε νέες τεχνολογίες και

οι σύγχρονες μέθοδοι εμπορίας και τα δίκτυα διανομής, εκμεταλλευόμενες τις οικονομίες κλίμακας, επεκτεινόμενες στις χώρες της ΝΑ Ευρώπης και συνεργαζόμενες αποδοτικότερα με τις παραγωγικές επιχειρήσεις στην Ελλάδα, στα Βαλκάνια και σε παγκόσμιο επίπεδο. Επιπλέον, εξαιτίας της μετάβασης σε μεγαλύτερες μονάδες έχει παρατηρηθεί μείωση του κόστους διανομής των αγαθών, η οποία κάτω από τις παρούσες συνθήκες ανταγωνισμού προκαλεί συμπίεση του επιπέδου των τιμών και συνεισφέρει στη βελτίωση των παρεχομένων υπηρεσιών. (Στ. Τομπάζος, 2010)

Οι εν λόγω ουσιαστικές εξελίξεις στο εγχώριο διανεμητικό εμπόριο επέδρασαν θετικά στην ελληνική παραγωγή και την απασχόληση, καθώς οι μεγαλύτερες ελληνικές και ξένες επιχειρήσεις που υφίστανται στην Ελλάδα ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις του σύγχρονου εμπορίου από πλευράς ποιότητας, ποσότητας τιμών και σεβασμού στο περιβάλλον. Η προηγούμενη μέθοδος του κατακερματισμού των εμπορικών δραστηριοτήτων στο λιανικό και στο χονδρικό εμπόριο είχε ως αποτέλεσμα ιδιαίτερα αυξημένο κόστος για τον καταναλωτή (καθώς σημειώθηκε αύξηση των τιμών των προϊόντων στα πολλά διαδοχικά στάδια εμπορίας τους) αλλά και συνολικά για την οικονομία.

Από την άλλη, οι γρήγορα εξελισσόμενες σήμερα εμπορικές επιχειρήσεις πληρούν τις προδιαγραφές του σύγχρονου εμπορίου για επιτυχημένη διασύνδεση της παραγωγής με την τελική κατανάλωση και τις ενδιάμεσες χρήσεις των προϊόντων που παράγονται. Έχει πραγματοποιηθεί ήδη συμβολή τους στη σημαντική άνοδο της παραγωγικότητας στο εμπόριο, στη βελτίωση της ποιότητας και της ποσότητας των προϊόντων που προσφέρονται στην εγχώρια αγορά και στη σημαντική μείωση του κόστους εμπορίας των εν λόγω προϊόντων για τον τελικό καταναλωτή ή χρήστη. (Μαντικίδης Τ., 21/10/2012)

Ωστόσο, ο υφιστάμενος στις μικρές και μεσαίες ελληνικές εμπορικές επιχειρήσεις ανταγωνισμός είναι ιδιαίτερα μεγάλος και πολλές φορές έχει ως συνέπεια την έξοδο πολλών εξ' αυτών από την αγορά ή τη λειτουργία τους με πολύ χαμηλή αποδοτικότητα. Παρόλο που αρκετές μικρές και μεσαίες εμπορικές επιχειρήσεις έχουν επιτύχει την κατάλληλη προσαρμογή τους στη νέα ανταγωνιστική πραγματικότητα και την προσφορά προϊόντων, τα οποία συνδυάζουν ανταγωνιστικά ποιότητα και τιμή, διατηρώντας και προσελκύοντας σημαντικούς πελάτες, αυτό δεν είναι δυνατόν να αποτρέψει το μεγάλο κοινωνικό κόστος που συνεπάγεται η μη δυνατότητα επιβίωσης αρκετών άλλων ΜΜΕΕ στο νέο περιβάλλον. Κατά συνέπεια, θα πρέπει να γίνει διευκόλυνση της διαδικασίας προσαρμογής στη νέα πραγματικότητα και να εξομάλυνσή της με την ουσιαστική συνεισφορά τόσο των αρμοδίων κρατικών υπηρεσιών όσο και της κατάλληλης κοινωνικής πολιτικής.

Απόλυτα απαραίτητες ενέργειες εμφανίζονται η περαιτέρω εξομάλυνση των δομικών αδυναμιών της οικονομίας στην αγορά εργασίας και προϊόντος, καθώς και η δραστική ελάττωση της φοροδιαφυγής-εισφοροδιαφυγής και των δημοσιονομικών ανισορροπιών, προκειμένου να δοθεί μία νέα δυναμική και ώθηση γενικότερα στην ελληνική οικονομία, αλλά και ειδικά στην εμπορική δραστηριότητα. Ως δυνατότητες επιπλέον αναπτύξεως του τομέα του εμπορίου εμφανίζονται οι υφιστάμενες προοπτικές της Ελλάδας για ανάπτυξη τομέων, όπως ο τουρισμός και η γεωργία, και για εκμετάλλευση των προοπτικών ανόδου της εσωτερικής προστιθέμενης αξίας στη βιομηχανία (Μ. Νεγρεπόντη-Δεληβάνη, 2007)

Ο τομέας του ελληνικού εμπορίου έχει έρθει αντιμέτωπος γενικότερα με προκλήσεις και ευκαιρίες, στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, του αυξανόμενου ανταγωνισμού, των δημογραφικών μεταβολών και των μεταβολών στις αγοραστικές συνήθειες και τις προτιμήσεις των καταναλωτών. Η επιπλέον εκλογίκευση της διαρθρωτικής δομής του εμπορίου και η εξασφάλιση των ανταγωνιστικών συνθηκών της λειτουργίας του σε όλους τους τομείς διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο για την τοπική και εθνική ανάπτυξή του, ευνοώντας τους εργαζομένους και τη οικονομία γενικότερα.

6.5 Ο Αγροτικός Χώρος στις Νέες Συνθήκες

Ο αγροτικός κλάδος προτείνει παραγωγική δραστηριότητα η οποία παρέχει ουσιαστική συμβολή στην οικονομία, την περιφερειακή ανάπτυξη, την κοινωνική συνοχή και τη διατροφή του λαού. Είναι δε απαραίτητο να παρέχει εξασφάλιση της ποιότητας και της υγιεινής των τροφίμων και της προστασίας του περιβάλλοντος σε κάθε χώρα. Όσον αφορά συγκεκριμένα στην Ελλάδα, αποτελεί έναν κλάδο με σημαντικά περιθώρια αναπτύξεως, αφού η χώρα μας διαθέτει σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα για την θετική εξέλιξή του.

Βέβαια η ακολουθούμενη αγροτική πολιτική κατά τις τελευταίες δεκαετίες, έχει επιδράσει αρνητικά στην ανάπτυξη του αγροτικού κλάδου στην Ελλάδα. Βασικά χαρακτηριστικά της είναι συγκεκριμένα τα εξής:

- Η εμμονή στην οικογενειακή εκμετάλλευση (αντί της επιχειρηματικής αναπτύξεως) που διαιώνίζει τον κατακερματισμό και τη χαμηλή και καθοδικά μεταβαλλόμενη παραγωγικότητα και ανταγωνιστικότητα των αγροτικών εκμεταλλεύσεων,
- Η επιδίωξη (από την κυβέρνηση και τα κόμματα) αφενός της αποφυγής του πολιτικού κόστους, με άμεση εξυπηρέτηση των εισοδηματικών και άλλων απαιτήσεων των αγροτών και μάλιστα συχνά υπό την πίεση σημαντικών αντικοινωνικών κινητοποιήσεων,

και, αφετέρου, της παροχής πολιτικών κερδών μέσω παροχών στον αγροτικό τομέα, τις οποίες χρηματοδοτούν τόσο η τρέχουσα φορολογία όσο και οι επόμενες γενιές. Για παράδειγμα, παρατηρήθηκε αύξηση των πληρωμών για αγροτικές συντάξεις το έτος 2008 κατά € 1,31 δισ., ή κατά 47%, σε σχέση με το έτος 2006. Κατά την ίδια περίοδο παρατηρήθηκε αύξηση του ελλείμματος της γενικής κυβερνήσεως από € 5,99 δισ. το έτος 2006 σε € 12,2 δισ. το έτος 2008.

Στο παραπάνω πλαίσιο εστιάζονται και οι επιδιώξεις των αγροτών και των Συνεταιριστικών τους Οργανώσεων για τη μεγιστοποίηση των διαθέσιμων ευρωπαϊκών και κρατικών επιδοτήσεων, επιχορηγήσεων και παροχών, αντί της εκμεταλλεύσεως των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της Ελλάδας για παραγωγή γεωργικών προϊόντων σε ανταγωνιστικό κόστος και με ικανοποιητική ζήτηση τόσο στην ελληνική όσο και στις ξένες αγορές.

Ειδικότερα, οι διεκδικήσεις των αγροτών (μέσω των συνδικαλιστικών τους οργανώσεων) φαίνεται να περιορίζονται στα παρακάτω:

- στην αύξηση των αγροτικών συντάξεων χωρίς καταβολή εισφορών,
- στην αύξηση των αποζημιώσεων από διαπιστωμένες (ή και ανύπαρκτες) καιρικές καταστροφές,
- στην απαλλαγή από φόρους και ασφαλιστικές εισφορές (αφορολόγητα αυτοκίνητα και καύσιμα, μεγαλύτερες επιστροφές ΦΠΑ, κ.ά.),
- στην αύξηση των επιδοτήσεων των τόκων, ή/και την επίτευξη άτοκων δανείων και, τελικά, την πλήρη διαγραφή των χρεών,
- στην εξασφάλιση αυξημένων επιδοτήσεων της ηλεκτρικής ενέργειας, των λιπασμάτων, του κόστους αποθηκεύσεως, της χρήσεως των υδάτων, κ.ά. (B. Mandelbrot, 2008)

Από την άλλη, φαίνεται από τις δημόσιες συζητήσεις πως αποκλείεται πλέον η δυνατότητα της Ελλάδας για παραγωγή αγροτικών προϊόντων σε ανταγωνιστικό κόστος, δηλαδή προϊόντων που να έχουν τη δυνατότητα να πωληθούν στην εσωτερική και τις ξένες αγορές χωρίς υπέρμετρη προστασία και κρατικές επιχορηγήσεις. Άλλωστε, είναι φανερό η υποβάθμιση της ύπαρξης συγκριτικών πλεονεκτημάτων στον γεωργικό τομέα στη χώρα μας παρόλο που:

- Η ποιότητα και η θρεπτική αξία των αγροτικών προϊόντων της χώρας μας έχει αναγνωρισθεί ευρέως τόσο στην εγχώρια όσο και τις ξένες αγορές. Οι Έλληνες καταναλωτές προτιμούν γηγενή αγροτικά και κτηνοτροφικά προϊόντα και είναι διατεθειμένοι να ξοδέψουν περισσότερα χρήματα ώστε να τα αγοράσουν.
- Υπάρχουν σήμερα παραδείγματα πολλών εγχώριων αγροτικών επιχειρήσεων και συνεταιρισμών που λειτουργούν με μεγάλη επιτυχία, παρέχουν προϊόντα υψηλής ποιότητας μέσω εκτεταμένων δικτύων διανομής στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, εξασφαλίζοντας ικανοποιητικά κέρδη αλλά και εκμεταλλευόμενοι τις κρατικές ενισχύσεις.
- Αναγνωρίζεται από εξειδικευμένους επιστήμονες ότι «το φυσικό περιβάλλον του ελληνικού αγροτικού χώρου παρέχει μεγάλες δυνατότητες για παραγωγή ποικιλίας γεωργικών προϊόντων ποιότητας» (Φ. Βακάκης, 2009)

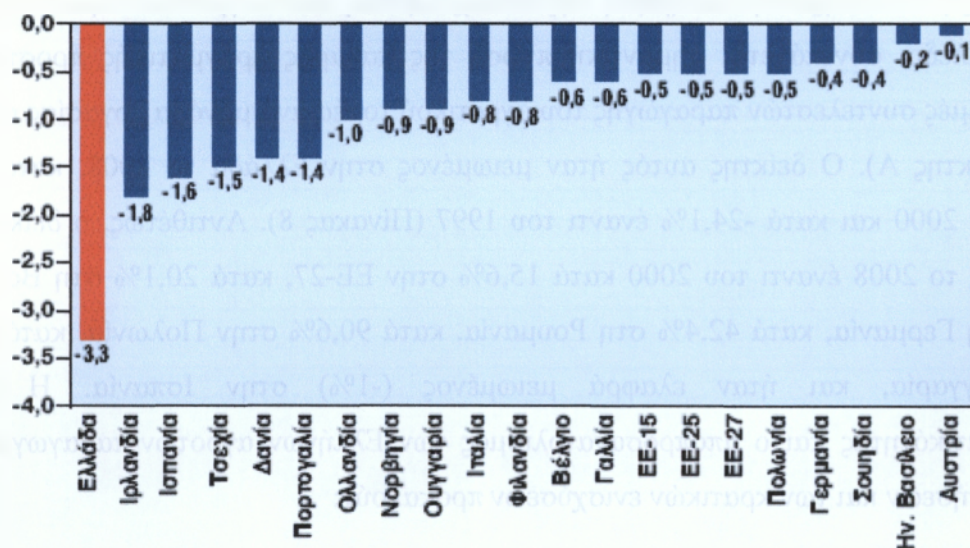
Σύμφωνα με τα ως άνω, θεωρείται αναμενόμενη η συμβολή του πρωτογενούς τομέα στη διαμόρφωση της εγχώριας ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας της χώρας η οποία εμφανίζει σημαντική μείωση τα τελευταία έτη, από 9,9% το 1995 στο 3,3% το 2008 (Πίνακας 1). Το μερίδιο του πρωτογενούς τομέα στην εγχώρια παραγωγή μειώθηκε κατά 6,6 ποσοστιαίες μονάδες (π.μ.) από το 1995 και κατά 3,3 π.μ. του ΑΕΠ από το 2000. Είναι εμφανές ότι η παραγωγή του γεωργικού τομέα φθίνει στην Ελλάδα με πολύ υψηλότερο ρυθμό σε σύγκριση με οποιαδήποτε άλλη χώρα του παρακάτω πίνακα.

Πίνακας 5 Συνεισφορά του αγροτικού τομέα (γεωργία, κτηνοτροφία, δασοκομία, αλιεία, θήρα) στη συνολική εγχώρια ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (%) (Πηγή: Eurostat)

	1995	2000	2005	2008		1995	2000	2005	2008
Αυστρία	25	20	16	19	Ην Βασιλείο	15	10	07	08
Βέλγιο	15	14	08	05	Ιταλία	33	28	22	20
Γαλλία	33	28	23	22	Νορβηγία	31	21	15	12
Γερμανία	13	13	09	09	Ολλανδία	35	26	21	16
Δανία	35	26	14	12	Ουγγαρία	67	54	43	45
Ισπανία	45	44	32	25	Πολωνία	80	50	45	45
ΕΕ-15	27	22	17	17	Πορτογαλία	56	38	26	24
ΕΕ-25	29	23	18	15	Σουηδία	29	20	11	16
ΕΕ-27	28	24	19	19	Τσεχία	50	39	30	24
Ελλάδα	99	66	51	33	Φιλανδία	43	35	30	27

Η μείωση της συμβολής του αγροτικού τομέα σε πολλές χώρες βασίζεται στη αύξηση του ρυθμού παραγωγής στο τριτογενή τομέα σε σχέση με τον πρωτογενή. Η εξέλιξη αυτή είναι αναμενόμενη βάσει τη δυναμική των κλάδων στη σύγχρονη αναπτυξιακή διαδικασία. Ωστόσο, η τάση αυτή δεν είναι αρκετή από μόνη της για να εξηγήσει την υπερβολική πτώση της παραγωγής του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα. Η υπέρμετρη οπισθοχώρηση της αγροτικής προστιθέμενης αξίας θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί εάν στην Ελλάδα είχε εφαρμοσθεί μία πιο αποτελεσματική αγροτική πολιτική.

Πίνακας 6 Πτώση του μεριδίου του πρωτογενούς τομέα στην ακαθάριστη αξία παραγωγής της χώρας, 2008/2000 (%) (Πηγή: Eurostat)

Ακόμα και κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο πρωτογενής τομέας εξακολουθεί να αποτελεί ένα από τους βασικούς τομείς της ελληνικής οικονομίας, στον οποίο η χώρα κατέχει αξιόλογα συγκριτικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες. Η συμβολή του στην εγχώρια παραγωγή μειώθηκε στο 3,3% το 2008, εξακολουθεί όμως να είναι υψηλότερη από ό,τι στα περισσότερα κράτη-μέλη της ΕΕ-27, στην οποία το μέσο μερίδιο του αγροτικού τομέα στην εγχώρια παραγωγή ανέρχεται στο 1,9%.

Η μεγάλη πτώση του μεριδίου του αγροτικού τομέα στην παραγωγή συνοδεύθηκε και από την πτώση του μεριδίου του στην απασχόληση, από 30,3% το 1980 σε 17% το 1998, σε 12,6% το 2004 και σε 11,2% το 2008. Το ποσοστό αυτό εξακολουθεί να είναι πολύ υψηλότερο από το αντίστοιχο στην ΕΕ-15 που ήταν 3,8% το 2004.

Το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων αγροτών στην Ελλάδα έχει μειωθεί στο 80,7% το 2008, έναντι 63,8% στην Ιταλία. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται κυρίως στη νομιμοποίηση των εργαζόμενων μεταναστών στον αγροτικό τομέα τα τελευταία έτη, ενώ οι βασικές γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες στις ελληνικές αγροτικές εκμεταλλεύσεις πραγματοποιούνται

σήμερα από μετανάστες. Η απασχόληση των μελών της οικογένειας των αγροτών έχει μειωθεί σημαντικά. (Φ. Βακάκης, 2009).

Σύμφωνα με την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ, οι απασχολούμενοι στον αγροτικό τομέα το 2008 ήταν 496,7 χιλ. ή το 11,2% της συνολικής απασχολήσεως στη χώρα (4.539 χιλ. άτομα). Εκτός από αυτούς υπάρχουν και οι απασχολούμενοι μερικής απασχολήσεως. Ειδικότερα, εκτιμάται ότι μόνο το 10% των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην Ελλάδα απασχολούνται πλήρως σε αυτές, το 30% απασχολούνται σε ποσοστό άνω του 50%, και το 60% σε ποσοστό κάτω του 50%.

Ο συνδυασμός των ανωτέρω εξελίξεων, δηλαδή της πολύ μεγάλης πτώσεως της αγροτικής παραγωγής με ταυτόχρονη διατήρηση της απασχολήσεως στον αγροτικό τομέα σε σχετικά υψηλό επίπεδο, συνεπάγεται σημαντική πτώση της καθαρής πραγματικής προστιθέμενης αξίας σε τιμές συντελεστών παραγωγής του αγροτικού τομέα ανά μονάδα εργασίας σε ετήσια βάση (Δείκτης Α). Ο δείκτης αυτός ήταν μειωμένος στην Ελλάδα το 2008, κατά -20,4% έναντι του 2000 και κατά -24,1% έναντι του 1997 (Πίνακας 8). Αντιθέτως, ο δείκτης ήταν αυξημένος το 2008 έναντι του 2000 κατά 15,6% στην ΕΕ-27, κατά 20,1% στη Βουλγαρία, 30,8% στη Γερμανία, κατά 42,4% στη Ρουμανία, κατά 90,6% στην Πολωνία, κατά 100,1% στην Ουγγαρία, και ήταν ελαφρά μειωμένος (-1%) στην Ισπανία. Η έλλειψη επιχειρηματικότητας και ο αποπροσανατολισμός των Ελλήνων αγροτών-παραγωγών μέσω των επιδοτήσεων και των κρατικών ενισχύσεων προκαλούν:

Πίνακας 7 Αποτελέσματα της αδράνειας και της απαξίωσης του πρωτογενή τομέα

Αδυναμία Προσαρμογής των Καλλιεργειών	Οι Έλληνες αγρότες βασίζονται στις επιδοτήσεις και στις κρατικές ενισχύσεις έχουν αγκιστρωθεί σε καλλιέργειες «παραδοσιακών» προϊόντων, ανεξαρτήτως κόστους και συνθηκών ζήτησης. Ακόμη και μετά την κατάργηση ή αποδέσμευση των επιδοτήσεων από την παραγωγή, δεν τολμούν να υιοθετήσουν νέες καλλιέργειες με στόχο την ανταγωνιστική παραγωγή. Επίσης, δεν επιδιώκουν την εκμετάλλευση των νέων ευκαιριών που προκύπτουν από αναπτυσσόμενες αγορές, όπως, π.χ. η καλλιέργεια βιολογικών προϊόντων ή η ανάπτυξη των βιοκαυσίμων. Σε άλλες περιπτώσεις, η μικρή, οικογενειακή εκμετάλλευση, εμποδίζει τους αγρότες - εκτός λίγων εντυπωσιακών περιπτώσεων - να ενσωματώσουν την απαιτούμενη τεχνολογία ώστε να παράγουν πρωτοποριακά προϊόντα υψηλής προστιθέμενης αξίας για τα οποία υπάρχει δεδομένη και υψηλή ζήτηση. (B. Mandelbrot, 2008)
--	--

Αδυναμία Προωθήσεως Προϊόντων	<p>Ενώ τα ελληνικά αγροτικά προϊόντα, σε πολλές περιπτώσεις, είναι εξαιρετικής ποιότητας και σαφώς καλύτερα από άλλα ανταγωνιστικά προϊόντα, ευρίσκουν δυσκολία στο να προωθηθούν επικερδώς στην εγχώρια και στις ξένες αγορές εξαιτίας του μικρού μεγέθους και της μη ικανοποιητικής οργανωτικής δομής των ελληνικών επιχειρήσεων και, κατά συνέπεια, της ανεπαρκούς στρατηγικής προωθήσεώς τους στις αγορές. Από αυτό προκύπτει και το μεγάλο πρόβλημα των «μεσαζόντων».</p>
Αδυναμία Οργανώσεως Παραγωγών	<p>Οι συνεταιρισμοί αναπτύχθηκαν σε λάθος βάσεις. Αντί για τη λειτουργία τους σε καθαρά επιχειρηματική βάση για την οργάνωση της γεωργικής παραγωγής και για την προώθηση των αγροτικών προϊόντων, εξελίχθηκαν σε μεγάλο βαθμό (εκτός κάποιων φωτεινών εξαιρέσεων) σε παραρτήματα των κομμάτων στις αγροτικές περιοχές. Έτσι, στην Ελλάδα λειτουργούν 6.350 Αγροτικοί Συνεταιρισμοί, 114 Ενώσεις Αγροτικών Συνεταιρισμών, 19 Κεντρικές Ενώσεις και η Τριτοβάθμια Ένωση, η Πανελλήνια Συνομοσπονδία Ενώσεων Αγροτικών Συνεταιρισμών (ΠΑΣΕΓΕΣ). Ωστόσο, η συμβολή τους στην οργάνωση της εγχώριας γεωργικής παραγωγής και στη διάθεσή της στην αγορά είναι δυσδιάκριτη. Χαρακτηριστικό είναι ότι μόνο 11% της αξίας των οπωροκηπευτικών περνά μέσα από τις ομάδες παραγωγών, έναντι 75% στην Ολλανδία και εξίσου υψηλών ποσοστών σε άλλες χώρες.</p>
Αδυναμία Αξιοποίησεως των Ανταγωνιστικών Ελληνικών Προϊόντων με Αύξηση της Εγχώριας Προστιθέμενης Αξίας	<p>Υπάρχει πλέον γενικευμένη κοινωνική απαίτηση στην εγχώρια και στις ξένες αγορές για παραγωγή τυποποιημένων προϊόντων πιστοποιημένης ποιότητας. Ωστόσο, τα περισσότερα ελληνικά αγροτικά προϊόντα δεν είναι καν τυποποιημένα, πόσο μάλλον πιστοποιημένα. Έτσι, προωθούνται στις αγορές χωρίς αναγνωρίσιμο όνομα (brand name) και διατίθενται σε πολύ χαμηλές τιμές, καθιλώνοντας το αγροτικό εισόδημα. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του ελληνικού ελαιολάδου και των οπωροκηπευτικών. Στην περίπτωση των οπωροκηπευτικών, δεν εφαρμόζονται οι Κοινοτικοί κανονισμοί που επιβάλλουν υποχρεωτική τυποποίηση, ενώ και ο βαθμός τυποποίησης και πιστοποίησης της ποιότητας του ελληνικού ελαιολάδου είναι ακόμη πολύ χαμηλός, τόσο όσον αφορά τις πωλήσεις στην εγχώρια αγορά όσο και τις εξαγωγές.</p>
Αναξιοποίηση Συμβολαίων Παραγωγής Προσυμφωνημέ νων Τιμών	<p>Οι αγρότες βρίσκονται συνεχώς εκτεθειμένοι στις διακυμάνσεις των τιμών με αρνητικές επιπτώσεις στο εισόδημά τους. Η πρακτική της προπωλήσεως και άρα χρηματοδοτήσεως συγκεκριμένης παραγωγής με κατάλληλη διασπορά των κινδύνων αποτελεί μία ακόμη διέξοδο στο αναπτυξιακό πρόβλημα της ελληνικής γεωργίας, αλλά απαιτεί υψηλού επιπέδου οργανωτική δομή και επιχειρηματικότητα. (B. Mandelbrot, 2008)</p>

Γενικά, σε μία παγκοσμιοποιημένη, έντονα ανταγωνιστική, αγορά, υπάρχει διέξοδος και για τους Έλληνες αγρότες αφού έχουν το πλεονέκτημα της παραγωγής υψηλής ποιότητας ντόπιων προϊόντων που προτιμώνται από τους εγχώριους και ξένους καταναλωτές. Αρκεί να οργανωθούν καλύτερα σε επιχειρηματική βάση έτσι ώστε να μπορούν να ανταποκρίνονται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες των διεθνών αγορών των γεωργικών προϊόντων, να εφοδιάζονται με τα αναγκαία κεφάλαια και να επωφελούνται από τις υποδομές που βελτιώνονται συνεχώς.

Οι Έλληνες αγρότες έχουν περιθώριο άλλα τέσσερα έτη να προσαρμοσθούν στη νέα κατάσταση και στην εποχή των μειωμένων κοινοτικών ενισχύσεων μετά το 2013, και μπορούν να το κάνουν και με τη συμβολή του κράτους. Σημειώνεται ότι, από την Ευρωπαϊκή Ένωση αναμένεται η είσπραξη συνδεδεμένων και αποσυνδεδεμένων ενισχύσεων ύψους € 15 δισ. την περίοδο 2007-2013 (€ 2,5 δισ. ετησίως). Επιπλέον, θα διατεθούν άνω των € 7 δισ. (έναντι των € 5,8 δισ. που προβλεπόταν αρχικώς) για επενδύσεις μέσω του Προγράμματος Αγροτικής Αναπτύξεως 2007-2013 και σημαντικά ποσά για υποδομές, μέσω του ΕΣΠΑ 2007-2013. Η ενίσχυση του προγράμματος αυτού υποδηλώνει την στροφή της ελληνικής αγροτικής πολιτικής προς την κατεύθυνση της νέας ΚΑΠ, η οποία αποβλέπει στην αποδυνάμωση των εισοδηματικών ενισχύσεων, αλλά με ταυτόχρονη ενίσχυση των επενδύσεων στον αγροτικό τομέα. Αυτές οι ενισχύσεις μπορεί να αποτελέσουν τη βάση για την αναδιάρθρωση και την πραγματική ανάπτυξη του αγροτικού τομέα στην Ελλάδα ενώ η νέα ΚΑΠ δίδει στην Ελλάδα την ευκαιρία να αναδιαρθρώσει την αγροτική παραγωγή βάσει των συγκριτικών πλεονεκτημάτων και όχι βάσει επιδοτήσεων. Δυνατότητες για ανάπτυξη ελληνικής ανταγωνιστικής παραγωγής υπάρχουν, αρκεί να εργασθούν όλοι προς αυτή την κατεύθυνση.

Όσον αφορά τη συζητούμενη υποκατάσταση των κοινοτικών επιδοτήσεων με εθνικά κονδύλια μετά το 2013, αυτή πρέπει να θεωρείται ως χαμένη υπόθεση γιατί ο Προϋπολογισμός έχει ήδη ξεπεράσει κατά πολύ τις δυνατότητες επιδοτήσεως τομέων χωρίς αυτές να αποδίδουν αναπτυξιακά αποτελέσματα για τον αγροτικό τομέα και τη χώρα. Λαμβάνοντας υπ' όψιν την προοπτική χαμηλής αναπτύξεως της ελληνικής οικονομίας στην περίοδο 2009-2013 και το εξαιρετικά υψηλό χρέος και κόστος του χρήματος με το οποίο βαρύνεται σήμερα ο δημόσιος τομέας στην Ελλάδα, είναι βέβαιο ότι οι δημοσιονομικές δυνατότητες της χώρας το 2013 θα είναι πολύ μικρότερες από τις σημερινές.

Δεν θα υπάρχουν επομένως, διαθέσιμοι πόροι για υποκατάσταση των κοινοτικών επιδοτήσεων με εθνικές. Άλλη δυνατότητα, εκτός της σημαντικής ενισχύσεως της ουσιαστικής συμβολής του γεωργικού τομέα στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας από τα επόμενα έτη, δεν υπάρχει. (B. Mandelbrot, 2008)

6.6 Οι Επιπτώσεις στις Εξαγωγές της Ελλάδος

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Κέντρου Εξαγωγικών Ερευνών και Μελετών (ΚΕΕΜ) του Πανελληνίου Συνδέσμου Εξαγωγέων στη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου, Ιανουαρίου-Ιουλίου, εμφανίστηκε μείωση της τάξεως του 18,4%, ενώ μόνο τον Ιούνιο η μείωση ανήλθε στο 22,4%. Η κακή όμως πορεία της εξαγωγικής δραστηριότητας άρχισε από τους πρώτους μήνες τους 2009 αφού στο διάστημα Ιανουαρίου – Μαρτίου 2009 η αξία της μειώθηκε κατά 17,1% σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο του 2008 και διαμορφώθηκε σε 3.323,4 εκατ. ευρώ από 4.009,3 εκ. ευρώ. Αν μάλιστα η αξία των εξαγωγών υπολογισθεί στο υποτιμημένο σε σχέση με το ευρώ αμερικάνικο νόμισμα η μείωση είναι ακόμη μεγαλύτερη, ανέρχεται στο 28%. Ακολούθησε ένας επίσης κακός Απρίλιος, στη διάρκεια του οποίου η μείωση ανήλθε στο 20% σε σχέση με τον αντίστοιχο μήνα του 2008. Έτσι το πρώτο τετράμηνο του έτους τόσο οι εξαγωγές όσο και οι εισαγωγές μειώθηκαν κατά 17,6% και 30,5% αντιστοίχως σε σχέση με το αντίστοιχο τετράμηνο του περασμένου έτους και η αξία τους υποχώρησε σε 4.508 εκατ. ευρώ από 5.472,4 εκ. ευρώ και σε 14.085,5 εκ. ευρώ έναντι 20.255 εκ. ευρώ, αντιστοίχως.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μειωμένη (20,9%) αξία των ελληνικών εξαγωγών προς τη Γερμανία, τον παραδοσιακά σημαντικότερο πελάτη της Ελλάδος, με αποτέλεσμα να εκτοπιστεί από την πρώτη θέση που κατείχε κατά τη διάρκεια όλης της μεταπολεμικής περιόδου στη δεύτερη και τη θέση της να καταλάβει η Ιταλία. (B. Mandelbrot, 2008)

Όπως επισημαίνει ο ΠΣΕ, είναι ανάγκη να αναδειχθεί ένα νέο όραμα και να συνδιαμορφωθεί η εξωστρέφεια με τους συλλογικούς φορείς και με δεδομένη πλέον τη συναίνεση των παραγωγικών φορέων και των κοινωνικών εταίρων πρέπει να συνδυαστεί ο επιτελικός ρόλος της κυβέρνησης με τη δράση των συλλογικών φορέων εκπροσώπησης των εξαγωγέων, με αναβάθμιση του ρόλου του Εθνικού Συμβουλίου Εξαγωγών.

Οι μεταρρυθμίσεις που φιλελευθεροποιούν κλειστές αγορές, ιδίως επιχειρήσεις δικτύων υπό κρατικό έλεγχο (π.χ. τηλεπικοινωνίες, ενέργεια, μεταφορές), δυνητικά αυξάνουν την είσοδο

νέων επιχειρήσεων και την προσφορά νέων προϊόντων ή/και υπηρεσιών με αποτέλεσμα την αύξηση της εσωτερικής ζήτησης. Σε πολλές χώρες του ΟΟΣΑ υπάρχει περιθώριο για μεγαλύτερη φιλελευθεροποίηση αυτών των αγορών με θετικά αποτελέσματα στην τόνωση της εσωτερικής ζήτησης. Το ίδιο ισχύει και στη χώρα μας ιδίως στην ενέργεια και τις μεταφορές. Αντίθετα άλλες μεταρρυθμίσεις στην αγορά προϊόντων που αποσκοπούν στη διευκόλυνση της εισόδου και εξόδου των επιχειρήσεων, στην παρούσα συγκυρία αδύναμης οικονομικής δραστηριότητας είναι πιθανότερο να οδηγήσουν σε καθαρή εκροή επιχειρήσεων με αρνητικά αποτελέσματα, βραχυπρόθεσμα, στην ανεργία και στην κατανάλωση.

Διαφθορά, έλλειψη καινοτομίας, αναξιοποίητο επιστημονικό δυναμικό υψηλής κατάρτισης, απουσία έρευνας και ανάπτυξης, άνευρη και χωρίς φαντασία επιχειρηματικότητα η οποία συνθλίβεται στους γραφειοκρατικούς κρατικούς μηχανισμούς, υπερ-πληθώρα ρυθμίσεων και φορολογικών διατάξεων που συγκρούονται μεταξύ τους και στην ουσία ακυρώνονται, μακροοικονομική αστάθεια, εγκληματικότητα και κλέψιμο, είναι μερικοί από τους βασικούς παράγοντες που πνίγουν την ελληνική οικονομία, σύμφωνα με τους αναλυτές του World Economic Forum.

Τέσσερις θέσεις έπεσε η Ελλάδα αναφορικά με την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας της. Σύμφωνα με την ετήσια έκθεση του World Economic Forum για την περίοδο 2009 - 2010, στοιχεία του οποίου δημοσιεύει το sepe.gr, η Ελλάδα βρίσκεται στην 71η θέση από την 67η θέση που κατείχε την περίοδο 2008 - 2009 και την 65^η που κατείχε την περίοδο 2007 - 2008 στην παγκόσμια λίστα της ανταγωνιστικότητας, η οποία φέτος περιλαμβάνει 133 χώρες. Το Καζακστάν, η Μποτσουάνα, το Μαυροβούνιο εμφανίζουν καλύτερες επιδόσεις σε σύγκριση με την Ελλάδα, παρά την οικονομική κρίση και τα τεράστια διεθνή οικονομικά προβλήματα. Σύμφωνα με τη φετινή έκθεση του World Economic Forum, η ελληνική οικονομία απέχει πολύ από αυτό που ονομάζεται καινοτόμος οικονομία, βασισμένη σε νέες ιδέες και ευέλικτες δομές, που προωθεί την επιχειρηματική πρωτοβουλία με τη βοήθεια της ψηφιακής τεχνολογίας και άλλων σύγχρονων οικονομικών μέσων.

Ειδικότερα στον τομέα της καινοτομίας η ελληνική οικονομία εμφανίζει τις χειρότερες επιδόσεις, κατέχοντας την 101η θέση στην παγκόσμια λίστα. Από την άλλη πλευρά εμφανίζει υψηλά ποσοστά επιστημόνων, οι οποίοι όμως δεν συμμετέχουν ενεργά στην παραγωγική διαδικασία. Χαμηλές είναι οι επιδόσεις της χώρας μας στην έρευνα και στην ανάπτυξη, ακόμη και ο ιδιωτικός τομέας υστερεί σημαντικά σε αυτό το επίπεδο.

Πίνακας 8 Global Competitiveness Index 2009 - 2010 και συγκρίσεις με την περίοδο 2008 - 2009,

Πηγή: World Economic Forum, 2009

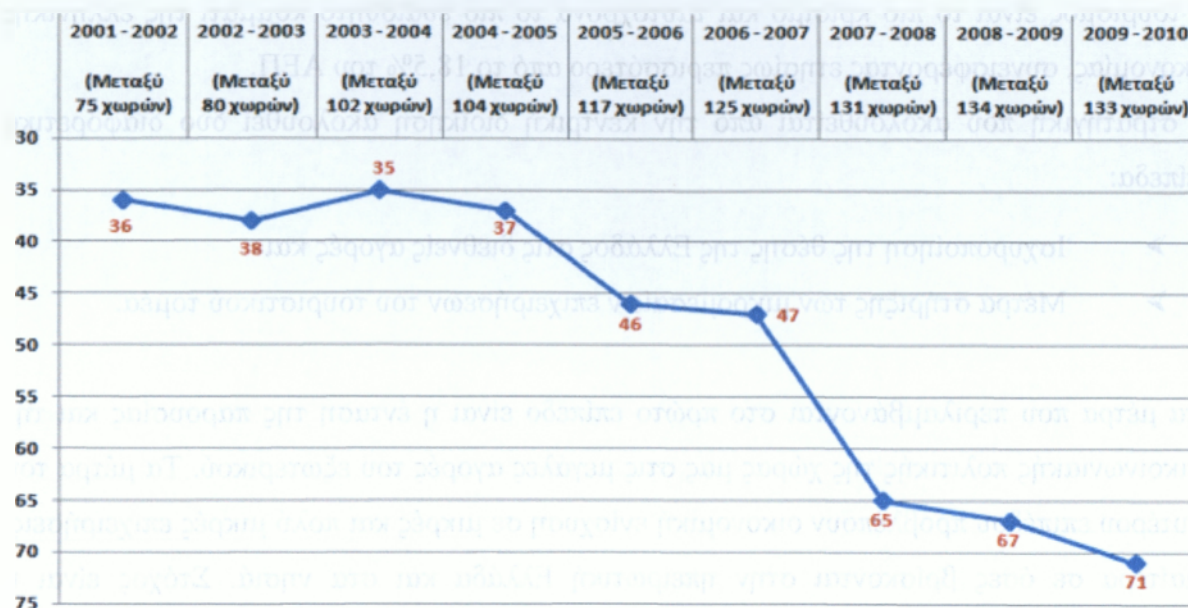
Χώρα/ Οικονομία	2009-2010		2008-2009		Χώρα/ Οικονομία	2009-2010		2008-2009	
	Θέση	Επίδοση	Θέση*	+/-		Θέση	Επίδοση	Θέση*	+/-
Ελβετία	1	5.60	2	▲	Κολομβία	69	4.05	74	▲
ΗΠΑ	2	5.59	1	▼	Αίγυπτος	70	4.04	81	▲
Σιγκαπούρη	3	5.55	5	▲	Ελλάδα	71	4.04	67	▼
Σουηδία	4	5.51	4	●	Κροατία	72	4.03	61	▼
Δανία	5	5.46	3	▼	Μαρόκο	73	4.03	73	●
Φινλανδία	6	5.43	6	●	Ναμίμπια	74	4.03	80	▲
Γερμανία	7	5.37	7	●	Βιετνάμ	75	4.03	70	▼
Ιαπωνία	8	5.37	9	▲	Βουλγαρία	76	4.02	76	●
Καναδάς	9	5.33	10	▲	Σαλβαδόρ	77	4.02	79	▲
Ολλανδία	10	5.32	8	▼	Περου	78	4.01	83	▲
Χονγκ Κονγκ	11	5.22	11	●	Σρι Λάνκα	79	4.01	77	▼
Ταϊβάν, Κίνα	12	5.20	17	▲	Γουατεμάλα	80	3.96	84	▲
Ηνωμένο Βασίλειο	13	5.19	12	▼	Γκάμπια	81	3.96	87	▲
Νορβηγία	14	5.17	15	▲	Ουκρανία	82	3.95	72	▼
Αυστραλία	15	5.15	18	▲	Αλγερία	83	3.95	99	▲
Γαλλία	16	5.13	16	●	FYROM	84	3.95	89	▲
Αυστρία	17	5.13	14	▼	Αργεντινή	85	3.91	88	▲
Βέλγιο	18	5.09	19	▲	Τρινιδάδ και Τομπάγκο	86	3.91	92	▲
Δημοκρατία της Κορέας	19	5.00	13	▼	Φιλιππίνες	87	3.90	71	▼
Νέα Ζηλανδία	20	4.98	24	▲	Λιβύη	88	3.90	91	▲

Η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας αποτυπώνεται στις μεταβολές του βαθμού κάλυψης των εισαγωγών από εξαγωγές. Μεταξύ 1995 και 2002, ο λόγος εξαγωγών / εισαγωγών αγαθών κατέρρευσε από το 45% περίπου στο 32%. Από το 2005, αντιθέτως, ένα μεγαλύτερο μέρος των εισαγωγών αγαθών καλύπτεται από εξαγωγές τόσο σε σταθερές όσο και σε τρέχουσες τιμές. Ο λόγος εξαγωγών-εισαγωγών αγαθών υπολογισμένος σε σταθερές τιμές κυμάνθηκε γύρω από την σταθερή τιμή 40%.

Ενδιαφέρουσα εξέλιξη αποτελεί η άνοδος αυτή του λόγου εξαγωγών / εισαγωγών αγαθών διότι σχετίζεται μεν με κάποια υποχώρηση των εισαγωγών κατά το 2007-2008, αλλά αντανακλά και τον γεωγραφικό αναπροσανατολισμό των ελληνικών εξαγωγών προς χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης οι οποίες μεγεθύνονται με ρυθμούς υψηλότερους από τους αντίστοιχους των 15 "παλαιών" χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Πίνακας 9 Global Competitiveness Index 2009 - 2010 και συγκρίσεις με την περίοδο 2008 - 2009,

Πηγή: World Economic Forum, 2009.

Η βελτίωση αυτή έχει ενδιαφέρον διότι για πρώτη φορά από το 1987 ανατρέπεται η πτωτική πορεία του βαθμού κάλυψης των εισαγωγών αγαθών από εξαγωγές. Η εν λόγω πτώση ήταν μακροχρόνια και το σημείο εκκίνησης της τοποθετείται κατά την χρονική στιγμή που η δραχμή άρχισε να ανατιμάται (1987).

Εικόνα 4 Μεταβολές του βαθμού κάλυψης των εισαγωγών από εξαγωγές

6.7 Οι Συνέπειες της Κρίσης στον Τουρισμό

Ο τουρισμός είναι το πιο κρίσιμο και ταυτόχρονα το πιο ευαίσθητο κομμάτι της ελληνικής οικονομίας, συνεισφέροντας ετησίως περισσότερο από το 18,5% του ΑΕΠ.

Η στρατηγική που ακολουθείται από την κεντρική διοίκηση ακολουθεί δύο διαφορετικά επίπεδα:

- Ισχυροποίηση της θέσης της Ελλάδος στις διεθνείς αγορές και
- Μέτρα στήριξης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων του τουριστικού τομέα.

Στα μέτρα που περιλαμβάνονται στο πρώτο επίπεδο είναι η ένταση της παρουσίας και της επικοινωνιακής πολιτικής της χώρας μας στις μεγάλες αγορές του εξωτερικού. Τα μέτρα του δευτέρου επιπέδου προβλέπουν οικονομική ενίσχυση σε μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις, ιδιαίτερα σε όσες βρίσκονται στην ηπειρωτική Ελλάδα και στα νησιά. Στόχος είναι η βιωσιμότητα τους εξασφαλίζοντας την απαραίτητη ρευστότητα αλλά και ζήτηση, μέσω των μέτρων του πρώτου επιπέδου.

Οι παραδοσιακές χώρες προέλευσης τουριστών, με ποσοστό που αγγίζει περίπου το 50% (Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία, ΗΠΑ, Ιταλία), βρίσκονται ήδη στην καρδιά της κρίσης. Η τάση της αγοράς έχει καταγραφεί από το τέλος του 2008, με χαρακτηριστικό παράδειγμα της αγοράς της Βρετανίας στην οποία αναλογούν 2,6 επισκέπτες το χρόνο και η οποία παρέμενε εξαιρετικά αδρανής στις κρατήσεις για το επόμενο έτος. Το στοιχείο αυτό αποτυπώνεται και στις προκρατήσεις, ενώ παράλληλα δεδομένη θεωρείται και η συρρίκνωση της μέση διάρκειας διανυκτέρευσης από δέκα σε οκτώ ημέρες καθώς και η μείωση του αντίστοιχου ποσού του προσωπικού προϋπολογισμού του τουρίστα.

Την ίδια στιγμή παρατηρείται και μία σημαντική μείωση του μεριδίου αγοράς, αφού μεγάλοι ταξιδιωτικοί οργανισμοί προχωρούν σε περικοπές στα ταξιδιωτικά τους προγράμματα, με ασφυκτικές πιέσεις στους ξενοδόχους για περαιτέρω μείωση στα πακέτα διακοπών. Δύο ακόμη στοιχεία επιβεβαιώνουν τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης στην τουριστική αγορά. Η μείωση στις αφίξεις αλλά και ο αριθμός των ανεξόφλητων τιμολογίων σε πολλές τουριστικές επιχειρήσεις από tour operators του εξωτερικού λόγω της δυσχέρειας που αντιμετωπίζουν οι πελάτες τους από τις χώρες προέλευσης.

Το α' εξάμηνο του 2009 σε σχέση με το αντίστοιχο χρονικό διάστημα τα τουριστικά έσοδα μειώθηκαν κατά 14,9%, σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία. Τούτο σημαίνει ότι η απώλεια εσόδων φθάνει τα 2 δις. ευρώ. Οι επαίοντες υποστηρίζουν ότι όταν «κλείσει» η

τουριστική περίοδος θα διαπιστωθεί ότι οι απώλειες τουριστικού συναλλάγματος θα είναι πρωτόγνωρες για τα τελευταία χρόνια.

Σημαντικές απώλειες παρουσίασε ο κλάδος των επαγγελματικών σκαφών τουρισμού. Σύμφωνα με την ένωση Πλοιοκτητών Ελληνικών Σκαφών Τουρισμού (ΕΠΕΣΤ), ως τα τέλη Ιουλίου η πτώση στις κρατήσεις πλοίων αναψυχής ως 49 ατόμων ήταν μεταξύ 25%-30%, στα ιστιοπλοϊκά κυμαινόταν μεταξύ 20%-25%, ενώ στα πλοία αναψυχής ως 12 ατόμων έφθανε ως και στο 80%. Μάλιστα κατασχέθηκαν 18 πλοία από τράπεζες λόγω της έλλειψης ικανότητας αποπληρωμής δανείων, ενώ δέκα πλοία παρέμεναν δεμένα από την έναρξη της σεζόν, με την Ένωση να υπολογίζει ότι η ανεργία των ανωτέρων και κατωτέρων πληρωμάτων τον Σεπτέμβριο να φθάνει στο 100%.

Οι εκτιμήσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (ΠΟΤ) προέβλεπαν μείωση του παγκόσμιου τουρισμού για το 2009 που θα κυμαίνεται μεταξύ -6% και -4%, αφού ήδη η μείωση που έχει καταγραφεί για το πρώτο τετράμηνο είναι -8%. Στην Ευρώπη οι συνέπειες είναι εντονότερες, με το πρώτο τετράμηνο να έχει απώλειες 10% αφού η πλειονότητα των χωρών προέλευσης βρέθηκε στη δίνη της οικονομικής ύφεσης. Η εικόνα κατά το πρώτο εξάμηνο στις ανταγωνίστριες χώρες είναι πτωτική, με την Ισπανία να αγγίζει το -11,5%, την Κύπρο το -10,8%, ενώ η Τουρκία είχε οριακή αύξηση 0,9%, σε αντίθεση με τα δύο τελευταία χρόνια που παρουσίαζε διψήφια άνοδο (Εφ. Καθημερινή της Κυριακής, Αφιέρωμα 74^η ΔΕΘ,6/09/2009, σελ. 24).

Έτσι, ο τουριστικός κλάδος στερείται της υψηλής κερδοφορίας που μπορεί να οδηγήσει σε επενδύσεις. Ο κλάδος θα αναγκασθεί να στραφεί σε νέο δανεισμό και μάλιστα με υψηλά επιτόκια και πάντως υψηλότερα από αυτά που θα ισχύουν για τους ανταγωνιστές τους στα άλλα κράτη μέλη της ΕΕ.

6.8 Οι Επιπτώσεις της Κρίσης στη Ναυτιλία

Η ελληνόκτητος ποντοπόρος ναυτιλία αντιπροσωπεύει περίπου το 7,6% του ΑΕΠ και καλύπτει σημαντικό μέρος του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών της μη ανταγωνιστικής ελληνικής οικονομίας. Στο χώρο απασχολούνται περίπου 250.000 Έλληνες. Δηλαδή το εισόδημα του ενός σε κάθε 16 φορολογούμενους εξαρτάται άμεσα ή έμμεσα από τη ναυτιλία. Η έκρηξη της ναυτιλιακής αγοράς είχε επισημανθεί από τις αρχές του 2008, σύμφωνα με την έκθεση της Maritime Transport. Το παγκόσμιο θαλάσσιο εμπόριο υποκινούμενο από την

αχαλίνωτη τάση των αναπτυσσόμενων οικονομιών, ξεπέρασε το ρεκόρ των 8 δις. τόνων, κατά τη διάρκεια του 2007.

Η ζήτηση το 2008 για υπηρεσίες θαλασσινών μεταφορών αυξήθηκε στα 32.932 δις. τονομίλια, καταγράφοντας άλμα της τάξεως του 4,7%. Το παγκόσμιο εμπόριο λιμένων αυξήθηκε κατά 11,7%. Σε περικοπή θα πρέπει να περιέλθουν οι λιμενικές επενδύσεις οι οποίες λειτουργούσαν σε υψηλά επίπεδα ως σήμερα, τουλάχιστον μέχρι τη σταθεροποίηση των εμπορευματικών ροών. Από τις αρχές του περασμένου έτους ο παγκόσμιος στόλος είχε αυξηθεί κατά 7,2% σε σχέση με τον προηγούμενο χρόνο, κατακτώντας το υψηλότερο σημείο σε αριθμό που είχε καταγραφεί ποτέ. Οι παραγγελίες που είχαν καταγραφεί μέχρι τα μέσα του 2008 ισοδυναμούσαν με το 28% περίπου, του εμπορικού στόλου (σε τιμές του 2008) και με αντίστοιχη χωρητικότητα το 44%. (G. Soros, 2010)

Οι ναυτιλιακές εταιρίες διέρχονται πλέον μία βαθιά κρίση, διότι πέρα από την κάθετη πτώση των ναυλαγορών η απουσία ρευστότητας εξαιτίας της χρηματοπιστωτικής κρίσης τις οδηγεί τη μία μετά την άλλη σε μαζικές ακυρώσεις νέων παραγγελιών πλοίων. Η ζημιά που έχουν υποστεί όσες προχώρησαν σε ακυρώσεις αλλά και η ζημιά που θα υποστούν εκείνες που θα ακυρώσουν παραγγελίες το επόμενο διάστημα. Τη μεγαλύτερη όμως ζημιά φαίνεται να έχουν τα ναυπηγεία και κυρίως εκείνο της Νότιας Κορέας. Η ίδια η κυβέρνηση της χώρας δε μπορεί να παρέχει την κατάλληλη οικονομική στήριξη τους τουλάχιστον για την ώρα.

Τέλος, διεθνείς διαχειριστές τερματικών σταθμών αποτιμώντας τις αρνητικές επιπτώσεις της κρίσης και της επερχόμενης μείωσης σε ναυτιλιακές υπηρεσίες, απέσυραν σχέδια επέκτασης των λιμενικών τους υποδομών.

Συνεπακόλουθο των προηγούμενων αναφορών, η αύξηση της ανεργίας σε επαγγέλματα της ναυτιλίας αλλά και της ξηράς. Τέλος, ένα από τα προβλήματα που ίσως να βρεθούν αντιμέτωπες οι ναυτιλιακές εταιρίες, είναι η ενδεχόμενη άρνηση των τραπεζών, να τις χορηγήσουν τις απαραίτητες εγγυητικές επιστολές όταν το πλοίο αποπλεύσει για τον προορισμό όπου θα παραδώσει το φορτίο του.

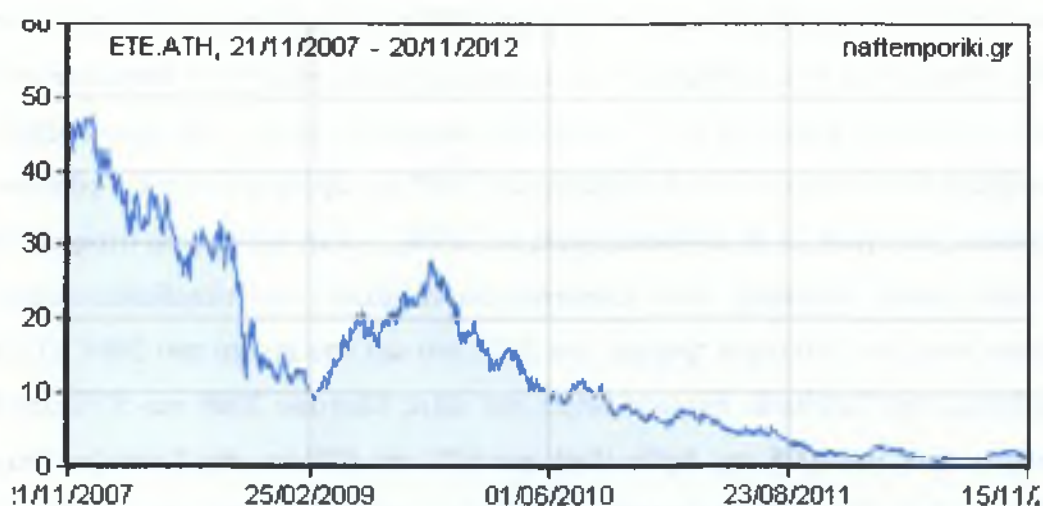
Κερδισμένες από την κρίση είναι οι αναπτυγμένες χώρες, διότι τόσο οι εξαγωγείς όσο και οι εισαγωγείς τροφίμων επωφελούνται πλέον από το χαμηλότερο κόστος μεταφοράς, μετριάζοντας τις πληθωριστικές πιέσεις. Επειδή μάλιστα, στις αναπτυσσόμενες χώρες το εμπόριο κυριαρχείται από συναλλαγές σε βασικά εμπορεύματα ή χαμηλής αξίας μεταποιημένα αγαθά, μία πτώση στους ναύλους αναμένεται να φέρει σημαντικά οφέλη στις συναλλαγές. (B. Mandelbrot, 2008)

Η ναυτιλία είναι στρατηγική δραστηριότητα για την ελληνική οικονομία. Έχει τις μεγαλύτερες καθαρές εισροές ξένου συναλλάγματος. Η πτώση της ναυλαγοράς, ως εκ τούτου και η εκτίμηση ότι θα μειωθούν τα έσοδα από τη ναυτιλία και θα εκτιναχθεί το έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών της Ελλάδος συνέβαλε στο να διαπραγματεύονται τα ελληνικά ομόλογα σε υψηλότερα επιτόκια από τα ομόλογα άλλων χωρών της ευρωζώνης.

Η συμβολή των τραπεζών στο να ξεπεραστεί η κρίση και οι επιπτώσεις της στο συγκεκριμένο χώρο μοιάζει περισσότερο από ποτέ επιβεβλημένη. Η κρίση, στο χώρο τους φαίνεται πως σταθεροποιείται με την αδιάλειπτη λήψη των κατάλληλων μέτρων από τις ηγεσίες των χωρών που ανήκουν. Αυτό θα σημάνει και την επάνοδο της ρευστότητας η οποία θα βοηθήσει τη ναυτιλία να βελτιώσει την κατάσταση της.

6.9 Οι Επιπτώσεις για το Ελληνικό Τραπεζικό Σύστημα

Στις αρχές του 2008, σε μελέτη της εταιρίας συμβούλων Deloitte, για την έκθεση των ελληνικών τραπεζών στις επιπτώσεις της κρίσης ανέφερε πως ήταν σχετικά νωρίς να διαπιστωθεί το εύρος της. Υπογραμμιζόταν πως υπάρχει μεγάλη απόσταση μεταξύ του ελληνικού τραπεζικού συστήματος και του μέσου όρου στις χώρες τις ΕΕ των «25», με το συνολικό δανεισμό ως ποσοστό του ΑΕΠ να διαμορφώνεται στην Ελλάδα στο 86% έναντι 131% του αντίστοιχου μέσου όρου. Όπως εκτιμούσαν τότε οι αναλυτές του οίκου, παρά την ταχύτατη ανάπτυξη των τελευταίων ετών, τα περιθώρια περαιτέρω ανάπτυξης του κλάδου παραμένουν μεγάλα. Ωστόσο, προέβλεπαν ότι τα επιτοκιακά περιθώρια θα πιεστούν λόγω της έντασης του ανταγωνισμού και της εισόδου στην αγορά νέων δυναμικών παικτών.

Εικόνα 5 Η τιμή της μετοχής της Εθνικής τράπεζας από το 2007 έως σήμερα (πηγή Ναυτεμπορική)

Οι επιτελείς των ελληνικών τραπεζών δεν κουραζόντουσαν τότε να επαναλαμβάνουν την ισχυρή θέση του κλάδου στη οικονομική συγκυρία αφενός λόγω της καλής ποιότητας των χαρτοφυλακίων – τόσο σε ότι αφορά τις επενδύσεις όσο και τις χορηγήσεις δανείων – και αφετέρου λόγω της ισχυρής παρουσίας στις ταχέως αναπτυσσόμενες αγορές της ΝΑ Ευρώπης. Βέβαια, πάντα υπάρχουν κάποια σημεία προβληματισμού. Οι εγχώριες τράπεζες είχαν το μεγάλο πλεονέκτημα η απελευθέρωση της τραπεζική λιανικής να πραγματοποιηθεί σε μία συγκυρία ιστορικά χαμηλών επιτοκίων και οικονομικής ανάπτυξης. Η ραγδαία ανάπτυξη των χαρτοφυλακίων δανείων και η όξυνση του ανταγωνισμού μεταξύ των τραπεζών τα τελευταία χρόνια δημιουργούν σε πολλούς ανησυχία για την ποιότητα των χαρτοφυλακίων και τους κινδύνους που είχαν αναλάβει οι εγχώριες τράπεζες. Στελέχη τραπεζών γνωρίζουν ότι η αύξηση του κόστους του χρήματος, η οποία επιτείνεται από την πιστωτική κρίση, σε συνδυασμό με σταδιακή επιβράδυνση των ρυθμών πιστωτικής επέκτασης θα σηματοδοτήσουν μία διαφορετική εποχή για τις τράπεζες. Μέχρι τότε τα όποια προβληματικά δάνεια «χανόντουσαν» κάτω από το θεαματικό όγκο των νέων εργασιών. Όμως, τότε και στο εξής ο όγκος των νέων εργασιών δε θα αυξάνεται με τους ρυθμούς των προηγούμενων ετών, ενώ παράλληλα τα προβληματικά δάνεια θα αυξανόντουσαν.

Ένα περίπου χρόνο αργότερα και συγκεκριμένα μέχρι το πρώτο τρίμηνο του 2009 καταγράφεται σοβαρή επιδείνωση στην ποιότητα των χαρτοφυλακίων δανείων των εμπορικών τραπεζών. Η αύξηση των καθυστερήσεων και κυρίως η σημαντική εξασθένηση του δείκτη κάλυψης των καθυστερήσεων από προβλέψεις δείχνουν ότι η προσπάθεια κεφαλαιακής θωράκισης μέσω των αυξημένων προβλέψεων δεν είναι επαρκής για τη διασφάλιση της ποιότητας των χαρτοφυλακίων.

Στο πρώτο τρίμηνο ο δείκτης των μη εξυπηρετούμενων δανείων (NPL's) καταγράφει σημαντική επιδείνωση που κυμαίνεται από 40 μέχρι 100 μονάδες βάσης, ενώ οι περισσότερες εκτιμήσεις θεωρούν ότι τα προβλήματα στην οικονομία τώρα αρχίζουν να αποτυπώνονται. Ο πρόεδρος της Εθνικής Τράπεζας κ. Τ. Αράπογλου σημείωνε ότι το ζενίθ στην αύξηση των καθυστερήσεων θα είναι το τελευταίο τρίμηνο του 2009 και προέβλεψε ότι θα φθάσουν στο 10% (διπλάσιες σε σχέση με τις καθυστερήσεις του 2008). Ανησυχητικότερο στοιχείο είναι η μείωση του δείκτη κάλυψης των καθυστερήσεων, παρά τον υπερδιπλασιασμό των προβλέψεων τόσο στο τελευταίο τρίμηνο του 2008 όσο και στο πρώτο του 2009. Ο δείκτης από προβλέψεις της Eurobank διαμορφώθηκε στο τέλος Μαρτίου 2009 στο 51% από 63%, που ήταν στο τέλος του 2008, της Alpha Bank στο 60% από 62% και της Τράπεζας Πειραιώς στο 48% από 51%. Στο πρώτο τρίμηνο οι τράπεζες υπερδιπλασίασαν τις προβλέψεις σε

σχέση με το αντίστοιχο του 2008: Eurobank +107%, Alpha Bank +134%, Πειραιώς +93%. Ανάλογη επιδείνωση παρουσιάζει και η Εθνική Τράπεζα. Αν και δεν στάθηκε δυνατό να βρεθούν αναλυτικά στοιχεία για τις καθυστερήσεις άνω των 90 ημερών της τράπεζας από τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει ότι στο τέλος της χρήσης του 2008 ο δείκτης ανήλθε στο 5,6%, ο δείκτης κάλυψης στο 44,1%, ενώ ένα χρόνο πριν τα αντίστοιχα μεγέθη είχαν διαμορφωθεί σε 4,9% και 56% αντίστοιχα.

Αυτό σημαίνει ότι οι προβλέψεις που πραγματοποιούν οι τράπεζες είναι χαμηλές και δεν επαρκούν για την αντιμετώπιση της αύξησης των μη εξυπηρετούμενων δανείων. Σύμφωνα με αναλυτές, αν οι τράπεζες πραγματοποιούσαν το αναγκαίο ύψος προβλέψεων ώστε να διατηρηθεί ο δείκτης κάλυψης στα επίπεδα του προηγούμενου έτους, τότε οι περισσότερες είτε να εμφάνιζαν ζημίες είτε οριακά κέρδη. (Ν. Βρετός Γ. Στουρνάρας, 2009)

Πίνακας 10 Global Competitiveness Index 2009 - 2010 και συγκρίσεις με την περίοδο 2008 - 2009,

Πηγή: World Economic Forum, 2009

Τράπεζα	Δείκτης	31/03/09	31/12/08	30/09/2008	31/06/2008
Eurobank EFG	Καθυστερήσεων (NPL's)	4,9%	3,9%	3,4%	3,3%
	Δείκτης κάλυψης NPL's	51%	63%	60%	64%
Alpha Bank	Καθυστερήσεων (NPL's)	4,3%	3,9%	3,5%	3,5%
	Δείκτης κάλυψης NPL's	60%	62%	56%	53%
Τράπεζα Πειραιώς	Καθυστερήσεων (NPL's)	4,1%	3,6%	3,5%	3,3%
	Δείκτης κάλυψης NPL's	48%	51%	41%	42%

Τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, για τις νέες πιστώσεις που χορήγησαν οι ευρωπαϊκές τράπεζες το πρώτο τρίμηνο του 2009, δείχνουν ότι οι ελληνικές τράπεζες, παρά τη μείωση των ρυθμών στις χορηγήσεις, δεν γύρισαν την πλάτη τους στις ανάγκες της οικονομίας και σε αντίθεση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, διατήρησαν τον ρυθμό των πιστώσεων σε θετικό έδαφος. (Βήμα, 2009)

Η συνέχιση ωστόσο αυτής της πολιτικής, μένει να επιβεβαιωθεί και τα επόμενα τρίμηνα, στον βαθμό που το ελληνικό τραπεζικό σύστημα, κρατάει τα σκήπτρα των καθυστερήσεων, καταγράφοντας τα υψηλότερα ποσοστά στα μη εξυπηρετούμενα δάνεια. Σύμφωνα με τα

στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, η Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα στο πρώτο τρίμηνο μεταξύ των «27», που αύξησε τις πιστώσεις της προς τα νοικοκυριά για την αγορά κατοικίας, ενώ αντίθετη είναι η εικόνα στο σκέλος της καταναλωτικής πίστης. Το ύψος των πιστώσεων για στεγαστικά δάνεια ανήλθε στα 65,3 δισ. ευρώ, έναντι 54,4 δισ. ευρώ το τέταρτο τρίμηνο του 2008 και 62,2 δισ. ευρώ το τρίτο τρίμηνο του ίδιου έτους, ενώ αντίθετα πτωτική ήταν η πορεία των χορηγήσεων για καταναλωτικά δάνεια, κατηγορία που συγκεντρώνει και τις μεγαλύτερες επισφάλειες.

Η εξέλιξη των επισφαλειών τους επόμενους μήνες θα κρίνει και την πολιτική των τραπεζών στο θέμα, καθώς οι πρώτες ενδείξεις, που καταγράφονται είναι ανησυχητικές.

Σύμφωνα με τα ίδια στοιχεία, το ποσοστό των μη εξυπηρετούμενων στεγαστικών δανείων ανήλθε στο 6,4% από 5,3% το 2008 και έναντι 1,8% στην Ευρωζώνη το δ' τρίμηνο πέρυσι. Στο πρώτο τρίμηνο οι αντίστοιχες καθυστερήσεις σε ευρωπαϊκά κράτη κυμαίνονταν μεταξύ 0,2% (Σουηδία) και 4,3% (Αυστρία) με τις περισσότερες να κινούνται κοντά στο 3%, σε ό,τι αφορά τα στεγαστικά δάνεια. Αντίστοιχο είναι το συμπέρασμα με τη σύγκριση των καθυστερήσεων στην καταναλωτική πίστη. Έτσι, η χώρα μας κατατάσσεται στην πρώτη θέση μεταξύ «27» των ευρωπαϊκών χωρών, καθώς παρουσιάζει σχεδόν διπλάσιες καθυστερήσεις. Σε χαμηλά επίπεδα κινούνται άλλωστε και οι προβλέψεις, οι οποίες ως ποσοστό των συνολικών πιστώσεων, διαμορφώθηκαν στο 1,2%, κοντά δηλαδή στον ευρωπαϊκό μέσο όρο 1,1%. (B. Mandelbrot, 2008)

Δραματικότερη είναι η εικόνα στην καταναλωτική πίστη, όπου το ποσοστό των μη εξυπηρετούμενων δανείων εκτινάχθηκε το πρώτο 3μηνο του 2009 στο 11,4%, κατατάσσοντας τη χώρα μας στη δεύτερη θέση αμέσως μετά την Ουγγαρία με ποσοστό 18,2%, ενώ ο μέσος ευρωπαϊκός όρος δεν ξεπερνά το 5%.

Αποτελεσματικότερη πάντως εμφανίζεται από την πλευρά των ελληνικών τραπεζών η διαχείριση των επισφαλειών στο σκέλος της καταναλωτικής πίστης, καθώς το ποσοστό των προβλέψεων εμφανίζεται διπλάσιο σχεδόν έναντι του ευρωπαϊκού μέσου όρου. Σύμφωνα με τα ίδια στοιχεία το ποσοστό των προβλέψεων φθάνει το 8,4% για τα καταναλωτικά δάνεια έναντι 4,4% στην Ευρώπη των «27», ενώ στο 6,2% διαμορφώνεται το αντίστοιχο ποσοστό για τα προσωπικά δάνεια και στο 7,9% για τις πιστωτικές κάρτες.

Η χώρα μας, στην παρούσα οικονομική φάση, προσέφυγε από τις 23 Απριλίου 2010, με ανακοίνωσή της, στο μηχανισμό στήριξης και χρηματοδότησης της Ελληνικής οικονομίας, στον οποίο συμμετέχουν το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, και στα δύσκολα μέτρα που τον συνοδεύουν ως όροι. Με

αυτό τον τρόπο, σύμφωνα με μελέτη της τράπεζας Eurobank EFG (Αναστασάτος, 2010), αφενός χάνεται η αυτονομία της οικονομικής πολιτικής με πιθανές σημαντικές επιπτώσεις, αφετέρου όμως μπορεί να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητα, το ισχύον οικονομικό και διοικητικό σύστημα και να προασπίσει το ελληνικό τραπεζικό σύστημα, προασπίζοντας παράλληλα τη σταθερότητα και την ανάπτυξη της οικονομίας. Παράλληλα, μέσω του μηχανισμού στήριξης προστατεύεται και η σταθερότητα του ευρωπαϊκού τραπεζικού συστήματος, το οποίο υπονομεύεται από την έκθεση ευρωπαϊκών τραπεζών στο ελληνικό χρέος. Σε αντίθετη περίπτωση, οι τράπεζες αυτές, σύμφωνα με το Veron (2010), πιθανόν να χρεοκοπούσαν επηρεάζοντας το χρηματοπιστωτικό σύστημα. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα συνεχίζει να δέχεται ελληνικά ομόλογα ως εχέγγυα για την παροχή ρευστότητας ανεξαρτήτως της πιστοληπτικής τους διαβάθμισης, ασφαλίζοντας έτσι τις ελληνικές τράπεζες (Αναστασάτος, 2010). Ο μηχανισμός στήριξης δημιούργησε επίσης το Ταμείο Χρηματοοικονομικής Σταθερότητας (Financial Stability Fund) με κεφάλαια ύψους τουλάχιστον 10 δις ευρώ του οποίου οι πόροι είναι διαθέσιμοι με την προϋπόθεση μη αθέτησης πληρωμών. Το ταμείο θα συμβάλλει στη σταθερότητα και τη βελτίωση της κεφαλαιακής επάρκειας και της ρευστότητας των ελληνικών τραπεζών, παρέχοντας μετοχικό κεφάλαιο σε περίπτωση σημαντικής μείωσης των κεφαλαιακών αποθεματικών (Αναστασάτος, 2010).

Στη συγκυρία αυτή, οι τράπεζες αφενός επηρεάζονται από την ύφεση και από τις συνέπειες της στην πραγματική οικονομία και αφετέρου καλούνται να διαδραματίσουν κρίσιμο ρόλο στη διατήρηση και ενίσχυση του ελληνικού τραπεζικού συστήματος. Εκτός των άλλων μέτρων, υπόκεινται από αρμόδιες επιτροπές και από την Τράπεζα της Ελλάδας σε stress tests, τα οποία αποτελούν διαδικασίες προσομοίωσης σε ακραίες καταστάσεις, ώστε να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για την κεφαλαιακή επάρκεια και τη ρευστότητα (Bankingnews.gr, 2010). Ήδη, στο πρώτο εννιάμηνο του 2010 οι ελληνικές τράπεζες υποβλήθηκαν σε ευρωπαϊκά stress tests από τα οποία πέρασαν όλες εκτός από την Αγροτική Τράπεζα. Άλλα βασικά ζητήματα είναι το αν θα αφαιρεθούν τα κεφάλαια που προήλθαν από αυξήσεις κεφαλαίου με προνομιούχες μετοχές του δημοσίου, η δημιουργία προϋποθέσεων για την ενίσχυση των κεφαλαίων μέσω αύξησης ή συγχώνευσης, οι συμφωνίες με ελληνικές και ξένες τράπεζες ή η καταφυγή στο Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Bankingnews.gr, 2010). Εξαιτίας της βαθιάς οικονομικής ύφεσης, ξένες τράπεζες, όπως είναι η Credit Agricole και η Societe Generale, οι οποίες διατηρούν μη κερδοφόρες θυγατρικές στην Ελλάδα (Emporiki Bank και Geniki Bank αντίστοιχα), είναι περισσότερο ευάλωτες

στους κινδύνους συρρίκνωσης της αγοράς και της έκθεσης στα ελληνικά ομόλογα (Axiarplus.gr, 2010). Συγκεκριμένα, από τα 193,1 δις δολάρια στα οποία ανέρχεται η έκθεση των ευρωπαϊκών τραπεζών στη χώρα μας, τα 78,8 δις αφορούν γαλλικές τράπεζες οι οποίες εμφανίζουν μεγάλη έκθεση και σε άλλες χώρες π.χ. στην Πορτογαλία, την Ισπανία και την Ιταλία. (Εφημερίδα Η Ελευθεροτυπία, 2008)

6.10 Οι Συνέπειες της Κρίσης στην Αγορά Εργασίας

Το καλοκαίρι του 2008, αρκετοί ήταν εκείνοι που έβλεπαν την καταιγίδα να έρχεται. Από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού, η Βρετανία επλήγη πρώτη. Η πολιτική ηγεσία δε δίστασε να κρατικοποιήσει τράπεζες, να εγγυηθεί καταθέσεις αλλά αυτό που δε μπόρεσε μέχρι στιγμής να αντιμετωπίσει ουσιαστικά είναι η ανεργία, εκτινάσσοντας το ποσοστό στο μεγαλύτερο σημείο κατά τη μεταπολεμική περίοδο.

Στις ΗΠΑ το 2008 χάθηκαν περίπου 2.000.000 θέσεις εργασίας ενώ μετά τη διάλυση του Σίτι θα μείνουν άνεργοι 2,5 εκατ. άνθρωποι.

Στην Ευρώπη το ποσοστό της ανεργίας ανέβηκε στο 9,5% τον Μάιο από 9,3% τον Απρίλιο. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), όμως, και ο πρόεδρος της Ζαν-Κλοντ Τρισέ διατήρησαν αμετάβλητα στο 1% τα βασικά επιτόκια του ευρώ και αισιοδοξούν ότι όλο και θα πληθαίνουν οι ενδείξεις της οικονομικής ανάκαμψης στην ευρωζώνη. Επιπλέον υποβάθμισε τον κίνδυνο του αποπληθωρισμού δηλώνοντας ότι

«αναμένουμε ότι θα είναι βραχυπρόθεσμης διάρκειας το τρέχον επεισόδιο του πολύ χαμηλού ή αρνητικού πληθωρισμού και ότι θα υπάρξει σταθερότητα των τιμών σε μεσοπρόθεσμη βάση».

Στις ΗΠΑ η σημαντική βελτίωση που είχε σημειωθεί στις θέσεις απασχόλησης τον Μάιο είχε αναζωογονήσει τις ελπίδες ότι έπειτα από 20 μήνες ύφεσης της αμερικανικής οικονομίας- είναι η μεγαλύτερης διάρκειας ύφεση από τη δεκαετία του 1930 στις ΗΠΑ- η αμερικανική οικονομία έχει πάρει στροφή και ότι τα τεράστια δημοσιονομικά πακέτα τόνωσης της κυβέρνησης Ομπάμα αρχίζουν και αποδίδουν καρπούς. Αλλά οι ελπίδες αυτές διαψεύστηκαν από τα χθεσινά στοιχεία, που έδειξαν ότι η αμερικανική αγορά εργασίας συνεχίζει να βρίσκεται σε ελεύθερη πτώση καθώς χάθηκαν 467.000 θέσεις εργασίας από όλους, εκτός του αγροτικού, τομείς της οικονομίας τον Ιούνιο, ενώ οι οικονομολόγοι μιλούσαν για μικρότερες

απώλειες θέσεων εργασίας. Επίσης το ποσοστό της ανεργίας ανέβηκε στο 9,5% τον Ιούνιο από 5,4% τον Μάιο του 2009.

Τα στοιχεία αυτά ήταν κόλαφος και για τον αμερικανό πρόεδρο Μπαράκ Ομπάμα. Υποτίθεται ότι στόχος του δεύτερου πακέτου τόνωσης της αμερικανικής οικονομίας, ύψους 787 δισ. δολαρίων, θα ήταν ο εργαζόμενος στις ΗΠΑ. Μπορεί ο αμερικανός πρόεδρος να έχει διορθώσει προς τα κάτω τις προσδοκίες του, οι ρυθμοί αύξησης μισθών και ημερομισθίων όμως έχουν βαλτώσει. Για τον λόγο αυτόν άλλωστε και οι κρίσιμοι δείκτες καταναλωτικής εμπιστοσύνης σταμάτησαν να δείχνουν τη βελτίωση της ψυχολογίας των καταναλωτών που είχαν δείξει τους προηγούμενους μήνες. Ο γενικός δείκτης καταναλωτικής εμπιστοσύνης του Conference Board ξανακύλησε σε επίπεδα συρρίκνωσης, καθώς έπεσε στο 49,3 τον Ιούνιο από 54,8 τον Μάιο. (H. S. Dent, 2009)

Η ανεργία ήδη έχει χτυπήσει τη νεολαία και προβλέπεται ότι θα λάβει εκρηκτικές διαστάσεις. Ένας στους τέσσερις νέους που αναζητούν δουλειά δε βρίσκει. Στην Ελλάδα το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ προβλέπει ότι η συρρίκνωση του ρυθμού ανάπτυξης της οικονομίας κατά μία μονάδα – από 4% στο 3% - οδηγεί σε 40.000 απολύσεις. Το 2009 αναμένονται 60.000 απολύσεις. Και αυτός ο αριθμός των ανέργων θα προστεθεί στους ήδη 400.000 ανέργους της χώρας. Όπως στις ΗΠΑ και στη Βρετανία, έτσι και στη χώρα μας η κρίση ξεκίνησε από την οικοδομή και προχωρεί στους κρίκους της αγοράς κατοικίας, των υπηρεσιών, του λιανεμπορίου και θα φθάσει στη βιομηχανία.

Ειδικότερα, σύμφωνα με το Γ. Ρωμανιά, επιστημονικού συμβούλου των ΙΝΕ-ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ (ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, 2008), για τη χώρα μας ισχύει:

1. Ενώ σε άλλες χώρες – μέλη του ΟΟΣΑ – η αρνητική σχέση (αύξηση) ΑΕΠ – (μείωση) ανεργίας παραμένει ισχυρή, στην Ελλάδα, η συσχέτιση ΑΕΠ και ανεργίας δεν είναι στατιστικά σημαντική.
2. Ενώ σε επίπεδο ΟΟΣΑ, οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου συνδέονται στενά με την ανεργία, στην Ελλάδα αντιθέτως, δεν προκύπτει στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ τους. Η εξήγηση του φαινομένου μπορεί να βρίσκεται στο γεγονός ότι μεγάλο μέρος του παγίου εξοπλισμού δεν παράγεται στην Ελλάδα αλλά εισάγεται από το εξωτερικό.
3. Όπως και στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες της Μεσογείου, σε αντίθεση με ότι συμβαίνει στις χώρες του ευρωπαϊκού βορρά, παρατηρείται συσχέτιση ανάμεσα στις επενδύσεις στις κατοικίες και στην ανεργία. Η εξήγηση που δίνεται είναι ότι οι

επενδύσεις σε κατοικίες δεν συνεπάγονται εισαγωγές από το εξωτερικό αφού τα περισσότερα αναγκαία υλικά κατασκευάζονται στην Ελλάδα και συνεπώς υπάρχουν πολλαπλασιαστικές επιπτώσεις για την απασχόληση σε άλλους κλάδους της εγχώριας οικονομίας (τσιμεντοβιομηχανία, σιδηρουργία και άλλα συναφή επαγγέλματα).

4. Συμπερασματικά, το ύψος της ανεργίας επηρεάζεται (μειώνεται) ουσιαστικά από την αύξηση μεριδίου του ΑΕΠ που καταλαμβάνουν οι επενδύσεις και όχι από το συνολικό ποσό των πάσης φύσεως επενδύσεων, ούτε από την αύξηση του ΑΕΠ. Συνεπώς, το μέγεθος των ανέργων μπορεί να μειώνεται εφόσον αυξάνεται αντίστοιχα το ποσό των επενδύσεων σε κατοικίες.
5. Την ίδια βαρύτητα έχουν και οι αντίστοιχες επενδύσεις στο σύνολο του κατασκευαστικού κλάδου όπου υπάγεται και η πλειονότητα των δημοσίων έργων (δρόμοι, πλατείες, φράγματα κτλ).

Επίσης, μεταρρυθμίσεις του ασφαλιστικού συστήματος που αποσκοπούν στη μείωση των αναλογιστικών ελλειμμάτων και των παροχών στους δικαιούχους, μπορεί να οδηγήσουν σε προληπτική αύξηση των αποταμιεύσεων (precautionary savings) στην προσπάθειά των δικαιούχων να αντισταθμίσουν την απώλεια των μελλοντικών τους εισοδημάτων από συντάξεις και των αυξημένων δαπανών τους για υγειονομική περίθαλψη.

Το κράτος μπορεί να αποφασίσει να αυξήσει τις δημόσιες επενδύσεις στις υποδομές (infrastructure), αφενός για να ενισχύσει τη μακροχρόνια δυνητική ανάπτυξη και αφετέρου για να αυξήσει βραχυπρόθεσμα την απασχόληση, καθώς οι επενδύσεις σε υποδομές είναι έντασης εργασίας. Όμως, η αύξηση των δημοσίων επενδύσεων σε υποδομές για να βοηθήσει στην έξοδο από την παρούσα κρίση προϋποθέτει την ύπαρξη «ώριμων» επενδυτικών σχεδίων, ώστε η επιτάχυνση υλοποίησής των να έχει άμεσα αποτελέσματα, ενώ θα πρέπει να υιοθετούνται έργα κατόπιν προσεκτικής ανάλυσης κόστους/αποτελέσματος. Ιδίως η αύξηση των επενδύσεων σε υποδομές που σχετίζονται με την εκπαίδευση, παρέχει βραχυπρόθεσμα αύξηση της ζήτησης, ενώ ταυτόχρονα αυξάνει μακροπρόθεσμα τη δυνητική ανάπτυξη, καθώς οι επενδύσεις στην εκπαίδευση έχουν θετικά αποτελέσματα στην αύξηση του “ανθρώπινου κεφαλαίου” (human capital) αρκετά χρόνια μετά την πραγματοποίηση της επένδυσης.

Τέλος, σημαντικές συσχετίσεις, παρουσιάζονται μεταξύ των αγοραπωλησιών ακινήτων και του αγροτικού τομέα (ένταση της απασχόλησης στον αγροτικό τομέα οδηγεί σε μείωση της απασχόλησης στο χώρο του Real Estate) καθώς και του εμπορίου και της μεταποίησης (ταυτόχρονη αυξομείωση και στους δύο τομείς).

Βεβαίως οι παράμετροι που συνεκτιμώνται για τις μετρήσεις παίρνουν την εκάστοτε αριθμητική τους έκφραση αναλόγως με την πορεία της κρίσης. Επιβάλλεται έτσι η επανάληψη των προσεγγίσεων ανά τρίμηνο, ώστε να καταστεί δυνατή η διαδοχική εκτίμηση των ενδεχομένων μεταβολών της πορείας της κρίσης.

Για τη χώρα μας γενικότερα, το σύνολο της ύφεσης αναμένεται να ξεπεράσει το 25% το 2013, τη στιγμή που τα νέα μέτρα για την περίοδο μέχρι το 2014 θα προκαλέσουν περαιτέρω υφεσιακά αποτελέσματα. Είναι αυτονόητο τούτη τη στιγμή θα ληφθούν τα απαιρέτητα μέτρα που θα προκαλέσουν την επανέναρξη της αναπτυξιακής πορείας. Το κατάλληλο μείγμα των πολιτικών μέτρων θα βελτιώσουν τις προσδοκίες των αγορών και θα αντιστρέψουν το αρνητικό κλίμα. Εξάλλου, δεν είναι λίγοι οι κύκλοι των οικονομολόγων που ταυτίζουν την σημερινή κρίση στην Ελλάδα με εκείνη του 1929 και πως τα μέτρα λιτότητας είναι πολύ πιθανόν να αποδειχθούν ανεπαρκή για την ανάκαμψη της οικονομίας όταν δε συνδυάζουν τις κατάλληλες ποσόσητες στο μείγμα, μεταξύ λιτότητας και ανάπτυξης.

7.1 Ο Ρόλος του Κράτους στην Μετά-Κρίση Εποχή

Οι οικονομολόγοι, οι αναλυτές και οι επενδυτές δείχνουν πλέον να συγκλίνουν ότι η αποφασιστική δράση που ανέλαβαν οι κυβερνήσεις, οι κεντρικές τράπεζες και οι διεθνείς οργανισμοί επανέφεραν, την εμπιστοσύνη και τροφοδότησαν τη διάθεση για ανάληψη επενδυτικού κινδύνου, ο συστημικός κίνδυνος πρακτικά έχει απαλειφθεί, ενώ η αγορά των εταιρικών ομολόγων ενσωματώνει πλέον προβλέψεις για πληθωρισμό παρά για αποπληθωρισμό. Οι φόβοι για μια παρόμοια ύφεση με αυτή της δεκαετίας του '30 έχουν πλέον εξαλειφθεί και αυτό οφείλεται και στη βελτιωμένη διεθνή συνεργασία, μια παράμετρος που απουσίαζε το 1929.

Έτσι, υποστηρίζεται σήμερα ότι αφενός τα οικονομικά δεδομένα επιβεβαιώνουν ότι παρήλθε ο πυθμένας και ότι σημειώθηκε μεταστροφή στον κύκλο της οικονομίας και, αφετέρου, ότι οι αγορές σημείωσαν επίσης το χαμηλό τους σε αυτόν τον πτωτικό κύκλο στις 9 Μαρτίου. (*B. Ράπανος, 28/9/2008*)

Το γεγονός ότι οι παγκόσμιες ανισορροπίες διορθώνονται αποτελεί αναμφίβολα από μόνο του καλό νέο. Ωστόσο, όπως παρατήρησε και η ING, οι μειώσεις χρεών, η αυξανόμενη τάση αποταμίευσης, το πλεονάζον παραγωγικό δυναμικό και μια εξασθενημένη ζήτηση για δάνεια συμβάλλουν στην αίσθηση ότι σε αυτή την κρίση δεν θα πρέπει να αναμένουμε μια «φυσιολογική» οικονομική ανάκαμψη.

Άλλωστε, ο,τι φαντάζει λογικό για τους καταναλωτές θα μπορούσε να δημιουργήσει προβλήματα στην οικονομία. Αυτό εμφανίζεται και ως το παράδοξο της λιτότητας: το γεγονός δηλαδή ότι η αποταμίευση έχει ως αυτόματη συνέπεια τη μείωση της ζήτησης και την ανάγκη για αποταμίευση ακόμη περισσότερου χρήματος. Η ενίσχυση της αποταμίευσης στις ΗΠΑ (από αρνητικούς ρυθμούς τα προηγούμενα χρόνια στο 5% σήμερα, με πιθανότητες να αυξηθεί ακόμη και στο 10%) είχε ως συνέπεια να μειωθεί η ζήτηση σε παγκόσμια κλίμακα, που δεν μπορεί να αντισταθμιστεί από μίαν αντίστροφη τάση σε άλλες χώρες. Η Γερμανία, π.χ., εστιάζει στα ελλείμματα, ενώ η Κίνα, που έχει περιθώρια (η κατανάλωση αντιστοιχεί μόλις στο 35% του ΑΕΠ), είναι υπέρμαχος ενός μοντέλου ανάπτυξης βασισμένου στην εξαγωγική δραστηριότητα. (Βήμα, 2009)

Τα δεδομένα δείχνουν λοιπόν ότι, καθώς δεν διανύουμε μια «συνήθη» ύφεση, η ανάκαμψη θα είναι δυσχερέστερη το 2013, αλλά ο κόσμος (σε αντίθεση ίσως με την Ελλάδα, όπου η ύφεση δεν αποκλείεται να συνεχιστεί) θα επανέλθει σε μια έστω και ισχνή ανάπτυξη τον επόμενο χρόνο.

Είναι πλέον αδιαμφισβήτητο ότι η κυρίαρχη άποψη των τελευταίων 30 ετών στις καπιταλιστικές χώρες και στους μεγάλους οικονομικούς οργανισμούς, ήταν η μείωση του ρόλου τους κράτους στο ελάχιστο δυνατό βαθμό. Είναι πλέον ισχυρή η πεποίθηση στην πλειοψηφία των πολιτών στο δυτικό κόσμο για την αναποτελεσματικότητα του «μεγάλου κράτους». Κυριότερες αιτίες για το γεγονός αυτό είναι

- η δημιουργία στρεβλώσεων που προκαλεί στην αγορά
- η αδυναμία στην διαχείριση των πόρων που χρησιμοποιεί
- η ένταση για τη χρηματοδότηση του που απαιτεί μεγάλους πόρους οι οποίοι προέρχονται από τη φορολογία.

Στις χώρες, όμως, όπου το κράτος είναι μεγάλο οι κρατικές δαπάνες αλλά και τα κρατικά έσοδα είναι υψηλότερα, ως ποσοστό του ΑΕΠ, σε σχέση με το επίπεδο των υπολοίπων χωρών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των αναφορών αυτών οι Σκανδιναβικές χώρες, που δημιούργησαν ένα εκτεταμένο κράτος πρόνοιας με παράλληλη έμφαση στην καινοτομία στην ανάπτυξη της τεχνολογίας και την ανταγωνιστικότητα. Σημαντικό θα πρέπει να θεωρηθεί επίσης, το γεγονός του υψηλού δείκτη εκτίμησης που έχουν οι κάτοικοι των χωρών αυτών σε θεσμούς όπως η δικαιοσύνη και το κοινοβούλιο καθώς και σε αρχές όπως η κοινωνική αλληλεγγύη. (B. Ράπανος, 28/9/2008)

Τα προηγούμενα δηλώνουν με σαφήνεια ότι είναι απολύτως δυνατή η δημιουργία ενός μεγάλου κράτους αλλά και εξαιρετικά λειτουργική ως προς του πολίτες του, τις ανάγκες των οποίων καλείται να εξυπηρετεί. Υψιστος παράγοντας ανάπτυξης και κοινωνικής ευημερίας.

Είναι φανερό πως η πρώτη προτεραιότητα είναι να ανακάμψει το χρηματοπιστωτικό σύστημα στην υπηρεσία της οικονομίας, χωρίς αυτό να σημαίνει πως είναι αρκετή η απλή βελτίωση του συστήματος εποπτείας και η αποτελεσματικότητά του. Θα πρέπει να δοθεί ξανά στον χρόνο η αξία που του αφαιρέθηκε. Η δημιουργία βραχυπρόθεσμης αξίας μόνο με χρηματοπιστωτική μηχανική μέσω μόχλευσης έδειξε πως είχε τελικά μεγάλο κόστος. Αποδεικνύεται πως η δημιουργία αξίας από την επιχείρηση για τα μέλη της (μετόχους,

πελάτες, μισθωτούς κ.ά.) εφαρμόζει μια κλίμακα χρόνου που κάποιοι παράγοντες των χρηματοπιστωτικών αγορών δεν λαμβάνουν υπόψη. Και θα πρέπει να αναγνωριστεί ότι κάποιοι επιχειρηματίες δεν κατάφεραν πάντα την αντίστασή τους στην απαίτηση για βραχυπρόθεσμα κέρδη.

Υπό τις παρούσες συνθήκες είναι εύκολο να δημιουργηθούν απαισιόδοξα σενάρια εξόδου από την κρίση. Η απαισιοδοξία «πουλάει» τη σημερινή εποχή και αυτοί που ανέμεναν την τελική καταστροφή μπορούν ακόμη να καυχούνται για την οξυδέρκειά τους. *Ωστόσο, όπως ακριβώς ένα χαλασμένο ρολόι δείχνει τη σωστή ώρα δύο φορές την ημέρα, έτσι και οι Κασσάνδρες δεν αποτελούν αναγκαστικά τους καλύτερους οδηγούς.* Ο μελλοντικός κόσμος θα εξαρτηθεί από τα μαθήματα που θα δώσουν τα χθεσινά λάθη. Διότι υπάρχει μέλλον και μετά την υφιστάμενη κρίση (Βήμα, 2009).

7.2 Το Θετικό Σενάριο

Η συγγραφή της μελέτης αυτής βρίσκει τις αναδυόμενες οικονομίες σε κατάσταση ευφορίας, τουλάχιστον. Σύμφωνα με την αισιόδοξη άποψη, η παγκόσμια οικονομία ξεκίνησε μία κυκλική ανάκαμψη τον Μάρτιο υπό την επίδραση τριών παραγόντων:

- Πρώτον, οι σωρευτικές επιδράσεις της άνευ προηγουμένου κινητοποίησης δημοσίων πόρων αρχίζουν να αποδίδουν και πλέον επαρκούν να αντισταθμίσουν την κάμψη της ιδιωτικής ζήτησης.
- Δεύτερον, η μεγάλη κάμψη των τιμών της ενέργειας και των εμπορευμάτων επιφέρει βελτίωση του εμπορίου για τις βιομηχανικές χώρες.
- Τρίτον, οι διοικήσεις των επιχειρήσεων αρχίζουν να εισπράττουν τα ευνοϊκά αποτελέσματα από τις προηγούμενες περικοπές κόστους και τις κινήσεις αναδιάρθρωσης όπως η μείωση και ο έλεγχος των αποθεμάτων, μείωση του πλεονάζοντος παραγωγικού δυναμικού, περιορισμός χρεών, βελτίωση περιθωρίων κλπ.. Οι οπαδοί της αισιόδοξης άποψης ισχυρίζονται ότι η οικονομική κατάσταση των επιχειρήσεων έχει βελτιωθεί και τούτο πιστοποιείται από την μείωση των τιμών των εμπορευμάτων, την εξυγίανση των μισθών την αναθέρμανση των τραπεζικών πιστώσεων. Η μεγάλη προσφορά χρήματος από τις κεντρικές τράπεζες υποχρεώνει τις εμπορικές να εγκαταλείψουν τις συντηρητικές δανειακές πολιτικές. Συνεπώς, οι εκτιμήσεις αυτές οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η άνοδος των αγορών θα συνεχιστεί με τις ενδιάμεσες βραχυχρόνιες διορθώσεις της φυσικά και με μεγάλη μεταβλητότητα

(διακυμάνσεις) αρχικά. Εκτιμάται, ότι οι προοπτικές επιχειρηματικής κερδοφορίας θα είναι καλύτερες στην αναδυόμενη Ασία, την Ιαπωνία και τις ΗΠΑ, ενώ Ευρώπη και Λ. Αμερική θα υστερήσουν σε αποδόσεις. (Rifkin J., 2008)

Καταλυτικό ρόλο στις παραπάνω εξελίξεις θα αποτελέσουν οι επιθετικές διαθέσεις των μάνατζερ των επιχειρήσεων. Είναι πρόθυμοι να αξιοποιήσουν την προηγούμενη εταιρική τους αναδιάρθρωση και τις ισχύουσες κυβερνητικές επιλογές. Για αυτό ακριβώς και οι επενδυτικές επιλογές θα πρέπει να εστιάζουν σε συγκεκριμένες μετοχές και εταιρίες με υγιείς βάσεις, μηδενικά χρέη, ισχυρό μάνατζμεντ και σοβαρές προοπτικές ανάπτυξης στην αγορά. Επισημαίνεται, δε, πως το χάσμα μεταξύ υγιών και προβληματικών επιχειρήσεων πρόκειται να διευρυνθεί δραματικά την προσεχή διετία και αυτό ισχύει παντού, τόσο για την αναδυόμενη Ασία, την Κίνα, την Ιαπωνία, όσο και για τις ΗΠΑ και την ΕΕ.

Περισσότερο ενδιαφέροντες θεωρούνται οι τομείς της κατανάλωσης, των εμπορευμάτων (π.χ. αγροτρόφιμα, φυσικό αέριο κ.ά.), της πράσινης ανάπτυξης και όσοι τομείς πρόκειται να ευνοηθούν από τις κρατικές πολιτικές και τα προγράμματα ανάκαμψης των οικονομιών, όπως είναι π.χ. στις ΗΠΑ η ιατρική περίθαλψη, η βιοτεχνολογία και οι δημόσιες δαπάνες. (Μ. Νεγρεπόντη-Δελιβάνη, 2007)

Για τη ζώνη ευρώ, ο ΟΟΣΑ είχε προβλέψει αρνητικό ρυθμό ανάπτυξης -4,8% για το 2009 και μηδενική ανάπτυξη για το 2010. Ο ΟΟΣΑ θεωρεί πως «Δεν υπάρχουν ακόμη ξεκάθαρα σημάδια άμεσης ανάκαμψης για τη ζώνη ευρώ».

Ο Οργανισμός, μέλη του οποίου είναι 30 από τις αναπτυγμένες χώρες, είχε προβλέψει συρρίκνωση του ΑΕΠ κατά 4,1% στις χώρες-μέλη για το έτος 2009 και εν συνεχεία ανάπτυξη +0,7% για το έτος 2010, αριθμοί ελάχιστα βελτιωμένοι σε σύγκριση με προηγούμενες προβλέψεις (-4,3% για το 2009 και -0,1% για το 2010).

Όπως υπογραμμίζεται από τον ΟΟΣΑ, ο οποίος εμφανίζεται ιδιαίτερα συγκρατημένος στις προβλέψεις του, παρόλο που η κρίση έπληξε ταυτόχρονα τις περισσότερες χώρες του κόσμου, «η ανάκαμψη σημειώνεται σποραδικά».

7.3 Το Κακό Σενάριο

Οι υποστηρικτές της απαισιόδοξης άποψης για συνέχεια της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης και νέα πτώση των χρηματιστηριακών αγορών υποστηρίζουν ότι ο τεράστιος όγκος χρεών πάνω στον οποίο στηρίχθηκε η προηγούμενη μακρόχρονη οικονομική ανάπτυξη και η

θεαματική επέκταση των αγορών πρέπει να διαλυθεί ή να συρρικνωθεί πριν ξεκινήσει η σταθερή και βιώσιμη ανάπτυξη.

Θεωρούν ότι οι ισολογισμοί των επιχειρήσεων δεν έχουν ισορροπήσει και των τραπεζών δεν έχουν ξεκαθαρίσει από τα τοξικά χρέη και πως η υπόθεση αυτή θα πάρει σημαντικό χρονικό διάστημα. Αυτή ήταν η εμπειρία της Ιαπωνίας τη δεκαετία του 90 και αυτό πιστεύουν πως λίγο πολύ συμβαίνει και στις ΗΠΑ. Δεν αποκλείουν 1-2 τρίμηνα με θετική οικονομική εξέλιξη (π.χ. τέλη 2009 ή αρχές 2010), τονίζουν όμως πως σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να θεωρηθεί πως επιστρέψαμε στην ανάκαμψη.

Εκτιμούν πως ορισμένα από τα θετικά αποτελέσματα που ανακοινώνονται είναι προϊόν των αλλαγών σε λογιστικούς κανόνες που πρόσφατα επιτράπηκαν και όχι κάποιας πραγματικής εξυγίανσης. Πιστεύουν πως ο επιχειρηματικός τομέας θα διατηρήσει αμυντική στάση και συμπεριφορά και πως οι τράπεζες δεν θα δανείζουν εύκολα όσο οι επιχειρήσεις δεν εξορθολογίζουν τους ισολογισμούς και τον τρόπο σκέψης και λειτουργία τους.

Ορισμένοι, μάλιστα υποστηρίζουν ότι ήδη σημειώνεται σοβαρή συρρίκνωση της πιστωτικής επέκτασης λόγω της συστολής του σκιώδους τραπεζικού συστήματος. Φέρνουν, δε, ως παράδειγμα τα hedge funds που προ διετίας διαχειρίζονταν 2,5 τρις. δολ., ενώ σήμερα περιορίζονται στο 1 τρις. δολ.- χωρίς ακόμη να έχει τερματιστεί η διαδικασία απομόχλευσης. Προς τεκμηρίωση της θέσης τους, οι Κασσάνδρες του κακού σεναρίου για την εξέλιξη του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, προβάλλουν ορισμένα κρίσιμα στατιστικά στοιχεία. Παγκοσμίως υπήρξε μία απώλεια πλούτου 50 τρις. δολ., όσα δηλαδή και το παγκόσμιο ΑΕΠ. Στις ΗΠΑ η απώλεια ανήλθε σε 1,5 φορά το ΑΕΠ της χώρας. Απαιτείται, λοιπόν, μία παρατεταμένη περίοδος αποκατάστασης των αποταμιεύσεων. (Μ. Νεγρεπόντη-Δεληβάνη, 2007)

Θυμίζουν πως η ηγέτιδα δύναμη της παγκόσμιας οικονομίας, οι ΗΠΑ, εισήλθαν στην οικονομική ύφεση με ένα λογαριασμό χρέους 6 τρις. δολ. και μόλις πέρσι αυτός διπλασιάστηκε στα 12 τρις. λαμβανομένων υπόψη και των κρατικοποιημένων (και υπερχεωμένων) στεγαστικών τραπεζών Fanny Mae και Freddie Mac. Στο ποσό θα πρέπει να προστεθούν οι εκτός ισολογισμού κρατικές υποχρεώσεις 45 τρις. που κυρίως αφορούν το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, με συνέπεια το χρέος να ανέρχεται σε 350% του ΑΕΠ έναντι 250% που ήταν στην κρίση του 1929. Στο μεταξύ το αμερικανικό δημόσιο έλλειμμα τη διετία 2009-2010 υπολογίζεται επισήμως να ανέλθει σε 22% του ΑΕΠ, προκαλώντας τεράστια προβλήματα χρηματοδότησης και συγχρόνως ρίγη στους επενδυτές ομολόγων. Όχι τυχαία τα αμερικανικά 30ετή κρατικά ομόλογα χάνουν το 60% της αξίας τους από τις αρχές

του έτους, ενώ οι αποδόσεις των αντίστοιχων 10ετών έχουν αυξηθεί από 2,04% σε 3,55% σήμερα.

Σε ένα τέτοιο διαμορφωμένο παγκόσμιο περιβάλλον προτείνεται διακράτηση ρευστών διαθεσίμων, επένδυση στο χρυσό και πολύτιμα μέταλλα και επιλεκτικά σε κρατικά ομόλογα μικρής σχετικής διάρκειας και μάλιστα χωρών που να μην αντιμετωπίζουν σοβαρό δημοσιονομικό πρόβλημα. (Εφημερίδα Η Ελευθεροτυπία, 2008)

Μετά την κάθετη πτώση των τιμών των τελευταίων δύο ετών, οι αγορές αξιών των αναπτυσσόμενων χωρών κοιτούν αισιόδοξα το μέλλον, καθώς θεωρούν ότι ήδη βρίσκονται σε φάση ανάκαμψης, καθοδηγούμενη από την Κίνα. Μολονότι οι αναδυόμενες αγορές παραμένουν σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα σε σύγκριση με τα υψηλά στα οποία είχαν ανέλθει πριν από την ύφεση, οι επενδυτές βλέπουν γι' άλλη μία φορά τα περιθώρια κέρδους τους να είναι καλύτερα από εκείνα των Ηνωμένων Πολιτειών ή της Ευρώπης.

Έτσι, το δεύτερο τρίμηνο του 2009, ο δείκτης Nifty του ινδικού χρηματιστηρίου σημείωσε αλματώδη αύξηση της τάξης του 60%. Στο ίδιο διάστημα, ο δείκτης CSI 300 της Σανγκάης και του Σεντσέν στην Κίνα και ο Bovespa στη Βραζιλία έχουν κερδίσει από 35%. Η ενίσχυση, κατά 25%, του Standard & Poor's 500 για το αντίστοιχο τρίμηνο είναι εξαιρετικά περιορισμένη.

Την ώρα που στην Κίνα η βιομηχανική παραγωγή ανέκαμπε, στην Ινδία σημειωνόταν αύξηση στις πωλήσεις αυτοκινήτων και στη Βραζιλία αύξηση στις πωλήσεις λιανικής. Οι αναδυόμενες αγορές συνηθίζουν να παρουσιάζουν εντονότερες διακυμάνσεις απ' ό,τι εκείνες των αναπτυγμένων χωρών. Η κάθε μία από τις αναπτυσσόμενες οικονομίες (Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία και Κίνα) αντιμετωπίζουν αδυναμίες ικανές να αναστείλουν την ανάκαμψη όταν αυτή εμφανισθεί. (Fraher J., 27/01/2008)

Όπως είχε προβλέψει το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, σημειώθηκε μείωση του παγκόσμιου προϊόντος μεταξύ 0,5 και 1 ποσοστιαίας μονάδας το 2009, ενώ η μέση μείωση του προϊόντος μεταξύ των ανεπτυγμένων οικονομιών κυμάνθηκε ανάμεσα στις 3 και 3,5 ποσοστιαίες μονάδες. Ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης, είχε όμως, προβλέψει πως η μείωση του προϊόντος μεταξύ των ανεπτυγμένων οικονομιών θα ανέλθει το έτος 2009, στις 4,3 ποσοστιαίες μονάδες. Συγκεκριμένα όσον αφορά την Ευρωπαϊκή Ένωση, σύμφωνα με τις (σχετικά πιο αισιόδοξες) εκτιμήσεις/προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ο ρυθμός αύξησης του πραγματικού εισοδήματος το 2008, τόσο μεταξύ των 27 κρατών μελών, όσο και στην ζώνη του ευρώ, δεν ξεπέρασε τη 1 ποσοστιαία μονάδα, συγκρινόμενος με την αύξηση 3 ποσοστιαίων μονάδων το έτος 2007.

Ωστόσο, το 2009 πραγματοποιήθηκε μείωση του πραγματικού προϊόντος κατά 1,8 και 1,9 ποσοστιαίες μονάδες στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την ευρωζώνη αντιστοίχως, ενώ ελάχιστη αύξηση 0,5 ποσοστιαίας μονάδας σημειώθηκε το 2010. Ως εκ τούτου, η ανεργία ανήλθε το 2009 στις 9 περίπου ποσοστιαίες μονάδες του εργατικού δυναμικού, με μικρή απόκλιση μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και ευρωζώνης, μεγάλωσε ακόμη περισσότερο το έτος 2010. Το ίδιο δραματική και επιδεινούμενη αποδείχθηκε ακόμη η κατάσταση των δημόσιων οικονομικών κατά τα έτη 2009 και 2010.

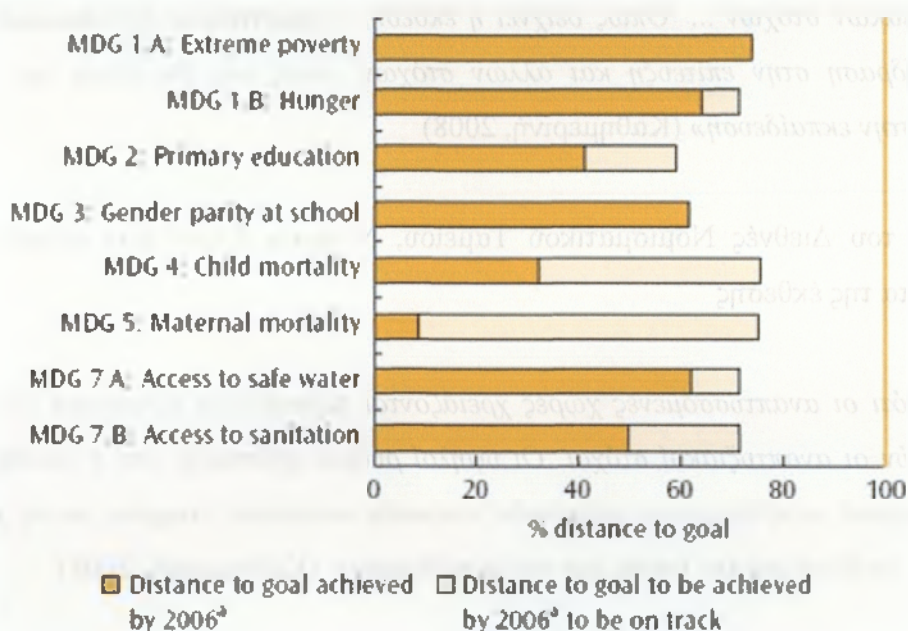
Όπως προκύπτει από τις μερικές φορές αντιφατικές και συχνά δυσοίωνες, ενδείξεις των αγορών, η αβεβαιότητα εξακολουθεί ωστόσο να υπάρχει, (π.χ. διαφορές αποδόσεων εταιρικών ομολόγων) και σύμφωνα με έρευνες επιχειρήσεων και καταναλωτών αναμένονται χειρότερες εξελίξεις. Ο λόγος επανάληψης αυτών των δυσάρεστων αριθμών δεν είναι παρά για να αποτραπεί το ενδεχόμενο υποεκτίμησης των πραγματικών, για την ακρίβεια των τραγικών, διαστάσεων— της δυσμενέστερης μετά το 1930 – κρίσης και, κυρίως, για να αποφευχθούν οι υπερβολικές προσδοκίες σχετικά με τις περιορισμένες δυνατότητες της μακροοικονομικής πολιτικής για εξομάλυνση των συνεπειών της.

Η ίδια δραματική κατάσταση, όμως, ιδίως αφότου διαγνωσθούν οι αιτίες πρόκλησής της – όπως παγκόσμιες μακροοικονομικές ανισορροπίες, ακατάλληλες νομισματικές και δημοσιονομικές πολιτικές, πρωτίστως στις ΗΠΑ, αποτυχίες (ή αδυναμία;) ρύθμισης των χρηματαγορών και εποπτείας των πιστωτικών συστημάτων – δεν αφήνει πολλά περιθώρια μη πραγματοποίησης των προσδοκιών σχετικά με τη σκοπιμότητα και τη δυνατότητα αποτροπής των μεγάλων χρηματοπιστωτικών διαταράξεων και των ραγδαίων οικονομικών διακυμάνσεων. (E. Peters, 2006)

Με βάση την έκθεση της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Διεθνές Νομισματικού Ταμείου, οι περισσότερες χώρες δεν θα επιτύχουν την υλοποίηση των Αναπτυξιακών Στόχων της Χιλιετίας.

Η εκτόξευση των τιμών του πετρελαίου και των τροφίμων επέφερε άμεσες συνέπειες στην αποτυχημένη, όπως αποδείχθηκε, χρονιά σχετικά με τους στόχους. Συγκεκριμένα όσον αφορά το 2006, ο στόχος για τη μείωση του υποσιτισμού υπολείπεται κατά 10% και για τη μείωση της παιδικής θνησιμότητας κατά 45%! Η βασική εκπαίδευση υπολείπεται κατά 15% του στόχου και η πρόσβαση στην υγεία κατά 20%. Όπως φαίνεται από την επιδείνωση των ρυθμών ανάπτυξης σε παγκόσμιο επίπεδο, η κατάσταση πρόκειται να επιδεινωθεί ακόμα περισσότερο.

Η αδράνεια στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής θα κοστίζει πολύ ακριβά στην παγκόσμια οικονομία, αντίθετα αν ληφθεί άμεση δράση το κόστος θα ανέλθει στο 1% του παγκόσμιου ΑΕΠ. Ακόμα και αν αντιμετωπιστεί το φαινόμενο, ο επιπτώσεις από την αύξηση της θερμοκρασίας θα εξακολουθήσουν να υπάρχουν. Χαρακτηριστικό είναι ότι τη δεκαετία του 90' περίπου οι κλιματικές αλλαγές επηρέασαν 200 εκατομμύρια ανθρώπους ετησίως στις αναπτυσσόμενες χώρες, κατά μέσο όρο. Αντίθετα στον ανεπτυγμένο κόσμο ο αριθμός έφτασε στο ένα εκατομμύριο. (Καθημερινή, 2008)

Εικόνα 6 Παγκόσμιοι Στόχοι Χιλιετίας. Το παγκόσμιο επίπεδο, η ανάπτυξη και οι προοπτικές διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των MDGs

Αν εξακολουθήσει κανείς να προσποιείται πως δε συμβαίνει τίποτε, τότε θα πραγματοποιηθεί μείωση του άμεσου κόστους στην παγκόσμια οικονομία του παγκόσμιου ΑΕΠ κατά 5% με 7%, ενώ το κόστος εξαιτίας της καταστροφής του περιβάλλοντος και των αρνητικών συνεπειών στην υγεία των πολιτών, θα ανέλθει στο 11% με 14% του παγκόσμιου ΑΕΠ, πρόκειται δηλαδή για συνολική μείωση από 5% έως 20%. Αυτό ισοδυναμεί με το κόστος του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και του Κραχ του 1930 μαζί. (H. S. Dent, 2009)

Οι Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετίας οι οποίοι είναι απαραίτητο να υλοποιηθούν έως το 2015 ανέρχονται συνολικά σε οκτώ. Παρά της αναμενόμενης μείωσης στο μισό του πληθυσμού της Γης που ζει με λιγότερο από ένα δολάριο την ημέρα, η βασική εκπαίδευση για

όλους δεν προοδεύει το ίδιο, ούτε προωθείται το ίδιο η ισότητα των φύλων και η ενίσχυση των γυναικών, η μείωση της παιδικής θνησιμότητας. Επιπλέον, δεν παρατηρείται σημαντική βελτίωση της υγείας της μητέρας, ούτε μειώνονται οι πιθανότητες διάδοσης του υιού HIV (δηλαδή του AIDS) και άλλων ασθενειών, ούτε ουσιαστική εξασφάλιση περιβαλλοντολογικής σταθερότητας και ανάπτυξη διεθνών συνεργασιών για την ανάπτυξη. Το 2008 ο Ρόμπερτ Ζέλικ, πρόεδρος της Παγκόσμιας Τράπεζας δήλωσε χαρακτηριστικά:

«Για το 2008 η προσοχή μου στρέφεται στους κινδύνους που απειλούν την επίτευξη των αναπτυξιακών στόχων ... Όπως δείχνει η έκθεση, ο υποσιτισμός έχει πολλαπλασιαστική αρνητική επίδραση στην επίτευξη και άλλων στόχων, όπως στη βελτίωση της υγείας της μητέρας και στην εκπαίδευση» (Καθημερινή, 2008)

Ο πρόεδρος του Διεθνές Νομισματικού Ταμείου, Ντομινίκ Στρος-Καν αναφέρθηκε στα συμπεράσματα της έκθεσης

«ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες χρειάζονται περισσότερη εξωτερική βοήθεια ώστε να επιτευχθούν οι αναπτυξιακοί στόχοι. Οι υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης και η σταθερότητα του μακροοικονομικού περιβάλλοντος αποτελούν αναγκαία συστατικά στοιχεία για τη μείωση της φτώχειας και τη βελτίωση της υγείας και της εκπαίδευσης». (Καθημερινή, 2008)

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Έχουν περάσει πέντε περίπου χρόνια μετά το πρώτο μεγάλο χτύπημα της οικονομικής κρίσης στις ΗΠΑ, τη εντυπωσιακά απροσδόκητη κατάρρευση της Lehman Brothers και η οικονομική κρίση έβαλε την Ευρωπαϊκή Ένωση στην πιο δύσκολη δοκιμασία που είχε ποτέ από τότε που ιδρύθηκε. Ο κρατικός τομέας έχει υποστεί και το μεγαλύτερο πλήγμα στην προσπάθεια να περισώσει το χρηματοπιστωτικό σύστημα που βασίλευε και λειτουργούσε για την προστασία ιδιωτικών κεφαλαίων.

Στην Ευρωπαϊκή Ένωση το σύνολο των μέτρων και δράσεων που ελήφθησαν από τις εθνικές κυβερνήσεις οδήγησε μοιραία, στην αύξηση του συνολικού χρέους των 27 κατά περίπου 4 τρισ. Ευρώ. Θα πρέπει στο σημείο αυτό να αναφέρουμε το γεγονός πως το κόστος της κατάρρευσης του συνόλου των ευρωπαϊκών οικονομιών σε σχέση με τα μέτρα που ελήφθησαν είναι κατά πολύ πολλαπλάσιο και στην κυριολεξία πρωτόγνωρο.

Αυτό θα έπρεπε να αποτελέσει κοινή παράμετρο για το σύνολο των εμπλεκόμενων στη κρίση είναι μια συντενταγμένη προσπάθεια σε δικαιότερο καταμερισμό της κρίσης μεταξύ των κρατών που πλήτονται και εκείνων που βρίσκονται στον αντίποδα, σε θέση ισχύος. Η συγκεκριμένη πρακτική θα περιόριζε παράλληλα και την διεύρυνση των ανισοτήτων μεταξύ των εθνικών κρατών αλλά και θα κέρδιζε και την εμπιστοσύνη των πολιτών, σε κοινές ευρωπαϊκές πρακτικές και μέλλον.

Η κρίση φανέρωσε ότι η ανταγωνιστικότητα στην ευρωζώνη δεν είναι εξίσου αναπτυγμένη στο ίδιο βαθμό και στο ίδιο εύρος για όλες τις χώρες, παρουσιάζοντας έντονες διακυμάνσεις. Μερικές χώρες, όπως η Ελλάδα και η Ισπανία οδηγήθηκαν μέσω των χαμηλότερων επιτοκίων που τους δόθηκαν ποτέ σε αρνητικές και ακανόνιστες εξελίξεις. Σημεία διαστρέβλωσης της οικονομικής πραγματικότητας αποτελούν για παράδειγμα ότι τα δάνεια λαμβάνονταν με εξαιρετική ευκολία, ότι ο κρατικός μηχανισμός ήταν πλέον δυσθεώρητος και ανενεργός, ότι αγνοήθηκαν σημαντικά οι επενδύσεις σε τομείς με ουσιαστικό δυναμισμό ενώ ταυτόχρονα παρατηρήθηκε ανεπαρκής επιτήρηση και έλεγχος του χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Οι εθνικές κυβερνήσεις παράβλεπαν συστηματικά την πραγματικότητα. Ο λόγος θα μπορούσε να είναι τόσο ιδιωτελής όσο και από αληθινή άγνοια κινδύνου. Ωσπου η

αληθεια αναδύθηκε και με το πιο σκληρό της πρόσωπο. Για τους ευρωσκεπτικιστές το γεγονός οδηγούσε στην παραδοχή ότι το κοινό νόμισμα δε μπορούσε να συνεχίσει τη διαδρομή του χωρίς την παρουσία μιας κεντρικά ελεγχόμενης δημοσιονομικής πολιτικής.

Η Ευρώπη φαίνεται να μαθαίνει καθώς ωριμάζει. Καλείται να παίξει τον ηγετικό ρόλο που της αρμόζει, ως προς τα κράτη μέλη της Ένωσης αλλά και ως προς τους υπόλοιπους παίκτες του παγκόσμιου γίγνεσθαι. Δημιούργησε τους απαραίτητους μηχανισμούς για να ξεπεράσει την κρίση και προστάτευσε όσο μπορούσε, τα συμφέροντας από την εξάπλωση του κινδύνου. Παραμένει πάντα αναγκαία η εφαρμογή των κατάλληλων προγραμμάτων αναδιάρθρωσης των εθνικών οικονομιών. Ειδικότερα όπου αναγνωρίζονται έντονες στρεβλώσεις σε όλα τα οικονομικά επίπεδα. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές, όχι βέβαια από μόνες τους θα οδηγήσουν σε μια διαρκή μείωση των χρεών.

Το κλειδί για την ανάπτυξη φαίνεται να είναι η διαρκής αναζήτηση της ανταγωνιστικότητας. Οι εθνικές κυβερνήσεις συντόνισαν τις επιμέρους στρατηγικές τους προς τη κατεύθυνση αυτή θέτοντας υψηλούς στόχους μέχρι το 2020. Ταυτόχρονες και εξίσου δυναμικές είναι και οι αντίστοιχες στρατηγικές σε σχέση με την πολιτική απασχόλησης και τη φορολογική πολιτική. Μόνο της συγκεκριμένης πολιτικής η Ένωση επιθυμεί τη επίτευξη της διατηρησιμότητας της ανάπτυξης.

Η Ένωση θα πρέπει να ισχυροποιήσει τις ρίζες της προχωρώντας σε νέα επίπεδα ολοκλήρωσης. Ίσως αυτό να οδηγήσει και στην αλλαγή των Ιδρυτικών Συνθηκών αλλά όταν το περιβάλλον το απαιτεί θα πρέπει η Ευρώπη να πρωταγωνιστήσει.

Το κοινό νόμισμα αποτελεί ένα γιγαντιαίο κατόρθωμα, του οποίου η σημασία για την Ευρώπη είναι ανεκτίμητη ενώ ο ρόλος ως διεθνούς αποθεματικού νομίσματος αυξάνεται συνεχώς, ανεξάρτητα από τις πρόσφατες αναταραχές.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση ανρδώθηκε και μεγαλλούργησε μέσα από τις κρίσεις. Το ίδιο συμβαίνει και με τις παρούσες κρίσεις του Ευρώ και την τραπεζική. Παρατηρείται μια λανθάνουσα προοπτική που οδηγεί στην περαιτέρω θεσμικής ενίσχυση. Χωρίς να παραγνωρίζεται πλέον ο βαθμός και το βάθος της κρίσης, η Ένωση μοιάζει να έχει αποκτήσει τους κατάλληλους μηχανισμούς ή έστω τις ανπληπτικές ικανότητες για να προσπερνά αντίστοιχους σκοπέλους. Στο ταξίδι της αυτό, θα συναντήσει πάλι τρικυμίες που είναι σίγουρο πως θα ταράζουν το ίδιο της το οικοδόμημα, την

υπόσταση της. Τότε θα μπορεί πλέον να είναι κανείς σίγουρος πως θα μιλάμε και για κρίση ταυτότητας στην ίδια την ένωση.

Δείγματα τέτοιου είδους κρίσης έχουμε σε αρκετά κράτη και σήμερα. Τα αυτονομιστικά κινήματα σε αρκετές χώρες- μέλη της Ένωσης είναι φαινόμενα που σε καμία περίπτωση δε μπορούν να αγνοηθούν. Η ένταση τους άλλωστε και το εύρος της συχνότητας τους δε μας το επιτρέπουν. Τα κεντρικά όργανα των Βρυξελλών φαίνεται πως έχουν ήδη αρχίσει να ανησυχούν, χωρίς να προχωρούν στη λήψη οποιοδήποτε μέτρων.

Τρανταχτά παραδείγματα τα κινήματα στην Σκωτία, τη Φλάνδρα, την Καταλωνία και τη χώρα των Βάσκων θα μας απασχολήσουν έντονα τους καιρούς που έρχονται. Στη Σκωτία έχει γίνει ήδη ανακοίνωση δημοψηφίσματος εντός του 2014 σχετικά με την παραμονή της ή όχι στο Ηνωμένο Βασίλειο. Οι προαναφερθήσες ενέργειες συνοδεύονται από ρατσιστικές συμπεριφορές και οι οποίες διογκώνονται λόγω της οικονομικής κρίσης.

Το καλύτερο όπλο που θα τεθεί στο μελλοντικό οπλοστάσιο των εθνικών κυβερνήσεων και των τεχνοκρατών των Βρυξελλών είναι η ενδυνάμωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας των πολιτών και η αίσθηση ότι λειτουργούν σε ένα κοινό χώρο κάτω από το ίδιο προστατευτικό κοινωνικό σύστημα στο κέντρο της ύπαρξης του οποίου βρίσκονται οι ίδιοι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

1. George Soros: *Η οικονομική κρίση του 2008 και η σημασία της*, Εκδόσεις Α. Α. Λιβάνη
2. Harry S. Dent JN: *Η μεγάλη ύφεση*, Εκδόσεις Α. Α. Λιβάνη
3. Edgar Peters: *Chaos and Order in the Capital Markets (1992) and Fractal Market Analysis (1994)*, John Wiley & Sons, Benoit Mandelbrot: *Ο πίνακας του Χάους: Γιατί καταρρέουν οι αγορές* (2006), Εκδόσεις Τραυλός.
4. Νίκος Βρετός και Γιάννης Στουρνάρας, *Η Ελληνική Οικονομία σε αναζήτηση στρατηγικής, Άξονες και δράσεις μίας μεταρρυθμιστικής πολιτικής*, Σεπτέμβριος 2009.
5. Νεγρεπόντη-Δελιβάνη Μαρία: *Η φονική κρίση και η Ελληνική Τραγωδία*, Εκδόσεις Α. Α. Λιβάνη
6. ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Ετήσια Έκθεση, Αθήνα 2008
7. Βασίλης Ράπανος ,καθ. Παν. Αθ. Τμήμα Οικ. Επ. ΤΟ ΒΗΜΑ 28/9/2008
8. Σταύρος Τομπάζος, *Φυγόκεντροι καιροί, Η παγκόσμια οικονομική κρίση 2010* Εκδόσεις Παπαζήση

Ξένη

1. Allen F., Gale D. (2007), *Understanding financial crises*, Oxford University Press, USA.
2. Lawrence H. Summers (2000), *International Financial Crises: Causes, Prevention, and Cures*, the American Economic Review.

Διαδίκτυο

1. Jeremy Rifkin (απόσπασμα από άρθρο στην ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 2008), “Η ευκαιρία για την Τρίτη βιομηχανική επανάσταση” – www.kathimerini.gr.
2. Το Βήμα (2009), “«Κανόνια» στην αγορά αυτοκινήτου, λόγω της κρίσης” - <http://www.tovima.gr/default.asp?pid=41&nid=992430>
3. Ελευθεροτυπία (2009), “Έντονα τα σημάδια της κρίσης” - http://archive.enet.gr/online/online_text/c=115.
4. Wikipedia (2009), “Διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση 2007-2008”, www.wikipedia.org
5. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2009), “Συνέπειες της χρηματοπιστωτικής κρίσης στην αυτοκινητοβιομηχανία” -http://www.europarl.europa.eu/news/expert/infopress_page/05248168-033-02-06-909-20090203IPR48166-02-02-2009-2009-false/default_el.htm
6. Το χρονικό της κρίσης: http://portal.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_kathextra_5_28/12/2008_261610, ΙΣΤΑΜΕ Ανδρέας Παπανδρέου, Προυπολογισμός 2009 Μία κριτική αποτίμηση, www.istame.gr
7. Η οικονομική κρίση του 1929, <http://indy.gr/library/i-oikonomik-krisi-toy-1929>.
8. Ξεχειλώνει το σύμφωνο σταθερότητας, 30/08/08 <http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=12336&subid=2&pubid=3725105>
9. Η άνοδος, ο θρίαμβος και η κατάρρευση του νεοφιλελευθερισμού, 18/10/ 2008 <http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=12336&subid=2&pubid=3585121>
10. Τι προκαλεί ισχυρό τσουνάμι, 24/10/2008 <http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=12336&subid=2&tag=9751&pubid=3671136>
11. Γιατί δε δουλεύουν τα επιτόκια, 10/10/2008 <http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=13903&subid=2&pubid=3463102>
12. Η άνοδος, ο θρίαμβος και η κατάρρευση του νεοφιλελευθερισμού, 18/10/2008, <http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=12336&subid=2&pubid=3585121>

13. Πιθανή υποβάθμιση των ΗΠΑ, 14/1/09

<http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=12336&subid=2&pubid=4797128>

14. Η Ελλάδα ακυρώνει το Ευρω-ομόλογο, 17/02/09,

<http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=12336&subid=2&tag=12733&pubid=5615>

15. Black-Scholes, model: <http://en.wikipedia.org/wiki/Black%E2%80%93Scholes>

16. Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα, 15/02/2009,

sup.kathimerini.gr/xtra/media/files/meletes/.../agroti060709.doc.